

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РЕВЯКІН ГЕОРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 339.9:330.33

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАКОНОМІРНОСТІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ
ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ**

Спеціальність 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні
відносини»
(Економічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.В. Ревякін

Науковий керівник: Довгаль Олена Андріївна, доктор економічних наук,
професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Ревякін Г.В. Закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018.

Дисертація присвячена поглибленню теоретико-методичних засад дослідження особливостей циклічного розвитку глобальної економічної системи та стабілізації економічного розвитку України.

Досліджено наукове підґрунтя та охарактеризовано закономірності існування економічних циклів. Теоретичне узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел проблеми циклічного розвитку глобальної економічної системи дало змогу виділити дві основні групи економічних теорій, що описують причини циклічності економічного розвитку: ендогенні та екзогенні. Ендогенні теорії описують причини існування економічних циклів із позиції наявності внутрішніх дисбалансів функціонування економічної системи, що полягають у суперечливому характері споживання економічних благ. Водночас екзогенні теорії пояснюють економічний цикл із позиції наявності зовнішніх чинників, що безпосередньо впливають на характер економічних відносин, до яких належать різноманітні економічні шоки: винайдення нових технологій, зміна грошово-кредитної політики держави або ж шоки в пропозиції праці.

У результаті синтезу обох груп теорій було вдосконалено поняття економічного циклу, який являє собою особливий тип періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренду, що були викликані особливостями функціонування власне економічної системи та низкою зовнішніх чинників, які виявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників.

Запропоновано й обґрунтовано товарно-орієнтований підхід до природи економічних циклів, що базується на життєвому циклі товарів, які обертаються на ринку. У межах цього підходу стадії життєвого циклу товару ототожнюються з фазами економічного циклу. Таким чином, нині відомі економічні цикли з різною величиною періоду відповідають життєвому циклу товарів з аналогічним періодом їх обертання на ринку.

Згідно із товарно-орієнтованим підходом, допускається можливим, що життєвий цикл товарів є визначальним чинником динаміки економічного зростання в межах глобальної економічної системи. Таким чином, життєві цикли різних товарів на сьогодні можна простежити не тільки в динаміці міжнародної торгівлі, але й у більшості макроекономічних показників, таких як ВВП, споживчий попит, інфляція, безробіття тощо.

Окреслено історично-еволюційний шлях розвитку економічної системи, який містить у собі чотири етапи: формування світового ринку, промислова революція, формування світової економіки й глобалізація. На сучасному етапі економічна система досягла свого якісно нового стану — глобальної економічної системи, під якою розуміють багаторівневу систему, що складається з багатонаціональних виробників товарів і послуг, а також їх споживачів, у межах якої відбуваються виробництво, розподіл, обмін і споживання економічних благ у глобальному масштабі.

Доведено, що процес економічної глобалізації найбільш виразно проявляється в чотирьох каналах міжнародної синхронізації економічних процесів: торговельний, кредитно-фінансовий, інвестиційний і ремісійний. Індикаторами прискорення процесу економічної глобалізації виступають показники участі національної економіки в міжнародних економічних відносинах: зовнішньоторговельна квота, відношення обсягу іноземних інвестицій до ВВП, середньодобовий обіг фінансових ринків тощо.

Створена модель динаміки економічної системи, що містить трендову й циклічну складові. На базі моделі було розроблено алгоритм прогнозування економічної динаміки з урахуванням економічних циклів, методологічною

основою якого є метод «сірого ящика», згідно з яким економічний тренд виступає як визначена (невідома) складова, а економічні цикли є предметом вивчення моделі. Практичне застосування алгоритму прогнозування побудовано на використанні фільтра Ходріка-Прескотта як методу детрендизації й швидкого перетворення Фур'є як методу спектрального аналізу циклічної складової.

За допомогою запропонованої моделі циклічної динаміки економічних систем була описана динаміка світового ВВП у період 1960-2016 рр., а також складено прогноз до 2021 р. Доведено, що динаміка розвитку світової економіки протягом періоду дослідження мала циклічний характер із явно вираженим 16-річним циклом. Циклічність економічної активності прослідковується в таких макроекономічних показниках, як темпи зростання ВВП, темпи інфляції, рівень безробіття, а також рівень іноземних прямих інвестицій.

Завдяки запропонованій моделі циклічної динаміки економічних систем були виявлені 8-річні цикли в динаміці прямих іноземних інвестицій та динаміці угод зі злиття й поглинання, які активізуються в точках екстремуму економічного циклу.

За результатами дослідження було виявлено низку закономірностей протікання економічних циклів у межах глобальної економічної системи:

- економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер стосовно країн, що розвиваються;
- величина амплітуд економічних коливань навколо довгострокового тренду в країнах, що розвиваються, у 1,9 разу більша, ніж у розвинених країнах;
- високі темпи економічного зростання відповідають більшому ступеню волатильності темпів економічного розвитку;
- міжнародна торгівля відіграє головну роль у синхронізації економічних процесів у масштабі глобальної економічної системи;

— динаміка чистого експорту й поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має зворотно пропорційний характер;

— динаміка прямих іноземних інвестицій тісно корелює з фазами економічних циклів.

Визначено головну мету економічної політики держави, якою слід вважати забезпечення динамічної стійкості, що передбачає підтримання стабільних показників економічного зростання в заданих межах. Для досягнення стабільності економічного розвитку державне регулювання економіки має базуватися на основі дії вбудованих стабілізаторів, до яких ми відносимо автоматичну зміну податкових надходжень і платежів залежно від фази економічного циклу.

Виділено чотири основні напрямки державної політики по стабілізації економічного розвитку й мінімізації негативних явищ циклічного розвитку економічної системи:

- формування диверсифікованої структури національної економіки;
- оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів;
- оптимізація обсягів золотовалютних резервів країни;
- забезпечення проциклічної економічної політики держави.

Було доведено, що державі не доцільно стимулювати одночасно всі галузі економіки у фазі зростання й піка. Економічна підтримка держави може проводитися тільки для тих галузей, які сприяють створенню нових сегментів довгострокового попиту.

Було аргументовано, що неадекватна політика держави щодо поточної фази економічного циклу може призвести до виникнення економічних бульбашок — стану ринку, за якого спостерігається високий ступінь нестабільності обсягів попиту та пропозиції, а також структурна невідповідність темпів зростання попиту та пропозиції, яка була викликана існуванням неправдоподібних очікувань щодо стану майбутньої економічної кон'юнктури.

Розроблена економетрична модель динаміки економічного зростання України на базі моделей класу ARIMA, що розкриває сутність особливостей протікання економічних циклів у національній економіці України на сучасному етапі, а також чинники, що визначають параметри економічних циклів у національному масштабі.

Визначені організаційно-економічні засади підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності України в контексті її адаптації до нестабільного глобального економічного простору з метою мінімізації негативних чинників циклічності розвитку глобальної економічної системи та прискорення динаміки економічного зростання за чотирма напрямками, що передбачають низку завдань: прогресивне реструктурування промислового виробництва, зростання виробництва товарів для внутрішнього споживання, технологічна модернізація основних засобів підприємств, а також переорієнтація промисловості на виробництво товарів із більш високим ступенем обробки нарівні зі збільшенням частки високотехнологічної продукції в сукупному експорті, що мають суттєво підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняної економіки на міжнародному рівні та покращити показники її зовнішньоторговельного балансу.

У роботі обґрунтовано передумови циклічності глобального економічного розвитку, які мають практичне значення та використовуються в аналітичній діяльності Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації під час підготовки аналітичних матеріалів та побудови економічних прогнозів (довідка № 08-14/3643/1 від 15.09.2017 р.); Універсальної товарної біржі «Бігранд» у ході розробки шляхів мінімізації негативного впливу циклічності розвитку економічної системи на показники операційної діяльності біржі (довідка № 22/08/17 від 16.08.2017 р.); фірми «Паричок» командитного товариства Н. Нікольська і Ко — офіційного агента UPS у місті Харкові для прогнозування та оптимізації обсягів транспортування з урахуванням наявних економічних циклів (довідка № X-17/08-56 від 15.08.2017 р.).

Ключові слова: глобальна економічна система, світова економіка, економічний цикл, цикл ділової активності, циклічність економічного розвитку, економічна криза, канали синхронізації економічних процесів, модель динаміки економічної системи, швидке перетворення Фур'є, авторегресійна модель з інтегрованою ковзною середньою, антициклічна економічна політика.

ABSTRACT

Revyakin G.V. Global Economic System Cyclic Development Patterns. – Qualification research paper as a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics: Specialty 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The thesis develops a deeper theoretical and methodological grounding for the studies of global economic system cyclical development and stability of Ukrainian economic development.

The study examined scientific arguments and characterized the patterns of existing economic cycles. General theoretical study of native and foreign scientific sources covering the problem of global economic system cyclic development was helpful in recognising two main groups of economic theories (endogenous and exogenous), that describe the reasons for cyclical economic development patterns. Endogenous theories describe the reasons for economic cycles existence from the position of the presence of imbalances in economic system core functioning, from the contradictory nature of economic goods consumption. At the same time, exogenous theories explain economic cycles based on external factors that directly affect economic relations and include various economic shocks: invention of new technologies, changing governmental monetary policy or labour supply shocks.

As a result of combination of the above-mentioned groups of theories, the definition of economic cycle was refined and put forward as a special type of periodic fluctuations in economic activity around the long-term trend, caused by

special features of the economic system itself and by a set of external factors that manifest themselves through volatility of most macroeconomic indicators.

The thesis proposes a new product based approach to the study of economic cycles, which consider life-cycle of goods circulating in the market. Within this approach, the product life-cycle stages are identified with the phases of economic cycle. On these grounds, the well-known economic cycles of different periods correspond to the life-cycle of goods with a similar period of circulation in the market.

According to the product based approach, we can assume that the life-cycle of goods determines the economic growth within the global economic system. Knowing this, the life cycles of different goods can now be traced not only within international trade dynamics, but also within most macroeconomic indicators, such as GDP, consumer demand, inflation, unemployment etc.

Furthermore, the study portrays historical and evolutionary economic development, that includes four stages: formation of the world market, industrial revolution, formation of the world economy and globalization. In this view, we argue that in the contemporary world economic system has reached a greater state — a global economic system, which is understood as a multilevel system, which consists of multinational producers of goods and services, as well as their consumers, and within this system production, distribution, exchange and consumption of economic goods take place on a global scale.

These findings suggest that the process of economic globalization is embodied in four channels of international synchronization of the following economic processes: trade, credit and finance, investment and remittance. Moreover, accelerated economic globalization results form a national economy participating in the international economic relations by such indicators as: foreign trade quota, foreign investment to GDP ratio, average daily turnover in financial markets etc.

The results of this study construct a model of economic system dynamics containing trending and cyclical components. Based on this model, an algorithm for predicting economic performance that takes into account economic cycles was

developed. This algorithm is based on the grey box method, according to which the economic trend is a certain (unknown) component, and economic cycles become the subject of the model study. Practical application of the prediction algorithm is based on the Hodrick-Prescott filter as a method of detrending and fast Fourier transform as a method of spectral analysis of the cyclic component.

With the help of the proposed model of economic system cyclical performance, the dynamics of world GDP in the period between 1960-2016 was analysed, and a forecast was made up to 2021. It is argued then that the world economy development performance during the period viewed contains a prominent 16-year long cycle. The cyclic features of economic activity were traced in such macroeconomic indicators as GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate, as well as the amount of foreign direct investment.

On the basis of the proposed model of cyclical economic system dynamics, we can define 8-year long cycles in foreign direct investment performance and in mergers and acquisitions agreements, triggered at the extremes of the economic cycle.

The results of the study revealed certain patterns of economic cycles that take place within the global economic system:

- economic cycles in developed countries are fast-paced compared to developing countries;
- the amplitude of economic fluctuations around the long-term trend in developing countries is 1.9 times more than in developed countries;
- high economic growth rates correspond to high volatility in economic development rates;
- international trade plays a major role in synchronising economic processes in the economic system on a global scale;
- net exports and current account balance performance in developed and developing countries are indirectly proportional;
- foreign direct investment performance is closely related to economic cycle phases.

The study also defines the main goal of government economic policy, which needs to ensure dynamic consistency that presupposes stable economic growth within the given limits. To achieve stable economic development, government regulation of the economy should be based on the effect of built-in stabilizers, to which we include automatic change in tax revenues and payments, depending on the business cycle phase.

As a result of the study, four main directions for the state policy aimed at stabilising economic development and minimising negative effects of cyclical economic system development were singled out and include:

- forming a diversified structure of national economy;
- optimising international economic processes synchronisation channels;
- optimising a country's gold and currency reserves;
- ensuring pro-cyclical government economic policy.

Moreover, we argue in this study that it is not beneficial for the country to make incentives for all branches of the economy together during growth and peak phases. Governmental support may be carried out only for those industries that contribute to the creation of new segments with a long-term demand.

It was argued that inadequate state policy during an economic cycle phase could lead to creation of economic bubbles — a market state in which there is a high degree of volatility in supply and demand, as well as a structural supply and demand growth rate imbalance, caused by improbable expectations about the future economic conjuncture.

The thesis develops an econometric model of Ukrainian economic growth dynamics based on ARIMA class models, revealing the essence of economic cycles in Ukrainian national economy at its present stage, as well as the factors determining parameters of economic cycles on a national scale.

Organizational and economic foundations for increasing Ukraine's international competitiveness with the purpose of adapting to the volatile global economic space, were determined in order to reduce the negative effect of global economic system cyclical development and accelerate the economic growth in four

directions, that include a group of tasks: industrial production progressive restructuring, increased production of goods for domestic consumption, technological modernization of fixed assets and refocusing the industry into the production of goods with high degree of processing, along with an increase in the share of high-tech products in the total export, which increases the level of competitiveness for domestic economy at international level and improves the country's foreign trade balance.

The study draws out the preconditions for cyclical nature of global economic development, which are of practical importance and are implemented by the Department of Economics and International Relations at Kharkiv Regional State Administration in preparation of analytical materials and construction of economic forecasts (reference № 08-14/3643/1 from 15.09.2017); by Universal commodity exchange "Bigrand" in developing ways to reduce the negative impact of the cyclical nature of economic system development on performance indicators (reference № 22/08/17 from 16.08.2017); by "Parychok" company of N. Nikolska and Co limited partnership — an official UPS agent in the city of Kharkiv for forecasting and optimizing transportation volumes, while taking into account current economic cycles (reference № X-17/08-56 from 15.08.2017).

Keywords: global economic system, world economy, economic cycle, business cycle, cyclical economic development, economic crisis, economic processes synchronization channels, model of dynamics of the economic system, Fast Fourier Transform, autoregressive integrated moving average model, anti-cyclical economic policy.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ревякин Г.В. Экономические «пузыри»: их характеристика и модель расчёта цены после преодоления точки бифуркации // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2014. № 1096. С. 44–51.

2. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Вплив глобалізації на синхронність протікання економічних процесів у рамках світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 3. С. 16–20. (Index Copernicus)

Особистий внесок здобувача: виділено та теоретично обґрунтовано канали синхронізації економічних процесів, проведено аналіз динаміки макроекономічних показників

3. Ревякін Г.В. Економічна політика держави в умовах циклічності розвитку світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 4. С. 40–48. (Index Copernicus)

4. Ревякін Г.В. Характеристика економіки України і модель динаміки її розвитку // Бізнес Інформ. 2017. № 7. С. 50–57. (Index Copernicus)

5. Ревякін Г.В. Закономірності циклічного розвитку світової економіки на сучасному етапі // Бізнес Інформ. 2017. № 9. С. 106–111. (Index Copernicus)

6. Ревякін Г.В., Довгаль О.А. Вплив циклічності розвитку глобальної економічної системи на структуру та динаміку зовнішньої торгівлі України // Проблеми Економіки. 2017. № 3. С. 65–71. (Index Copernicus)

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

7. Revyakin G. A New Approach to the Nature of Economic Cycles and Their Analysis in the Global Context // EUREKA: Social and Humanities. 2017. № 5. С. 27–37. (Index Copernicus)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ревякин Г.В. Развитие технополисов в Украине // Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва. Матеріали наук.-практ. конференції (16 квітня 2011 р.). Харків. 2011. С. 266–269.

9. Ревякин Г.В. Правопреемство Украины в отношении двусторонних инвестиционных соглашений и их влияние на инвестиционный климат страны // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали VIII наук.-практ. конференції молодих вчених (5 квітня 2013 р.). Харків. 2013. С. 274–278.

10. Ревякин Г.В. Экономические кризисы: причины и закономерности функционирования // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали IX наук.-практ. конференції молодих вчених (4 квітня 2014 р.). Харків. 2014. С. 97–100.

11. Ревякин Г.В., Сидоров В.И. Стратегия развития Украины в условиях экономического и геополитического кризиса // Матеріали X наук.-практ. конференції молодих вчених (3 квітня 2015 р.). Харків. 2015. С. 251–256.

Особистий внесок здобувача: розроблено напрями стратегії розвитку України та обґрунтовано її переваги.

12. Ревякин Г.В. Заходи підвищення економічної стійкості держави до економічних криз // Публічне управління: стратегія реформ 2020. Харків. 2015. С. 255–257.

13. Ревякин Г.В. Контроль финансовой устойчивости предприятий в условиях экономических кризисов // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики. Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (18 вересня 2015 р.). Одеса. 2015. С. 167–169.

14. Ревякин Г.В. Новый подход к природе экономических циклов // Актуальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт X Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ-Санкт-Петербург-Відень), (31 липня 2017 р.). 2017. С. 13–18.

15. Ревякин Г.В. Особенности циклического развития мировой экономики // Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції (8 вересня 2017 р.). Полтава. 2017. С. 17–20.

16. Ревякин Г.В. Модель динамики экономического роста // Міжнар. наук.-практ. конференція «Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами (ММП-2017)», Коблево, 12-13 вересня 2017 р. Харків. 2017. С. 160–162.

17. Ревякин Г.В. Экономические циклы в динамике развития предприятий // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 вересня 2017 р.). Одеса. 2017. С. 322–324.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

18. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Проблема виявлення економічних криз та закономірності їх функціонування // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2014. № 3. С. 133–136.

Особистий внесок здобувача: виявлено причини виникнення економічних криз, проведено аналіз динаміки світового ВВП.

19. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Механізми транскордонного розповсюдження криз та заходи мінімізації ризиків економічного «зараження» // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2015. № 89. С. 22–28.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано механізми міжнародного розповсюдження кризових явищ та сформовано рекомендації щодо їх мінімізації.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИКЛІЧНОСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ.....	26
1.1. Методологія дослідження природи та рушійних сил циклічного розвитку економічних систем.....	26
1.2. Еволюція становлення та циклічного розвитку глобальної економічної системи	51
1.3. Методичні підходи до аналізу циклічності розвитку економічних систем	62
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ЧИННИКИ ЦИКЛІЧНОСТІ З ПОЗИЦІЙ ГЛОБАЛЬНИХ УМОВ РОЗВИТКУ	82
2.1. Міжнародні канали синхронізації економічних процесів	82
2.2. Модель динаміки циклічного розвитку глобальної економічної системи	93
2.3. Закономірності циклічності глобального економічного розвитку .	105
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ.....	128
3.1. Концептуальні основи політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального економічного розвитку	128
3.2. Стратегічні напрямки та механізм адаптації економіки України до циклічності розвитку глобальної економічної системи	139
Висновки до розділу 3	166
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ	194

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Незважаючи на багаторічну історію існування ринкових відносин, проблеми дослідження динаміки економічного розвитку залишаються одними з найгостріших фундаментальних проблем сучасності. Сьогодні теорія економічних циклів має гостро дискусійний характер, залишаються невирішеними такі питання, як природа чинників, які обумовлюють економічні коливання, механізми синхронізації світових економічних процесів, заходи регулювання циклічності економічного розвитку, а також характер світового економічного циклу та світової економічної кризи як його складової.

Циклічність розвитку сучасної економіки за останні десятиліття зазнала еволюції та придбала нових особливостей. На тлі процесів глобалізації та становлення глобальної економічної системи, як вищої ієрархічної ланки економічної системи та якісного стану світової економіки, економічні цикли набули планетарних масштабів. Глобальні економічні цикли простежуються в динаміці валового внутрішнього продукту (ВВП), споживчих витрат, рівнях інфляції та безробіття, темпах зростання окремих галузей економіки та інших показниках економічного розвитку на національному, регіональному та глобальному рівнях. Яскравим прикладом зростання ступеня взаємозалежності національних економік стала світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр., яка виявила диспропорції розвитку глобальної економічної системи та проблеми її регулювання.

Стає очевидною криза економічної парадигми й відсутність загальноприйнятої теорії економічних циклів, яка б змогла описати економічні процеси на рівні, достатньому для розробки зваженої та обґрунтованої політики стабілізації економічного розвитку. Цей факт обумовлює актуальність подальшого дослідження циклічності розвитку економічних систем: переосмислення теоретичних положень потребують сама природа

економічних циклів і фундаментальні закономірності їхнього функціонування, які б найбільш повною мірою відображали об'єктивну реальність і сприяли виробленню зваженої політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку.

Методологічні основи циклічності розвитку економічних систем були закладені представниками різних економічних шкіл: К. Жугляром, М. Калецькі, Дж. Кейнсом, Д. Кітчином, П. Кругманом, С. Кузнецом, Ф. Кюдландом, Р. Лукасом, К. Марксом, Л. фон Мізесом, Х. Мінські, Е. Прескоттом, П. Самуельсоном, С. де Сісмонді, М. Туган-Барановським, І. Фішером, М. Фрідменом, Ф. фон Хаєком, Р. Харродом, Дж. Хіксом, Р. Ходріком, Й. Шумпетером та іншими.

Сутність та прояви циклічності розвитку економічних систем в історичному аспекті, аналіз світового та національного досвіду боротьби з нею досліджувалися такими вченими, як А. Анікін, Е. Варга, А. Вдовиченко, М. Делягін, В. Дмитрієв, М. Дьомін, А. Ілларіонов, М. Ільїн, М. Кондратьєв, А. Коротаєв, Л. Красавіна, М. Мельник, Р. Ніжегородцев, Ю. Панарін, В. Петухов, В. Попов, І. Пригожин, К. Рудий, Т. Савченко, С. Ходоров, С. Цирель, А. Чижевський, Є. Усенко, Ю. Яковець.

Проблемі циклічності розвитку економічних систем та їхньому впливу на національні економічні системи присвятили свої дослідження такі українські науковці, як О. Барановський, В. Будкін, Є. Воробйов, О. Гаврилук, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Голіков, В. Гончаренко, А. Гриценко, Б. Губський, О. Довгаль, В. Куриляк, А. Лібанова, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, В. Мазуренко, Ю. Макогон, Н. Мешко, А. Поручник, Н. Резнікова, В. Рокоча, А. Рум'янцев, В. Сідоров, А. Філіпенко, О. Хитрова, Т. Циганкова, С. Циганов, М. Чумаченко, А. Чухно, С. Якубовський, О. Яременко та інші.

Незважаючи на глибину сучасних наукових розробок питань, пов'язаних із комплексним узагальненням закономірностей, передумов, причин і чинників циклічності розвитку економічних систем, що визначають особливий вплив на стан світової економіки, недосконалість практики

формування зваженої політики стабілізації економічного розвитку свідчить про необхідність подальших розробок у цьому напрямку.

Додатковим каталізатором дослідження є активна участь України в міжнародних економічних відносинах. Особливості розвитку національної економіки обумовлюють доцільність дослідження впливу циклічних коливань на глобальних ринках на економіку України. Водночас формування єдиного світового економічного та інформаційного простору вже зараз висуває до України значно жорсткіші вимоги. Вони пов'язані зі стійкістю економічної системи до зовнішніх викликів, розробкою збалансованої політики стабілізації економічного розвитку країни, що стимулюватиме розвиток національного виробництва й надходження іноземних інвестицій. Усе це в сукупності обумовило вибір теми дисертаційної роботи, постановку мети й завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами. Дисертацію виконано відповідно до тематик науково-дослідної роботи кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації» (№ державної реєстрації 0113U001401) та «Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин» (№ державної реєстрації 0116U001990), у межах яких здійснено дослідження закономірностей і чинників циклічного розвитку глобальної економічної системи (довідка № 4002/05-а від 11.10.2017 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методичних засад дослідження закономірностей циклічного розвитку глобальної економічної системи, а також розробка та обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо формування політики стабілізації економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності.

Відповідно до мети дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

- узагальнити методологію дослідження природи та рушійних сил циклічного розвитку економічних систем;
- ідентифікувати етапи та особливості становлення глобальної економічної системи;
- дослідити методичні підходи до аналізу циклічності розвитку економічних систем;
- охарактеризувати міжнародні канали синхронізації економічних процесів;
- розробити модель динаміки циклічного розвитку глобальної економічної системи;
- проаналізувати закономірності циклічності глобального економічного розвитку;
- визначити концептуальні основи політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку;
- обґрунтувати стратегічні напрямки та механізм адаптації економіки України до циклічності розвитку глобальної економічної системи.

Об’єктом дослідження є процес формування та розвитку глобальної економічної системи.

Предметом дослідження є закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає в поглибленні теоретико-методичних основ дослідження закономірностей циклічного розвитку глобальної економічної системи, а також розробці та обґрунтуванні науково-практичних рекомендацій щодо формування політики стабілізації економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності.

Конкретні наукові результати, які розкривають особистий внесок автора в розробку досліджуваної проблеми та характеризують наукову новизну роботи, є такими:

уперше:

— розроблено товарно-орієнтований підхід до розуміння природи сучасних економічних циклів, який, на відміну від існуючих, базується на основі життєвого циклу товарів і дозволяє більш повно описати сутність економічних циклів і закономірності їхнього розвитку за рахунок пояснення макроекономічних коливань із позиції мікроекономічних властивостей, що в межах глобальної економічної системи мають вирішальний характер щодо темпів економічного зростання за рахунок домінуючої ролі ТНК у структурі світогосподарських відносин;

удосконалено:

— характеристику закономірностей циклічності сучасного розвитку глобальної економічної системи, а саме: випереджальний характер та значно менша амплітуда коливань економічних циклів у розвинених країнах стосовно країн, що розвиваються; темпи економічного зростання відповідають ступеню волатильності темпів економічного розвитку навколо довгострокового тренду й меншому ступеню кореляції із глобальним економічним циклом; домінуюча роль міжнародної торгівлі в синхронізації економічних процесів у масштабі глобальної економічної системи; зворотно пропорційний характер динаміки чистого експорту й поточного рахунку платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються; тісна кореляція динаміки прямих іноземних інвестицій з фазами економічних циклів через активізацію угод зі злиття й поглинання у фазах зростання й кризи, урахування яких обумовлює необхідність розробки політики стабілізації економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності;

— методичний інструментарій соціально-економічної діагностики впливу циклічності глобального розвитку на економічний розвиток країн світу за рахунок використання моделі динаміки економічних систем, що складається трендової та циклічної складової (моделі економічного зростання Р. Солоу та циклічної складової, яка об'єднує економічні цикли різної періодичності) з використанням фільтра Ходріка-Прескотта як методу

детрендизації та швидкого перетворення Фур'є (FFT) для спектрального аналізу циклічної складової, що дало змогу визначити параметри світових економічних циклів у динаміці світового ВВП, інфляції, рівня безробіття та прямих іноземних інвестицій;

— теоретичний підхід щодо дослідження закономірностей циклічного розвитку глобальної економічної системи через розкриття характеру сучасних міжнародних каналів синхронізації економічних процесів у її межах (торговельний, інвестиційний, кредитно-фінансовий та ремісійний) та механізму інтенсифікації їхнього впливу на процес економічної глобалізації;

— понятійно-категоріальний апарат дослідження авторським уточненням терміну «економічний цикл», який пропонується трактувати як особливий тип періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренду, що були викликані особливостями функціонування власне економічної системи та низкою зовнішніх чинників, які виявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників;

— організаційно-економічні засади формування політики стабілізації економічного розвитку в умовах циклічності глобальної економічної системи, а саме: розроблено концептуальну схему забезпечення стабілізації економічного розвитку й мінімізації негативних явищ циклічності глобальної економічної системи, яка має бути спрямована на формування раціональної диверсифікованої структури національної економіки, транспарентність, передбачуваність і стабільність функціонування міжнародних каналів синхронізації економічних процесів, оптимізацію обсягів золотовалютних резервів країни та забезпечення проциклічної економічної політики держави;

набуло подальшого розвитку:

— теоретичні засади дослідження циклічності в глобальних умовах розвитку за рахунок систематизації чинників циклічного розвитку глобальної економічної системи за двома групами: внутрішні, що впливають на економічні цикли з боку структури економіки (співвідношення циклічних і нециклічних галузей, ступінь інноваційності економіки, а також розвиненість

кредитно-фінансового сектору) та зовнішні, що впливають на економічні цикли за допомогою міжнародних каналів синхронізації економічних процесів, усвідомлення яких дає можливість зменшити їх негативний вплив на розвиток економік окремих країн та світового господарства в цілому;

— обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо заходів реформування економіки України в контексті її адаптації до нестабільного глобального економічного простору з метою мінімізації негативних чинників циклічності розвитку глобальної економічної системи та прискорення динаміки економічного зростання за чотирма напрямками, що передбачають низку завдань: прогресивне реструктурування промислового виробництва, зростання виробництва товарів для внутрішнього споживання, технологічна модернізація основних засобів підприємств, а також переорієнтація промисловості на виробництво товарів із більш високим ступенем обробки нарівні зі збільшенням частки високотехнологічної продукції в сукупному експорті, що мають суттєво підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняної економіки на міжнародному рівні та покращити показники її зовнішньоторговельного балансу.

Методи дослідження. Наукові положення, висновки й рекомендації є повністю обґрунтованими, що підтверджують наявність логічного взаємозв'язку сформульованих завдань та отриманих результатів, аргументованість теоретичних висновків, використання широкого обсягу статистичного матеріалу та методів наукового дослідження.

Інструментально-методичний апарат дисертації ґрунтується на діалектичному методі пізнання та системному підході до феномену циклічності розвитку глобальної економічної системи. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: поєднання абстрактного й конкретного методів (для дослідження сутності та рушійних сил циклічного розвитку економічних систем) (п. 1.1); логічний та історичний методи (при дослідженні еволюції становлення та циклічного розвитку глобальної економічної системи) (п. 1.2); системний

аналіз і синтез (для обґрунтування методичних підходів до аналізу циклічності розвитку економічної системи та для обґрунтування стратегічних напрямків адаптації економіки України до циклічності глобального економічного розвитку) (п. 1.3 та 3.2); комплексний системний аналіз (із метою виявлення сучасних каналів міжнародної синхронізації економічних процесів) (п. 2.1); методи економіко-математичного моделювання для створення моделі динаміки економічних систем та систематизації показників циклічності економічного розвитку (п. 2.2); статистичний метод та метод порівняльного аналізу (для систематизації чинників циклічного розвитку та визначення особливостей протікання економічних циклів у різних групах країн) (п. 2.3); комбінований підхід із використанням багатofакторних методів дослідження (при розробці концептуальних основ політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку на національному рівні) (п. 3.1).

Інформаційною базою дослідження стали результати власних наукових досліджень, монографічні та інші публікації зарубіжних і вітчизняних вчених, офіційні статистичні й аналітичні матеріали міжнародних організацій (групи Світового банку, МВФ, СОТ), експертні оцінки рейтингових агентств, матеріали міжнародних інформаційних агенцій, законодавчі та нормативні документи України, статистичні дані НБУ, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені автором теоретичні положення й практичні рекомендації забезпечують основу для подальших досліджень у напрямку аналізу економічних циклів у масштабах глобальної економічної системи та можуть бути використані для прогнозування динаміки економічного зростання та розробки заходів політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку в різних країнах світу. Основні результати дисертаційної роботи доведені до рівня концептуальних положень, стратегічних напрямків, моделей, заходів і пропозицій регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Наукові розробки та висновки автора впроваджено в діяльність Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації під час підготовки аналітичних матеріалів та побудови економічних прогнозів (довідка № 08-14/3643/1 від 15.09.2017 р.); Універсальної товарної біржі «Бігранд» у ході розробки шляхів мінімізації негативного впливу циклічності розвитку економічної системи на показники операційної діяльності біржі (довідка № 22/08/17 від 16.08.2017 р.); фірми «Паричок» командитного товариства Н. Нікольська і Ко — офіційного агента UPS у місті Харкові для прогнозування та оптимізації обсягів транспортування з урахуванням наявних економічних циклів (довідка № Х-17/08-56 від 15.08.2017 р.).

Матеріали та результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Міжнародні економічні відносини», «Світове господарство», «Економіка України», «Теорія та практика зовнішньої торгівлі» в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, що дало можливість поліпшити якість підготовки студентів за спеціальністю «міжнародні економічні відносини», збагатити лекційний матеріал, активізувати семінарські заняття (довідка № 4002/02-а від 21.09.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки й рекомендації, які викладені в дисертації та виносяться на захист, були отримані автором самостійно.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення та висновки, отримані в результаті дисертаційного дослідження, викладалися автором й отримали схвалення на міжнародних науково-практичних семінарах і конференціях, серед яких: Науково-практична конференція «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва» (16 квітня 2011 р., м. Харків), VIII Науково-практична конференція молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (5 квітня 2013 р., м. Харків), IX Науково-практична конференція молодих

вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (4 квітня 2014 р., м. Харків), X Науково-практична конференція молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин» (3 квітня 2015 р., м. Харків), XI Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління: стратегія реформ 2020» (23 квітня 2015 р., м. Харків), IV Науково-практична конференція «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики (18 вересня 2015 р., м. Одеса), X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки та фінансів» (31 липня 2017 р., Київ-Санкт-Петербург-Відень), Міжнародна науково-практична конференція «Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами (ММП-2017)» (29 червня 2017 р., Харків-Миколаїв), Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку» (8 вересня 2017 р., м. Полтава), XI Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (22-23 вересня 2017 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені автором у 19 наукових працях, серед яких 7 статей у наукових фахових виданнях (у т.ч. 6 статей, що входять до міжнародних наукометричних баз), дві наукові статті в інших виданнях та десять тез доповідей у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 6,62 друк. арк., із яких особисто автору належить 4,81 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (222 найменування на 21 сторінці, у тому числі 74 електронних) та 13 додатків. Зміст дисертації викладено на 156 сторінках друкованого тексту, у тому числі 10 таблиць і 41 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИКЛІЧНОСТІ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Методологія дослідження природи та рушійних сил циклічного розвитку економічних систем

Спільність і взаємозв'язок матеріального світу обумовлюють розгляд об'єктивної реальності з позиції взаємодії систем, під якими мають на увазі сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють певну цілісність, єдність [10]. При цьому, згідно з нульовим законом термодинаміки, ізольована термодинамічна система із часом мимовільно переходить у стан термодинамічної рівноваги й залишається в ньому як завгодно довго, якщо зовнішні умови зберігаються незмінними [39, 149]. Із цього випливає, що мінливість характерна тільки для відкритих систем, тобто властива тільки тим системам, які активно взаємодіють із навколишнім середовищем.

У процесі розвитку відкритої системи суперечать одна одній принаймні дві сили: конструктивна й деструктивна [46, 97], а саморозвиток полягає в різних формах взаємодії цих протилежних за своєю суттю сил. Така дуальність енергій, що вступають у взаємодію, візуально нагадує математичний маятник, де загальна енергія системи складається із суми кінетичної (характеризує швидкість руху тіла) і потенційної (характеризує положення тіла в системі) енергій. При цьому протягом одного циклу кінетична й потенційна енергія постійно змінюватимуть своє співвідношення, однак їх сума буде сталою величиною (константою) у будь-який момент часу. Цей процес відбувається не з нуля в нуль, а з якогось вихідного стану в інший. Графічно він може бути представлений у вигляді звичайної синусоїди.

Вищезазначені теоретичні положення можуть бути застосовані й до відкритих економічних систем у всій їхній різноманітності.

Як відомо, у сучасному розумінні економічна система являє собою сукупність взаємозалежних економічних елементів, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства. Відкрита економічна система визнає динамічну взаємодію з навколишнім світом, отримуючи звідти необхідні для свого функціонування ресурси, технології, інформацію тощо. При цьому відкрита економічна система постійно перебуває під впливом навколишнього світу та з різним ступенем оперативності реагує на зміни, що відбуваються в ньому [47].

За таких умов розвиток відкритої економічної системи багато в чому є результатом її взаємодії з навколишнім світом, який супроводжується чергуванням станів економічної системи:

- нормальне функціонування, за якого накопичується досвід і відбувається зміна кількісних показників системи з постійним ступенем організації її елементів (ентропії);
- еволюція, яка передбачає зміну якісних показників системи, а також зменшення ступеня ентропії;
- деградація, що характеризує якісні зміни показників системи й збільшення ступеня її ентропії [7, 63].

Більшу частину періоду свого існування відкрита економічна система проводить у рівноважному стані (нормальне функціонування), однак у результаті взаємодії з постійно мінливим навколишнім світом вона рано чи пізно перевищує свої граничні (критичні) значення, за яких її нормальне функціонування є неможливим [55, 124]. Такий стан відкритої економічної системи називають кризою. Періодичність виникнення криз у відкритих економічних системах обумовлює циклічність їх розвитку. Таким чином, розвиток відкритих економічних систем різного роду й порядку має циклічний характер та містить у собі як фази піднесення, так і спаду [7, 18, 92].

Концепції, що описують розвиток відкритих систем і їхніх підсистем із позиції періодичного повторення певних явищ та ознак, об'єднані в теорії циклічності. У цих теоріях під циклом розуміють сукупність процесів і явищ,

які становлять кругообіг протягом певного проміжку часу, що й приводять систему до вихідного або подібного до нього стану [98].

Історично перше уявлення про процес розвитку й сприйняття світу як низки подій, що повторюються, можна знайти в представників давніх цивілізацій. Так, елементи циклічності розвитку можна виявити ще в Стародавньому Єгипті, де символами вічного руху виступали жук-скарабей та уроборос, які символізували чергування періодів творення й руйнування, життя й смерті, постійного переродження й загибелі [132]. В індуїзмі циклічність знайшла відображення в понятті «сансари» — нескінченному колі перероджень і пошуку звільнення, яку позначали як колесо життя, або бхавачакра [62].

Осмислення циклічності мало місце у філософії Стародавньої Греції. Зокрема, власне поняття циклічності широко використовували піфагорійці й стоїки, а спроби обґрунтування наслідків циклічного розвитку людського суспільства зустрічаються у філософії Геракліта, Емпедокла, Платона, Аристотеля, Діона, Орфея та інших [64].

Уявлення про циклічність історичного розвитку стали основою філософських і загальноісторичних концепцій суспільного розвитку, що в різний час розробляли Дж. Віко, Г. Рюккерт, М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, К. Кунґлі, Л. Гумільов, М. Одеон та інші. У цих концепціях цикли розвитку суспільства, як правило, являють собою «життєві цикли» тих чи інших соціальних систем зі своїми народженням, дорослішанням, старінням і смертю. У концепціях циклічності не заперечується наявність періодів поступального, висхідного руху соціальних систем, але їх розглядають як певні, обмежені в часі фази розвитку, які неминуче змінюють фази стагнації й занепаду [42, 98].

Подальша концептуалізація теорій циклічності відбувалася в межах розвитку діалектики, під якою розуміють філософську науку про загальні закони руху й розвитку природи, людського суспільства й мислення [36, 107]. При цьому діалектика також являє собою науковий метод пізнання мінливих явищ природи й суспільства, що постійно рухаються, шляхом розкриття

внутрішніх суперечностей і боротьби протилежностей, що призводять до стрибкоподібного переходу однієї властивості в іншу [36].

Особливий внесок у розвиток діалектики зробили Г. Гегель і К. Маркс. Відповідно до принципів і законів діалектики, розвиток відкритої економічної системи можна уявити у вигляді спіралі, що розкручується, яка поєднує властивості лінії й кола. В історії все повторюється, але щоразу на якісно новому, більш досконалому рівні. Будь-який розвиток відбувається за певною схемою: твердження (теза), заперечення цього твердження (антитеза) і, нарешті, заперечення заперечень, зняття протилежностей (синтез). У синтезі протиставляються один одному теза й антитеза, із яких виникає новий якісний стан, досягнувши якого, весь процес повторюється знову, але вже на вищому рівні. Один виток системи в межах спіралі розвитку від початку до її кінця є одним циклом системи [36].

Можна сказати, що циклічність розвитку відкритих економічних систем є способом їхньої еволюції в часі (відбувається заміна чогось старого новим, безглузлого — корисним, гіршого — кращим; а в остаточному підсумку простого — складним). У міру розвитку система дедалі більше відокремлюється з паралельним зниженням загального рівня ентропії.

Більшість вчених виділяють чотири стадії розвитку систем. Узагальнивши їхні назви й узявши до уваги тільки якісні й кількісні характеристики кожної зі стадій (фаз), стає можливим позначити їх як зростання, насичення, кризи й депресію.

Фаза зростання досить тривала, характеризується підвищенням продуктивності й збільшенням потужності системи. На фазі насичення система припиняє зростати, досягнувши своєї межі, показники системи наближаються до критичних. У період кризи показники системи перевищують гранично допустимі: система вичерпує свої можливості, а подальший її розвиток стає неможливим без реформування ядра, настає активне зниження її показників, зростає ступінь ентропії. У період депресії система перебуває у відносно статичному стані, залучення додаткових ресурсів витрачається не на

підвищення кількісних показників системи, а на зміну її якісних характеристик: відбувається реорганізація ядра системи з побудовою нової ієрархії елементів.

Стадії насичення/депресії і зростання/кризи є протилежними за своїм змістом. У фазах насичення й депресії майже не відбувається зміна кількісних показників системи, змінюються лише її якісні характеристики: у першому випадку відбувається розпад структури системи, а в другому — її відтворення. У фазах зростання/криза більшою мірою змінюються кількісні показники системи, ніж її якісні характеристики.

Фаза кризи в розвитку будь-якої системи має визначальний характер щодо її майбутнього розвитку та структури й тому потребує більш детального розгляду.

Як свідчить аналіз наукових досліджень на цю тему, сучасне поняття кризи є досить нечітким і ситуативно обумовленим. Термін «криза» використовується в багатьох сферах людської діяльності й набуває зовсім різних рис: економічна криза, політична криза, дипломатична криза, психологічна криза, продовольча криза, криза навколишнього середовища тощо.

Власне поняття «криза» викликає почуття загрози, небезпеки, нестабільності, руйнування [202]. При цьому найчастіше зміст терміна залежить від його суб'єктивного розуміння конкретним дослідником. Через це стає необхідним обґрунтувати авторський погляд на розуміння кризи в загальнонауковому контексті.

Насправді негативний відтінок цього поняття не відповідає його первинній семантиці. Спочатку термін «криза» означав перелом, переворот, перехідний стан [23]. За О. Єгоровим, слово «криза» походить від грецького дієслова «κρίσις», що перекладається як «визначати», «вибирати» [33]. У китайській мові слово «криза» позначається двома ієрогліфами 危机 (wéi jī), які окремо можна перекласти як «небезпека» і «критична межа» [178].

Таким чином, у загальному значенні під кризою можна розуміти ситуацію, за якої система досягла своєї «критичної межі» і є вкрай нестабільною (нестійкий стан).

Криза передуює новій фазі існування системи, що знаменує значні зміни, які можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки.

У цьому розумінні існують два варіанти подолання кризи:

- 1) розпад (загибель) системи, за якого її ресурси й елементи поглинаються іншими системами;
- 2) реформа — перебудова ядра системи, що веде до появи якісно нової системи.

Для всіх відкритих економічних систем криза є невід’ємним етапом розвитку, тому що система рано чи пізно досягає граничних меж своїх можливостей або ж повністю вичерпує свій життєвий ресурс. Тому подолання кризи неможливе без повної або часткової реорганізації структури самої системи, завдяки чому усуваються застарілі й малоефективні елементи та їх взаємозв’язки [117]. У свою чергу, посткризовий стан характеризується більш ефективною організацією системи, яка краще відповідає вимогам навколишнього середовища і є більш конкурентоспроможною.

З огляду на все вищезазначене можна дати таке визначення терміна «криза» у контексті розвитку економічних системи: криза — це одна із фаз циклічного розвитку будь-якої відкритої економічної системи, за якої проявляються її приховані конфлікти й диспропорції, що полягають у невідповідності характеристик системи до мінливих вимог навколишнього середовища.

У межах фази кризи відбуваються різкі кількісні зміни показників системи [85], а подальше функціонування системи стає неможливим без реорганізації її елементів. Різка зміна кількісних показників системи під час кризи виділяє її серед інших фаз розвитку системи, тому вона є своєрідним індикатором циклічності: знаменує завершення одного й початок іншого циклу.

Таким чином, будь-яка відкрита економічна система живе не в стаціонарних і стабільних умовах, а в постійно мінливому навколишньому

світі, до якого вона має адаптуватися (пристосуватися), щоб не загинути. Пристосування породжує мінливість. Перехід системи на новий рівень (з одного простого стану в інший, більш складний; з одного витка спіралі на інший, вищий) відбувається шляхом кризи. Розвиток у цьому контексті являє собою поступальний, циклічний і водночас еволюційний процес, а цикл у цьому процесі є одним витком спіралі.

Найбільш виразно циклічність економічних процесів можна прослідкувати в коливаннях показників ділової активності навколо довгострокового тренду. При цьому додатні відхилення від довгострокового тренду називають бумами, а від'ємні — кризами. Якщо економічні буми є відносно позитивним явищем, то кризи найчастіше призводять до погіршення показників економічної активності й цілого ряду негативних наслідків [85].

Однією з основних проблем економічної науки на сучасному етапі її розвитку є пояснення рушійних сил циклічного розвитку економічних систем. У контексті розв'язання цієї проблеми можна звернутися до еволюції теоретичних підходів до аналізу причин і чинників циклічності економічних процесів.

Історично економічні дослідження про причини циклічних коливань почали активно розвиватися після того, як ринкова система зазнала своєї першої системної кризи в 1825 г., коли кризові процеси охопили економіку Великої Британії (на той час країну з найрозвиненішими ринковими відносинами). Слідом за економічною кризою 1825 г. економіка цієї країни послідовно потерпала від криз, що виникали із чітким десятилітнім інтервалом: 1836 г., 1847 г. і, нарешті, криза 1857 г., коли економічні потрясіння досягли міжнародного масштабу [103, 166]. Відтоді кризи були визнані не тільки можливими, але й закономірними явищами в економічній системі, що періодично повторюються. До цього часу вчені-економісти дотримувалися концепції Ж.-Б. Сея: «пропозиція породжує попит» [200], тобто коли сукупний попит автоматично поглинає весь обсяг виробленої продукції, що виключало можливість виникнення економічних криз надвиробництва, хоча представники

класичної економічної школи й припускали можливість тимчасових диспропорцій у межах окремих сфер економіки [124].

Першим вченим, який звернув увагу на повторювану періодичність в економічних процесах, став швейцарський економіст С. де Сісмонді [204]. Він висунув теорію «загального надвиробництва» і «недоспоживання», яка згодом була доповнена Т. Мальтусом і Ш. Дюнаїє. С. де Сісмонді вважав, що економічні кризи обумовлені тим фактом, що надто велика частина доходу заощаджується й надто незначна його частина витрачається на споживчі товари [204]. У результаті порушується баланс між обсягом вироблених товарів і реальним попитом на них. Згодом цю тезу розвинув Дж. Кейнс, і вона була покладена в основу окремої макроекономічної школи.

Першою фундаментальною працею, що описала явище й причини виникнення економічних криз, став «Капітал» К. Маркса. Хоча його економічна концепція доданої вартості й усі умовиводи, що впливали з неї, були скептично сприйняті впливовими економістами, К. Маркс зробив висновок, який і досі залишається незаперечним постулатом у вивченні економічних криз: «економічні кризи є невід’ємною ознакою капіталістичної економіки й мають періодичний характер» [179].

Причину криз К. Маркс вбачав у виробництві товарів понад платоспроможного попиту. Згідно з його концепцією, на стадії зростання підприємства нарощують темпи свого виробництва доти, доки не зустрічаються з кількісним обмеженням попиту на вироблений товар, тобто обсяг реального виробництва стає більшим за обсяг реального попиту. У цій ситуації виробник змушений вдаватися до заходів штучного розширення попиту: пропонувати різні форми торгівлі, кредиту, знижок, бонусів тощо. Усе це створює дисбаланс між сумою зарплат і сумарною вартістю споживаних товарів, що в результаті призводить до кризи.

Засоби стимулювання сукупного попиту є зовнішніми чинниками щодо обсягу споживчого попиту населення. Завдяки цим чинникам товари стають більш доступними все більшій кількості населення, у той час як рівень його

доходу й добробуту залишається незмінним, а засоби, яких не вистачає для підтримання рівня попиту, беруться за рахунок майбутніх доходів. Як наслідок поточний рівноважний стан ринку базується на майбутньому добробуті населення: порушується рівновага між попитом і пропозицією, що супроводжується подальшим різким спадом товарного виробництва через найменші зміни в прогнозах щодо очікуваної ринкової кон'юнктури й рівня доходів [174].

Таким чином, можна підсумувати, що економічна криза виникає завдяки мінливості економічних прогнозів щодо майбутньої економічної кон'юнктури, у той час як завантаження виробничих потужностей і відповідних інфраструктурних галузей є чинником, що діє зі значним запізненням стосовно поточного стану ринку.

Теорія економічної циклічності була концептуалізована у працях французького вченого К. Жугляра, який став першим, хто виявив економічні цикли з періодом у 7-11 років та описав чотири фази економічного циклу: пожвавлення, піднесення, рецесію й депресію. Згодом ідея циклічності економічних процесів знайшла своє відображення в працях таких вчених, як: Й. Шумпетер, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, Д. Кітчин, С. Кузнець, які відкрили економічні цикли з різною тривалістю. Згідно з їхніми теоріями, економічні цикли — це коливання економічної активності, що складаються з повторюваних процесів розширення (економічного зростання) і звуження економіки (економічні кризи). Вищезазначені вчені виділяють економічні цикли з різним періодом і причинами, що обумовлюють циклічність таких процесів. Тому доцільно розглянути більш детально досліджені економічні цикли, які містять у собі:

1. Цикли Кітчина — короткострокові економічні цикли із характерним періодом у три-чотири роки, яким властиві коливання товарно-матеріальних запасів підприємства. Сам Д. Кітчин вбачав причини короткострокових циклів у коливанні світових запасів золота, однак на сьогодні панівною точкою зору з приводу циклів Кітчина є їхній зв'язок із тимчасовими затримками (лагами)

в русі інформації. За умови покращення економічної кон'юнктури фірми повністю завантажують свої виробничі потужності й нарощують товарно-матеріальну базу в короткостроковій перспективі. На погіршення/покращення економічної кон'юнктури фірми реагують із запізненням, яке характеризується часом прийняття економічного рішення й часом, необхідним для його безпосереднього втілення [21].

Економічні суб'єкти під час очікування економічного зростання нарощують виробництво товарно-матеріальних цінностей більшою мірою, ніж їм фактично необхідно. Тому на певних етапах економічного циклу можуть виникнути надлишки або ж нестача товарно-матеріальних запасів. Коли позитивні прогнози щодо майбутньої економічної кон'юнктури змінюються на негативні, перед підприємствами постає проблема звільнення від накопичених запасів, що призводить до падіння цін і зниження економічної активності.

2. Цикли Жугляра — середньострокові економічні цикли із характерним періодом у 7-11 років, що характеризуються коливаннями рівня інвестицій в основний капітал. Цикли Жугляра передусім пов'язані із запізненням між прийняттям інвестиційних рішень і їх впровадженням. Додатковий лаг виникає за умови погіршення економічної кон'юнктури й пов'язаний зі скороченням виробничих потужностей [21].

Із циклами Жугляра пов'язують зміни в економічній кон'юктурі, викликані результатами грошово-кредитної політики формування цін виробництва в довгостроковому періоді, а також впливом міжгалузевої конкуренції тощо.

3. Цикли Кузнеця — середньострокові економічні цикли із характерним періодом у 15-25 років. С. Кузнець пов'язував ці цикли з демографічними процесами. У наш час цикли Кузнеця пояснюються зміною поколінь устаткування й будівництвом інфраструктурних об'єктів, тому досить часто їх називають «будівельними циклами» [135]. Крім того, із циклами Кузнеця часто асоціюються коливання цін на нерухомість. У межах цих циклів відбувається

масове відновлення основних технологій, а їхню динаміку можна прослідкувати в коливаннях темпів зростання світового ВВП [168].

4. Цикли Кондратьєва — довгострокові економічні цикли (хвилі) із характерним періодом у 40-60 років [21, 41]. Ці цикли складаються з фаз відносно високих і відносно низьких темпів економічного зростання, що чергуються. Зараз основною причиною існування циклів Кондратьєва вважають їхній зв'язок зі змінами технологічних укладів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Цикли Кондратьєва в динаміці світового економічного розвитку

Цикл	Рік початку	Рік завершення	Передові технології технологічного укладу
I	1803	1841-1843	Текстильне виробництво, промислове використання кам'яного вугілля.
II	1844-1851	1890-1896	Вуглевидобуток і чорна металургія, залізничне будівництво, паровий двигун.
III	1891-1896	1945-1947	Важке машинобудування, електроенергетика, неорганічна хімія, електричний двигун.
IV	1945-1947	1981-1983	Виробництво автомобілів та інших машин, хімічна промисловість, нафтопереробка й двигуни внутрішнього згорання.
V	1981-1983	2018 (прогноз)	Електроніка, робототехніка, обчислювальна й телекомунікаційна техніка.
VI	2018 (прогноз)	2060 (прогноз)	НБІК (нано-, біо- та інформаційні технології і когнітивістика).

Таблиця складена автором за матеріалами: [1, 43].

Таким чином, можна зробити висновок, що цикли Кондратьєва характеризуються почерговою зміною фаз відносно низьких і відносно високих темпів економічного зростання, в основу яких покладено передові технології відповідного технологічного укладу. Кожний технологічний цикл супроводжується економічним бумом, оскільки у виробництво починають впроваджувати сучасні інноваційні технології, спрямовані на випуск на ринок нових товарів [40]. Усі цикли розглядають процес економічного зростання як поступальний процес із коливаннями навколо довгострокового тренду. При

цьому допускається, що тривалість періодів усіх вищезгаданих циклів із часом може зменшуватися.

Таке явище насамперед пов'язане із запровадженням нових технологій у всі сфери життєдіяльності людини та їх постійним розвитком. Так, тільки за минуле століття можна простежити значні прориви в галузі передачі, зберігання й поширення інформації, що обумовлює скорочення тривалості періодів економічних циклів [188].

Подальший розвиток теорій циклічності економічних процесів відбувався в межах основних економічних шкіл.

Як найбільш правдоподібні концепції, що описують причини економічних циклів (в англomовній літературі такі цикли називають циклами ділової активності — *business cycles*), які мають середньострокову тривалість 10-15 років, можна зазначити такі:

- модель мультиплікатора-акселератора П. Самуельсона (неокейнсіанство);
- теорія реальних бізнес-циклів (нова класична макроекономічна школа);
- австрійська теорія бізнес-циклів (австрійська школа);
- гіпотеза фінансової нестабільності Х. Мінскі (посткейнсіанство).

Головним предметом суперечки в цих теоріях є природа економічних коливань навколо довгострокового тренду. Згідно із цим критерієм усі теорії можна поділити на два типи: теорії, що базуються на екзогенних чинниках, що викликають економічні коливання, і теорії, що базуються на ендогенних чинниках. Аналогічно класифікують і чинники економічних коливань: ті, що впливають із боку сукупного попиту, і ті, що впливають із боку сукупної пропозиції.

Розглянемо ці теорії економічних циклів.

1. Модель мультиплікатора-акселератора П. Самуельсона. Основною теорією економічних циклів, що базується на ендогенних чинниках, є модель мультиплікатора-акселератора. Згідно із цією моделлю, економічні цикли описуються з позиції взаємодії інвестиційного мультиплікатора (кожна

одиниця інвестицій викликає кратне економічне зростання, тобто економічне зростання буде більш значним, ніж зростання інвестицій, яке його викликало) та акселератора (позитивний ефект фіксованого обсягу інвестицій на економічне зростання) [199].

Сутність ефекту мультиплікатора полягає у такому: збільшення кожного з компонентів автономних витрат зумовлює збільшення національного доходу суспільства, причому на величину більшу, ніж первісне зростання витрат. Механізм дії мультиплікатора полягає в тому, що будь-яка додаткова витрата стає в економічному кругообігу доходом тих осіб, які реалізують товари або послуги. На наступному витку економічного кругообігу цей дохід може знову стати витратою, збільшуючи тим самим сукупний попит на товари й послуги [199].

Ефект мультиплікатора-акселератора демонструє механізм циклічних коливань економічної системи, що самопідтримуються. Зростання інвестицій на певну величину може збільшити національний дохід на багаторазово більшу величину внаслідок ефекту мультиплікатора. Збільшений дохід, у свою чергу, викличе в майбутньому (із певним лагом) випереджальне зростання інвестицій унаслідок дії акселератора. Ці похідні інвестиції, як елемент сукупного попиту, породжують черговий мультиплікаційний ефект, який знову збільшить дохід, спонукаючи цим підприємців до нових інвестицій. Отже, взаємодія мультиплікатора й акселератора зумовлює безперервне і прогресуюче зростання випуску продукції або доходу.

Теорія мультиплікатора-акселератора є однією з основних теорій циклічних коливань і широко використовується для обґрунтування рішень урядів різних країн [4]. Для рядів динаміки концепція мультиплікатора може ефективно використовуватися як одна з пояснювальних теорій, у той час як для здійснення перспективних розрахунків вона не підходить.

2. Теорія реальних ділових циклів (ТРДЦ) є домінуючою теорією економічних циклів, що базується на екзогенних чинниках. Вона була розроблена в межах нової класичної школи М. Фрідменом і Р. Лукасом, які

описували економічні коливання з позиції недосконалої інформації й некоректного сприйняття реальних зарплат протягом економічного циклу. Подальший розвиток ця теорія отримала завдяки праці Ф. Кюдланда і Е. Прескотта «Час побудувати й агрегувати коливання» (Time to Build and Aggregate Fluctuations [173]), за яку вони отримали Нобелівську премію у 2004 р.

Сутність теорії реальних ділових циклів полягає в тому, що економічні коливання пояснюються з боку екзогенних чинників, що впливають на економічну активність, якими, зокрема, є технологічні шоки, зміни грошово-кредитної політики держави або ж шоки в пропозиції праці («сплесками народжуваності»). Основним припущенням теорії реальних бізнес-циклів є існування спонтанних технологічних шоків, які безпосередньо впливають на ефективність праці й капіталу. У свою чергу, зміна ефективності праці й капіталу впливає на прийняття рішення економічними агентами щодо того, на скільки потрібно більше/менше виробляти/споживати товарів і послуг, що в остаточному підсумку позначається на економічних показниках. Слово «реальні» у цьому контексті відображає припущення про те, що ринок перебуває в стані рівноваги й виражає оптимальну реакцію ринкових агентів на поточну структуру й стан економіки.

Отже, основні положення теорії реальних бізнес-циклів можна виразити в таких тезах:

- економічні агенти максимізують корисність або прибуток за умов обмеженості ресурсів;
- очікування формуються раціонально, відсутня інформаційна асиметрія. Економічні агенти можуть стикатися з проблемою розпізнавання характеру технологічних зрушень — постійні вони або тимчасові, від чого залежить динаміка рівня цін;
- гнучкість цін завжди забезпечує стан макроекономічної рівноваги на рівні повної зайнятості;

— коливання сукупного випуску пов'язані з випадковими змінами в доступній технології, а різноманітні механізми поширюють вплив початкового імпульсу;

— коливання в зайнятості відображають добровільні зміни в кількості робочих годин. Передбачається, що праця й дозвілля заміщають одне одного в часі;

— не існує відмінностей між короткостроковим і довгостроковим аспектами аналізу [17].

Прихильники цієї теорії вважають короткострокові коливання ділової активності цілком природним процесом, що властивий економіці, яка перебуває в довгостроковій рівновазі. Передбачається, що економічні цикли існуватимуть доти, доки існує випадковий елемент у технологічних змінах [17].

Циклічність економічної активності виникає через інертність реакції економічних агентів, а також нееластичність деяких економічних показників.

Хоча теорія реальних бізнес-циклів є однією з панівних у сучасній економічній науці, її висновки досить суперечливі. Як критичні зауваження щодо цієї теорії можна виділити такі:

— теорія передбачає існування спонтанних технологічних шоків, коли самі представники теорії були не в змозі зіставити конкретні технологічні шоки з реальними коливаннями економіки [210]. Крім того, пояснення зниження економічної активності з боку технологічних шоків, на нашу думку, є не цілком логічним;

— безробіття в контексті цієї теорії має добровільний характер і є результатом рішення, яке було прийняте на основі порівняння оплати праці в поточному й наступних періодах часу. Так, П. Кругман справедливо зазначив, що 25%-й рівень безробіття під час Великої депресії 1933 р. означав би масове рішення взяти «довгі канікули» [155];

— гнучкість зарплат у короткостроковому періоді заперечується новими класиками економічної науки [208].

3. Австрійська теорія бізнес-циклів (АТБЦ) була сформульована в межах австрійської економічної школи й на перших етапах розвивалася Л. фон Мізесом і Ф. фон Хаском. У межах австрійської теорії бізнес-циклів коливання економічної активності є наслідком надмірного зростання обсягів банківського кредиту, що був викликаний штучно заниженими відсотковими ставками [190]. Прихильники цієї теорії стверджують, що тривалі періоди низьких відсоткових ставок і надлишкового кредиту ведуть до підвищення рівня волатильності економічної активності й дисбалансу між обсягом заощаджень та інвестицій [212].

За цією теорією економічний цикл виникає у відповідності з таким алгоритмом. Із метою максимізації свого обігу і, як наслідок, прибутку банки встановлюють низькі відсоткові ставки й тим самим штучно розширюють обсяг попиту на позикові кошти. За цих умов виникають помилкові економічні сигнали, які створюють ілюзію процвітання й надійності поточного стану економічної системи, вводять економічних агентів в оману, унаслідок чого вони починають нарощувати інвестиції в основний капітал. Завдяки тому, що низькі відсоткові ставки були створені штучно, проекти, які раніше були неприбутковими, починають отримувати широке фінансування. Такі інвестиції, згідно з теорією, називають помилковими (malinvestments).

Згідно з думкою прихильників АТБЦ, помилкові інвестиції виникають у середовищі із частковим банківським резервуванням у комбінації з надмірно низькими відсотковими ставками [201]. З огляду на це економічні агенти нарощують свою економічну активність і вкладають кошти в надзвичайно ризиковані проекти. У результаті така поведінка упирається у граничні можливості економічної системи, за яких вона не може нормально функціонувати. Згодом відбувається корекція очікувань економічних агентів відповідно до реальної кон'юнктури ринку, що й спричиняє кризу.

Л. фон Мізес висловлював таку позицію щодо існування економічних коливань: «Причину поширеності таких явищ, як інфляція й кредитна експансія, досить точно можна описати в межах повсякденної термінології. У

поняття буму я вкладаю високу ділову активність, процвітання й економічне піднесення. Неминучим наслідком буму є переоцінювання обставин на їхню відповідність до реального стану ринку. Таке переоцінювання називають кризою, різким падінням, низькою діловою активністю або ж депресією. Люди люто заперечують той факт, що деструктивним елементом системи є помилкові інвестиції й надлишкове споживання в період буму, штучна природа якого неодмінно призводить до кризи. Вони шукають філософський камінь для того, щоб цей економічний бум ніколи не припинявся» [185].

У довгостроковому аспекті ця теорія маніпулює поняттями «заощадження» і «відсоткова ставка». Так, згідно з АТБЦ, заощадження — це надлишок вартості, який залишився після споживання, тобто якщо заощадження починають зростати, це означає, що економіка процвітає, і навпаки. Зростання економіки асоціюється з низькими відсотковими ставками через більші обсяги заощаджень. З огляду на це часткове резервування й державні інтервенції створюють помилкові сигнали для економічних агентів. Низькі відсоткові ставки нівелюють стимули зберігати великі заощадження й змушують економічних агентів інвестувати в ризиковані проекти, що знижує рівень стабільності всієї економічної системи, а найменші шоки можуть призвести до кризових явищ.

Як найбільш ґрунтовну критику на адресу австрійської теорії бізнес-циклів можна навести такі аргументи:

— економісти висувають свої сумніви з приводу того, що АТБЦ вимагає, щоб банки й інвестори постійно приймали неправильні рішення під час бумів, тобто діяли ірраціонально [128, 214];

— П. Кругман стверджує, що АТБЦ не може пояснити причини коливань зайнятості людей протягом економічного циклу. Так, він вважає, що перерозподіл ресурсів під час кризи, згідно з теорією, має збільшувати зайнятість у галузях, які виробляють споживчі товари, у той час як витрати зменшуються в усіх секторах під час рецесії [39];

— Б. Каплан заперечує тезу, що штучно низькі відсоткові ставки викликають помилкові інвестиції під час зростання економічної активності [128].

4. Гіпотеза фінансової нестабільності (ГФН) Х. Мінські аналізує коливання економічної активності з позиції чергування стійкого й нестабільного станів фінансової системи, яка описує життєвий цикл економічної системи. Х. Мінські зазначав: «Фінансова система коливається між станами стійкості й нестійкості, ці коливання є невід’ємною частиною процесу, який генерує цикли ділової активності» [184].

Згідно з ГФН, ключовим чинником, який призводить до кризи, є нагромадження боргу приватним сектором. З огляду на це Х. Мінські виділив три типи позичальників за метою позики й можливістю сплати кредит й відсотки за ним:

— хеджировані позичальники (*hedge borrowers*), що можуть сплатити як кредит, так і відсотки за ним, виходячи з існуючого рівня платоспроможності й грошових потоків;

— спекулятивні позичальники (*speculative borrowers*), що можуть оплачувати відсотки за кредитами, однак потребують постійної реструктуризації боргу й відстрочення платежу для погашення кредиту;

— пірамідальні позичальники (*ponzi borrowers*), що не в змозі оплатити ні кредит, ні відсотки за ним. В основі отримання кредиту цим типом позичальників лежить припущення про подальше зростання ціни об’єкта інвестування, у той час як їхній поточний рівень доходу не в змозі забезпечити регулярні виплати за кредитами [183].

Таким чином, економічна система, згідно із цією теорією, продовжує зростати доти, доки збільшується ціна інвестиційних об’єктів пірамідальних позичальників. Як тільки ціна припиняє зростати, пірамідальні позичальники вже не можуть рефінансувати кредит, навіть якщо здатні покрити відсотки за ним. Як наслідок, уся фінансова система починає руйнуватися за принципом доміно та в остаточному підсумку може навіть призвести до банкрутства хеджированих позичальників [184].

ГФН тривалий час була лише теорією й не мала математичної моделі, що описує поведінку позичальників у межах цієї теорії. Інтерес до ГФН зріс після Світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. Так, деякі вчені пов'язують типи позичальників, які були запропоновані Х. Мінські, із реальними аналогами іпотечних позичальників [83].

Альтернативними теоріями, що пояснюють причини економічних циклів, на сьогодні є такі:

- «теорія боргової дефляції» І. Фішера, що описує економічні цикли з позиції кредитного циклу [133];
- кредитні цикли Кіотаки-Мура, що характеризують вплив надмірної сек'юритизації на формування економічного циклу [167];
- «теорія рефлексивності» Дж. Сороса, яка описує економічні цикли з позиції позитивних і негативних зворотних зв'язків [94];
- «політично обумовлені економічні цикли» М. Калецькі, які розглядають економічні цикли з позиції зміни політичної влади в державі [162];
- земельні цикли М. Джорджа, за яким економічні цикли є результатом коливання цін на землю [152];
- цикли сонячної активності В. Джевонса [161].

Ключові положення існуючих теорій середньострокових економічних циклів подано в таблиці 1.2.

Таким чином, економічні цикли мають періодичний, хоча й не суворо регулярний характер (тривалість наступного періоду може відрізнятися від тривалості попереднього). Типовий економічний цикл повинен містити в собі одну фазу буму (період активного економічного зростання) і кризи. Економічні цикли прослідковуються в коливаннях темпів зростання ВВП навколо довгострокового тренду, хоча вчені-економісти використовують й інші показники для ідентифікації циклів, такі як рівень безробіття й інфляції, темпи зростання промислового виробництва, динаміка цін на біржові товари, рівень відсоткових ставок тощо.

Ключові положення теорій економічних циклів

Назва теорії	Представники	Положення теорії
Теорія мультиплікатора-акселератора	П. Самуельсон, Е. Хансен, Дж. Кейнс	Утворення економічного циклу є результатом існування ефекту мультиплікатора-акселератора, який може багаторазово збільшувати вплив початкових інвестицій і споживчих витрат.
Теорія реальних бізнес-циклів	М. Фрідмен, Р. Лукас, Ф. Кюдланд, Е. Прескотт	Економічні цикли — це результат існування спонтанних шоків, пов'язаних зі зміною рівня використовуваних технологій, грошово-кредитної політики держави та сплесків народжуваності.
Австрійська теорія бізнес-циклів	Л. фон Мізес, Ф. Хаяк, І. Ротбард	Економічні цикли є наслідком надмірного зростання обсягів банківського кредиту, що був викликаний штучно заниженими відсотковими ставками.
Марксистська теорія економічних циклів	К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Туган-Барановський	Перевиробництво та перенакопичення обсягів капіталу.
Теорія довгих хвиль	М. Кондратьєв, А. Коротаєв, С. Цирель	Циклічний розвиток технологій та еволюція технологічних укладів.
Теорія товарно-матеріальних запасів	Дж. Кітчин	Існування лагу на прийняття операційних рішень, які безпосередньо впливають на обсяги товарно-матеріальних запасів підприємств.
Кредитні цикли	Н. Кіотаки, Дж. Мур	Економічні цикли пояснюються з позиції наявності кредитних обмежень і високого ступеня сек'юритизації, здатних у багато разів збільшувати початкові економічні шоки.
Теорія боргової дефляції	І. Фішер, Дж. Геанокопос, М. Спенс	Причина економічних циклів — результат існування великого обсягу заборгованості, який може зазнати дефляційних процесів.
Гіпотеза фінансової нестабільності	Х. Мінські	Пояснює існування економічних циклів із позиції наявності різних категорій позичальників, які обумовлюють нестійкість фінансової системи.
Теорія рефлексивності	Дж. Сорос	Економічні цикли пояснюються з позиції існування позитивних і негативних зворотних зв'язків, які здатні багаторазово посилювати помилки ринку, що призводить до неправильної оцінки ризиків.
Політичні цикли	М. Калецькі	Обумовлює економічні цикли з позиції періодичної зміни політичної влади, яка ініціює коливання інвестиційного процесу, що визначають динаміку виробництва й сукупного попиту.
Земельні цикли	Г. Джордж	Пояснює існування економічних циклів із позиції коливань цін на землю.
Цикли сонячної активності	В. Джевонс	Пов'язує економічні цикли із сонячною активністю, яка породжує коливання врожайності, що впливає на розвиток сільського господарства.

Таблиця складена автором.

У межах вищезазначеного можна доповнити розуміння природи економічних криз і механізму формування економічних циклів. Так, кризи будь-якої відкритої економічної системи характеризуються наявністю надлишку товару, що не може бути поглинений сукупним попитом. Така ситуація відбувається з огляду на два явища: скорочення попиту або ж значного надвиробництва товару. Так, можна виділити два види економічних криз відповідно до області їх виникнення:

— криза недовиробництва — криза, викликана насамперед неекономічними причинами, які пов'язані зі збоями у виробничому процесі через виникнення форс-мажорних обставин (війни, стихійні лиха, політичні заворушення тощо);

— криза надвиробництва — криза ринкової економіки, за якої баланс попиту та пропозиції різко зміщується в бік перевищення пропозиції.

Якщо криза недовиробництва є екстраординарною обставиною, то криза надвиробництва стала характерною рисою капіталістичної системи відносин. Так, перші великі кризи надвиробництва відбулися після промислової революції, за якої технологічний рівень розвитку індустрії дає змогу виробляти товари зі значно більшою швидкістю, ніж їх споживання. У результаті після насичення ринку певним товаром цей товар незабаром перестає бути затребуваним, а потужна інфраструктура, пов'язана з його виробництвом, переживає масштабну кризу. Таким чином, у межах описаної парадигми існують три способи подолання економічної кризи:

— пошук нових ринків збуту;

— переорієнтація існуючих виробничих потужностей на випуск інших товарів, у виробництві яких задіяні схожі технології;

— скорочення виробництва з масовими звільненнями (депресія).

Завдяки розвитку промисловості й ринкових відносин кризи надвиробництва мають періодичний характер і на сьогодні становлять одну із фаз економічного циклу.

Циклічність розвитку відкритих економічних систем у цьому випадку пояснюється дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники розкривають дисбаланс попиту та пропозиції, який полягає в обмеженості платоспроможного попиту й випереджальному зростанні пропозиції щодо попиту. У свою чергу, зовнішні чинники є каталізаторами, що посилюють або пом'якшують економічні наслідки існування структурних диспропорцій між попитом та пропозицією, до яких належать ступінь розвиненості кредитно-фінансових відносин і їхня структура, наявність позитивних і негативних зворотних зв'язків, властивих економічній системі, а також інтенсивність упровадження нових технологій у виробництво.

Таким чином, можна підсумувати, що економічний цикл являє собою особливий тип періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренду, що були викликані особливостями функціонування власне економічної системи та низкою зовнішніх чинників, які виявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників

У свою чергу, економічна криза являє собою критичний рівень диспропорції між сукупними попитом і пропозицією, за умови досягнення якого спостерігається стрибкоподібне погіршення макроекономічних показників: зниження темпів зростання ВВП, збільшення рівня безробіття, дефляції тощо.

Об'єктивне існування економічних криз у циклічній динаміці розвитку економічних систем обумовлює актуальність дослідження ролі держави в ринковій економіці [31]. Активні суперечки із приводу ролі держави ведуться відносно ступеня впливу й різноманітності заходів бюджетно-податкової й грошово-кредитної політики [83]. Загалом усі існуючі погляди щодо цього можна поділити на дві групи: прихильники дерегуляції та прихильники нарощування державного втручання в економіку.

До прихильників дерегуляції належать М. Фрідмен (монетаристська школа) [137], Дж. Стіглер (неокласична школа) [96], Ф. фон Хаєк (австрійська школа) [150] та інші. Ці автори виступають за обмеження втручання держави

в економіку й відводять державі роль захисника й регулятора індивідуальних прав людини (життя, свобода, власність тощо). Так, згідно із С. Армстронгом і К. Гріном, не існує таких «провалів ринку», які неминуче не ускладнювалися б державою [143].

Головним опонентом теорії вільного ринку виступає кейнсіанство. Засновник цієї школи Дж. Кейнс вважав, що ринковій економіці не властива рівновага, яка забезпечує повну зайнятість [165]. Причину цього він вбачав у схильності індивідів зберігати частину доходів, що призводить до того, що сукупний попит стає меншим за сукупну пропозицію. Подолати схильність до заощадження неможливо. Тому держава має регулювати економіку впливом на сукупний попит за допомогою збільшення грошової маси й зниження відсоткових ставок (стимулювання інвестиційної діяльності). Брак попиту, у свою чергу, має компенсуватися за рахунок громадських робіт і бюджетного фінансування [103].

Ідеї Дж. Кейнса отримали подальший розвиток у працях як представників посткейнсіанства (Дж. Хікс, Е. Хансен, А. Лейонхуфвуд та інші) [109, 146, 175], так і лівих кейнсіанців (Дж. Робінсон, П. Сраффа та інші) [196, 207]. Лідер американських послідовників Дж. Кейнса Е. Хансен поклав кейнсіанський коефіцієнт мультиплікатора в основу теорії економічного циклу. Він зробив висновок, що, збільшуючи витрати в періоди кризового спаду виробництва й зменшуючи їх у періоди «перегріву економіки», держава здатна згладжувати циклічні коливання виробництва й зайнятості [145].

Прихильники обох теорій ролі держави в ринковій економіці не можуть достовірно описати економічні кризи XX-XXI ст. у межах існуючих парадигм. Крім того, жодна з них не в змозі повною мірою описати причинність і характер економічних коливань, а, отже, і надати довгостроковий план державної політики.

Слід зазначити, що неадекватна політика держави щодо поточної фази економічного циклу може призвести до виникнення економічних бульбашок — стану ринку, за якого спостерігаються високий ступінь нестабільності

обсягів попиту й пропозиції, а також структурна невідповідність темпів зростання попиту та пропозиції, яка виникла через існування неправдоподібних очікувань щодо стану майбутньої економічної кон'юнктури [171, 211].

Така проблема актуалізується на стадії економічного зростання, коли економічні агенти, маючи впевненість щодо майбутньої кон'юнктури ринку, інвестують свої кошти в більш високоприбуткові та, як наслідок, ризиковані проекти. Такого ірраціонального впливу з боку економічних агентів найчастіше зазнають галузі, що виробляють товари довгострокового користування, і супутні їм сфери економіки, які є чутливими до фази економічного циклу.

Економічні бульбашки загалом вважаються шкідливим явищем для економіки, оскільки призводять до неоптимального розподілу ресурсів і можливих затяжних економічних депресій [87]. Економічні бульбашки, як і економічні кризи, мають схожу природу й причини свого виникнення — існування критичної диспропорції між сукупним попитом і сукупною пропозицією (загальне надвиробництво). Модель економічної бульбашки може бути продемонстрована з погляду взаємодії сукупного попиту та пропозиції (рис. 1.1).

Точка Е на рисунку відповідає рівноважному стану ринку, де P_e і Q_e — рівноважна ціна й рівноважна кількість товару на ринку відповідно. Штучне стимулювання сукупного попиту зсуває криву попиту вгору й праворуч, де утворюється нова точка рівноваги E^* . У свою чергу, P_e^* і Q_e^* є новими рівноважною ціною й кількістю товару на ринку відповідно. При цьому $P_e^* - P_e$ характеризує нестабільний сегмент сукупного попиту, який був створений штучними методами державного стимулювання, такими як зниження відсоткових ставок і збільшення державних витрат. У свою чергу, $Q_e^* - Q_e$ — реальна пропозиція товару, викликана нестабільним сегментом сукупного попиту.

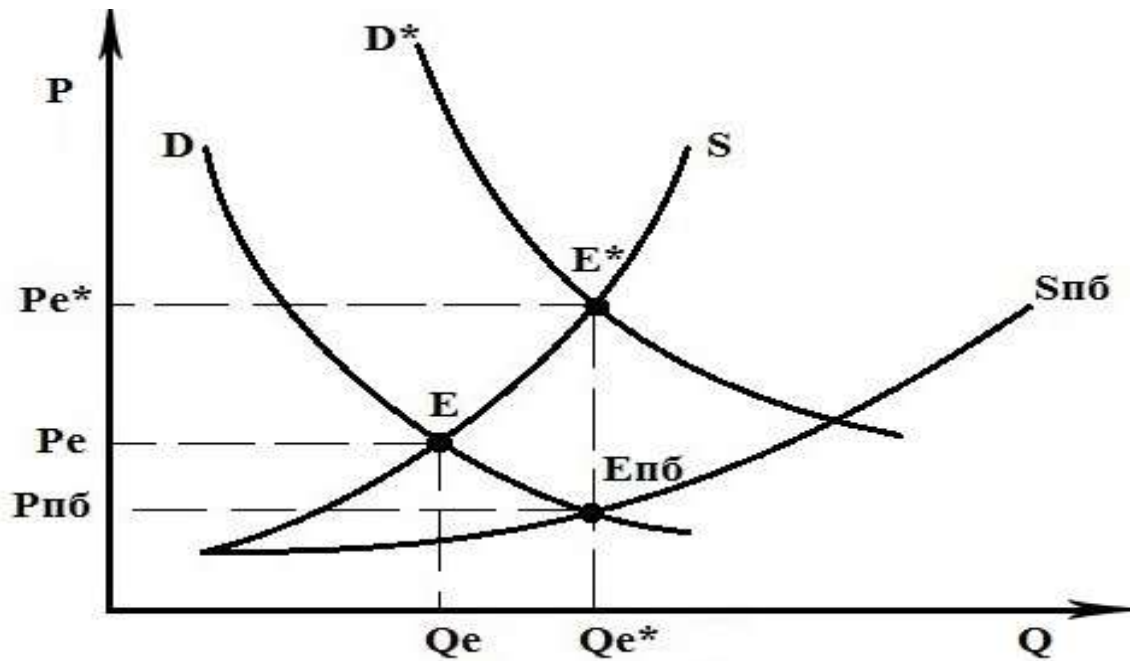

Рис. 1.1. Модель економічної бульбашки *

* Розроблено автором.

Спонтанні в економічних прогнозах або ж економічній кон'юктурі зміни можуть спричинити лопання бульбашки. Тоді сукупний попит зменшується на той самий нестабільний сегмент ($P_e^* - P_e$), а реальна пропозиція товару, викликана цим сегментом ($Q_e^* - Q_e$), у свою чергу, залишається на рівні Q_e^* , що призводить до падіння рівня цін порівняно з початковою точкою рівноваги. Така ситуація є наслідком наявності на ринку надлишку пропозиції товару, що дорівнює $Q_e^* - Q_e$. У результаті функція пропозиції після подолання точки біфуркації набуває більш похилого вигляду порівняно з початковою, що характеризується нижчим рівнем економічної активності за інших рівних умов. У такому разі держава збільшує наслідки циклічного спаду економіки й провокує виникнення затяжної економічної депресії. Прикладом такої політики є економічна бульбашка на іпотечному ринку США, який активно розвивався протягом 2002-2007 рр.

З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що найбільш загальна мета державного регулювання економіки полягає в обмеженні дії законів ринку, виходячи з інтересів суспільства. Держава покликана

врегулювати такі явища, як «фіаско ринку», забруднення навколишнього середовища, стійкість економічного зростання, підтримання ефективного рівня зайнятості, стабілізація рівня цін тощо. Незаперечною функцією держави в розвитку національної економіки є створення сприятливого середовища для розвитку ринкових відносин в інтересах суспільства [53].

Дослідження природи й аналіз сучасних економічних криз та економічних бульбашок як негативних наслідків циклічного розвитку економічних систем є найважливішим завданням економічної науки на сучасному етапі. Подальше дослідження цих явищ може дозволити приймати обґрунтовані рішення суб'єктам економічних відносин, а також надати теоретичний базис для здійснення економічної політики держави й пом'якшення негативних наслідків циклічного розвитку економічних систем.

1.2. Еволюція становлення та циклічного розвитку глобальної економічної системи

Світова економіка являє собою сукупність національних господарств, пов'язаних одне з одним системою міжнародного поділу праці, економічними й політичними відносинами [14]. Вона виникла на базі міжнародного поділу праці й різних форм спеціалізації й кооперації. Еволюція світової економіки обумовлена закономірностями розвитку виробництва, що полягають як у зростанні кількості економічних суб'єктів, що вступають у товарно-грошові відносини, так і в розвитку форм взаємодії між ними [28, 84].

Світова економічна система пройшла тривалий еволюційний шлях, починаючи з випадкових торговельних відносин, які сприяли створенню світового ринку, і закінчуючи глобальною економічною системою, що характеризується розвиненістю форм і складністю характеру взаємодії національних економік та інших її суб'єктів [16].

Незважаючи на те, що процес активного формування світового господарства охоплює лише кілька століть, його зародки були помітні ще в

давні часи [15]. На ранніх етапах людської історії цілі народи могли безпосередньо взаємодіяти один з одним. Такі контакти мали спонтанний характер і виникали під час міграцій, масових втеч від стихійних лих, насильницьких розділів територій тощо. Міжнародна торгівля існувала і в давнину, але світовий ринок, що охоплює більшість країн світу, виник тільки внаслідок тривалого процесу розвитку товарно-грошових відносин, у результаті чого формувалося ядро світової економіки, яке постійно зростало й поступово залучало нові суб'єкти [16].

Процес становлення глобальної економічної системи охоплює кілька століть і містить декілька етапів.

Перший етап (XV-XVII ст.) характеризується формуванням світового ринку на основі розширення масштабів і географічного охоплення міжнародної торгівлі та, як наслідок, підвищення її значення в межах економічної системи. Значний внесок у становлення світової торгівлі товарами й послугами зробило активне поширення ринкових відносин у результаті Великих географічних відкриттів XV-XVII ст. Експедиції Х. Колумба, Васко да Гами, Ф. Магеллана розширили географію міжнародної торгівлі й набагато примножили розміри світового ринку. Перетворення світової торгівлі на один із найважливіших чинників економічного зростання було обумовлено необхідністю задоволення потреб у різних товарах і послугах, що постійно зростали [108].

Великі географічні відкриття не тільки пов'язують з освоєнням нових земель і континентів, але й розглядають як наслідок розвитку науки й техніки. Особливу роль у цьому питанні відіграв морський транспорт, оскільки відкриття Х. Колумбом Америки в 1492 р. дало потужний імпульс розвитку судноплавства. Одним із найважливіших наслідків розвитку морського транспорту стала поява колоній Англії, Франції, Іспанії та Португалії.

У цей період закладалися основи міжнародного поділу праці в його загальному вигляді: колонії добували й постачали на світовий ринок сировину й сільськогосподарську продукцію, а метрополії, у свою чергу, — готову

продукцію й устаткування. Саме відтоді торгівля почала набувати міжнародного характеру [15].

Другий етап (XVIII-XIX ст.) становлення глобальної економічної системи розпочала промислова революція, у результаті чого відбулася зміна характеру виробництва. Перехід від ручної праці до машинного виробництва відбувався в провідних країнах Заходу того часу й засвідчив зміну натурального господарства промисловим виробництвом. Характерною ознакою промислової революції є стрімке зростання продуктивних сил на базі великої машинної індустрії й утвердження ринкової економіки як панівної економічної системи. Промислова революція пов'язана не лише з початком масового застосування машин, але й зі зміною всієї структури суспільства, оскільки супроводжувалася стрімким підвищенням продуктивності праці, урбанізацією, прискоренням економічного зростання й покращенням життєвого рівня населення.

Саме ці події ознаменували перехід міжнародних економічних відносин на якісно новий рівень розвитку. Цей етап характеризується подальшим поглибленням міжнародного поділу праці, коли можна говорити про зародження міжнародної спеціалізації [15].

Третій етап (кінець XIX — середина XX ст.) становлення глобальної економічної системи полягав у формуванні світової економіки й характеризувався конфліктністю й гострою міжнародною напруженістю, яка виникла через неоднорідність світової системи (провідні країни світу перебували на різних етапах соціально-економічного й цивілізаційного розвитку) та усвідомлення факту обмеженості природних ресурсів. Економічний поділ світу між найбільшими державами призвів до низки воєн за території та сфери впливу. У цей же час наростає антиколоніальний рух. На світову арену виходять нові суб'єкти міжнародних економічних відносин — транснаціональні корпорації (ТНК), які закладають основи формування виробництва окремих товарів на підприємствах, розташованих у різних країнах світу [15].

Після закінчення цього етапу був сформований світовий ринок, на якому активно переміщувалися не тільки товари, але й фактори виробництва (робоча сила, капітал і технології), відбулося розширення спектра форм міжнародної взаємодії.

Четвертий етап (середина XX — початок XXI ст.) — етап глобалізації світової економіки, що характеризується вдосконалюванням системи міжнародного поділу праці й посиленням взаємозалежності національних економік [27, 29].

На мікрорівні фірми стали активніше розробляти вертикальні схеми управління відтворювальними процесами й поступово переросли в ТНК, на макрорівні виникла система економічних і фінансових організацій, що відслідковують і регулюють світовий економічний розвиток (ООН, МВФ, Світовий банк, СОТ та інші) [54].

Якісні характеристики цього етапу розвитку світової економіки пов'язані з тим фактом, що безпосереднім двигуном виробництва стають інноваційні технології. Нові техніко-економічні умови дозволяють виробляти товари й послуги з урахуванням світових ринків, а нові види транспорту й зв'язки полегшують доступ до світових ресурсів. Інформаційна революція, заснована на розробці й застосуванні комп'ютерних технологій, поступово поширилася на всі сфери світової економіки [15].

Сьогодні динаміка й перспективи формування глобального економічного простору багато в чому визначаються становленням нових галузей світового господарства, які істотно впливають на політичну й економічну взаємодію його суб'єктів, а також обумовлюють перерозподіл економічних ресурсів у масштабах усього світу. У сучасному світі державні кордони втратили колишнє значення, змінилися характер і масштаби руху факторів виробництва [27].

Інновації, докорінні технологічні зміни стали найважливішим ресурсом, що забезпечили можливість формування глобального ринку. За визначенням М. Кастельса, «глобалізація характеризує економіку, здатну працювати як

єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети» [38]. Таким чином, технології з обробки, зберігання й передачі інформації створили потужні передумови для синхронізації економічних коливань у масштабі глобальної економічної системи й утворюють її сучасне ядро [3].

Етап глобалізації світової економіки характеризується перетворенням більшості локальних економічних зв'язків на світові поряд із формуванням світових відтворювальних процесів. В остаточному підсумку світова економічна кон'юнктура стала відігравати провідну роль щодо національних [25, 26].

Світова економічна система із сукупності національних господарств перетворилася на сукупність світових товаровиробників. У ситуації, що склалася, панівне положення на світовій арені переходить від національних економік до ТНК, ознаками яких є їхній великий розмір і міжнародний характер діяльності.

В основі процесу глобалізації спостерігаються активізація зовнішньоторговельних потоків уже не тільки на макроекономічному (на рівні національної економіки), але й на мікроекономічному рівні — між різними підрозділами ТНК, як на лінії внутрішньокорпоративних зв'язків, так і на інших напрямках. ТНК, розміщуючи окремі частини й стадії відтворювальних процесів на території різних країн, стають провідним чинником глобалізації економіки, що великою мірою сприяло консолідації локальних ринків і їх подальшому об'єднанню в глобальну економічну систему.

Таким чином, на початку XXI ст. економічна система перейшла до нового, вищого стану — глобальної економічної системи. Це багаторівнева система, що складається з багатонаціональних виробників товарів і послуг, а також їх споживачів, у межах якої відбуваються виробництво, розподіл, обмін і споживання економічних благ у глобальному масштабі.

Новий стан світової економічної системи впливає на характеристики економічних циклів: довжину їх періодичності й величину амплітуди. Глобалізація впливає й на синхронізацію економічних процесів між різними

країнами світу. Таким чином, на нашу думку, аналіз закономірностей циклічного розвитку глобальної економічної системи можливий тільки з огляду на системний підхід, за якого національні економіки й ТНК розглядаються як підсистеми глобальної економіки.

Ураховуючи вищезазначене, доцільно здійснити порівняльний аналіз найбільших світових криз епохи глобалізації, що, демонструючи як особливі риси, так і загальні характеристики, дають більш глибоке розуміння еволюції циклічного розвитку глобальної економічної системи.

1) Велика депресія 1929-1933 рр. Період межі XIX-XX ст. в економіці США деякі дослідники називають «другою промисловою революцією» [61]. Саме в цей період були винайдені друкарська машинка, телефон, фонограф та електричне світло. Початок XX ст. ознаменувався розвитком авіа- та автомобілебудування. У цей час виникли такі гіганти машинобудування, як Buick, Cadillac, Ford Motors, Lincoln Motor, International Harvester, GMC, Navistar International, Chevrolet тощо. Промислове виробництво автомобілів обумовило створення й поширення великої інфраструктури. Так, у період 1921-1925 рр. було прокладено 250 тис. миль автомагістралей, а головною позицією американського експорту стала продукція автомобілебудування [116].

Сильним поштовхом до розвитку промисловості США стала Перша світова війна, в умовах якої економіка країни почала активно отримувати замовлення на виробництво військової техніки [89]. Після завершення Першої світової війни обсяг замовлень різко скоротився, а американський уряд не зміг оптимізувати діяльність вже розвиненої індустрії та перерозподілити виробничі потужності на випуск інших товарів, що призвело до рецесії військово-промислового комплексу країни й суміжних секторів економіки. Подальша ситуація була обтяжена збільшенням негативного ефекту фондового ринку через поширення маржинальних позик. Так, у 1920-х рр. близько 1 млн осіб брали активну участь у роботі фондових бірж США [116], а обсяг роздрібного продажу товарів у розстрочку всередині країни становив від 5-8 млрд дол. США, що в 1,5 разу перевищувало весь обсяг експорту держави [99].

Оскільки за часів Великої депресії економіка США відігравала ключову роль у світовій економіці, затяжна депресія охопила майже всі країни, що брали активну участь у міжнародних відносинах.

Загалом Велика депресія найбільше торкнулася таких країн, як США, Канада, Велика Британія, Німеччина й Франція. У результаті обсяг світового ВВП у період 1929-1933 рр. скоротився на 15 %, а міжнародна торгівля — на 50 % [131, 136].

2) Світова економічна криза 1957-1958 рр. була спровокована знову ж таки внутрішніми проблемами в економіці США, де рівень промислового виробництва впав на 12,6 % [37]. Економічна криза була обумовлена великим післявоєнним економічним зростанням сектору, що виробляє засоби виробництва, а також суміжних галузей. Криза в першу чергу торкнулася автомобільної, сталеливарної й текстильної промисловості США та охопила економіки найбільших держав того часу, на частку яких припадало до 2/3 загальносвітового обсягу промислового виробництва, серед яких Японія, Франція, Канада, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Фінляндія, а також ФРН та Італія [37]. Уперше за післявоєнний період було зафіксоване зниження частки готових промислових виробів у міжнародній торгівлі, за яким настали тривалі структурні галузеві кризи в суднобудуванні, нафтовій промисловості, а також у ряді добувних і переробних виробництв [120].

На наш погляд, криза 1957-1958 рр. була викликана передусім надвиробництвом товарів і послуг в економіці США в післявоєнні роки. Згідно із планом Маршалла, США надали фінансову допомогу країнам Західної й Центральної Європи в розмірі 13 млрд дол. [119]. Отримана фінансова допомога витрачалася здебільшого на придбання нових засобів виробництва й товарів промислового призначення, які безпосередньо імпортували з США. Підтвердити вищезазначене може порівняння платіжних балансів країн Західної Європи й США. Так, у 1947 р. країни Європи імпортували до США товарів на суму 6,1 млрд дол., у той час як експортували лише на 1 млрд дол.

США [45]. Така ситуація тривала аж до 1955-1956 рр., коли з'явилися перші ознаки економічної кризи:

— тільки в 1957 р. продаж автомобілів у США впав на 31 %, а в 1958 р. кількість проданих автомобілів зменшалася з 8 млн до 4,3 млн одиниць [130].

— у тому ж 1957 р. виробництво товарів будівельного призначення скоротилося на 1,2 млн одиниць [181].

Пом'якшити наслідки криз цих галузей допомогла зважена економічна політика, яка зробила акцент на будівництві об'єктів соціальної інфраструктури. У цей час стартували великі проекти, спрямовані на масову електрифікацію населення, побудову великих водоканалів, а також заохочувалося будівництво житла шляхом зниження відсоткових ставок за іпотечними кредитами. Крім того, ФРС США знизила відсоткову ставку до рекордних 1,75 %, що стало загальним стимулом для всієї економіки.

3) Економічна криза 1973-1974 рр. стала першою енергетичною кризою, яка сколихнула все світове співтовариство. Після того як країни ОПЕК свідомо знизили обсяг видобутку нафти приблизно на 5 %, ціна на нафту збільшилася на 70 % — до 5 дол. за барель [177], а до початку 1974 р. ціни на нафту підвищилися до 12 дол. за барель [122]. Спад виробництва міг спостерігатися в усіх розвинених країнах. Нестача палива, сировини й продовольства стимулювала загальне підвищення цін на світових ринках, а також скорочення замовлень та обсягу виробництва майже в усіх галузях промисловості.

В економічному відношенні США й країни Західної Європи були змушені вживати надзвичайних заходів для скорочення виробництва: було обмежено енергозабезпечення домашніх господарств, а також час роботи різних установ, введено плани нормування нафтопродуктів, скорочувалося виробництво найбільш енергоємних виробництв — металургії й хімічної промисловості.

У довгостроковій перспективі енергетична криза 1973 р. суттєво вплинула на всю структуру світової економіки. Незважаючи на негативні наслідки, енергетична криза змінила тенденцію переорієнтації промисловості в бік енергозберігаючих технологій і їх запровадження в таких енергоємних галузях,

як металургія й хімічна промисловість. Особливо сильно криза позначилася на автопромисловості, коли американські автомобілі витиснули японські, які споживали набагато менше палива та, як наслідок, були більш економічними.

4) Азіатська криза 1997-1998 рр. є типовим прикладом економічної бульбашки й завищених очікувань щодо майбутніх темпів економічного зростання. Наприкінці 1980-х рр. регіональні економіки Таїланду, Малайзії, Індонезії, Сингапуру й Південної Кореї демонстрували надзвичайно високі темпи зростання ВВП — на рівні 8-12 % на рік [217]. Це явище широко висвітлювалося фінансовими й іншими економічними організаціями й згодом отримало назву «азіатського економічного дива». Відносно високий рівень відсоткових ставок у регіоні стимулював подальший приплив іноземних інвестицій. Так, у 1998 р. на частку країн Азії припадало більше половини всіх іноземних інвестицій у країни, що розвиваються [217]. Як наслідок, співвідношення між зовнішнім боргом і ВВП чотирьох найбільших країн АСЕАН збільшилося зі 100 % у 1993 р. до 167 % у 1996 р. та досягло 180 % у розпал фінансової кризи [164]. Значний приплив іноземного спекулятивного капіталу в економіки регіону спричинив різкий стрибок цін на фінансові активи. В остаточному підсумку надлишок капіталу й нерівномірний його розподіл призвели до стрімкого обвалу цін і високої інфляції в цих країнах [169].

Цілком логічно, що завищена ціна активів почала стрімко падати, як тільки на світовій арені з'явилися більш привабливі умови інвестування. Такі умови склалися в США наприкінці 1990-х рр. після підвищення відсоткової ставки ФРС [186]. Панічний настрій серед кредиторів спровокував великі вилучення фінансових коштів з Азіатського регіону, що призвело до кредитної кризи й низки банкрутств підприємств фінансового сектору.

Азіатська криза спричинила низку негативних наслідків, у тому числі різке падіння ВВП країн регіону, значну девальвацію національних валют щодо долара, а також падіння фондових індексів національних бірж. Сумарний номінальний ВВП країн АСЕАН скоротився на 9,2 млрд дол. США в 1997 р. і ще на 218,2 млрд дол. США в 1998 р., а рівень життя мільйонів

людей опинився за межею бідності [163]. Найбільших втрат від наслідків цієї кризи зазнали Індонезія, Південна Корея, Таїланд і Філіппіни. У міжнародному масштабі азіатська криза 1997-1998 рр. призвела до зниження світових цін на нафту, економічного дефолту Російської Федерації й боргової кризи в Аргентині [129].

5) Світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. Кризовий стан світової економіки 2008 р. у першу чергу пояснюється іпотечною кризою США 2007 р., коли різко зросла кількість невиконаних боргів за субстандартними іпотечними кредитами. У свою чергу, іпотечна криза США є наслідком відразу декількох причин: надмірно низьких відсоткових ставок, масового поширення субстандартних іпотечних кредитів і сек'юритизації високо ризикових активів. У сукупності ці причини стали основою для безпрецедентного зростання цін на нерухомість у період 2001-2007 рр., яке, у свою чергу, стимулювало надлишкове будівництво об'єктів нерухомості. Нездатність домовласників виконувати зобов'язання за іпотечними кредитами (у першу чергу за кредитами із плаваючою відсотковою ставкою) спричинило хвилю відчуження нерухомого майна та його подальше знецінення. У результаті наявність надмірного рівня сек'юритизації високо ризикових активів призвело до низки банкрутств найбільших фінансових підприємств США. На межі банкрутства опинилися такі іпотечні гіганти, як Freddie Mac і Fannie Mae. Кризовий стан іпотечного ринку згодом поширився на всю економіку США, а потім і на весь світ.

У період 2008-2009 рр. обсяг світової торгівлі скоротився більш ніж на 10 %, а кількість безробітних збільшилася до 199 млн осіб у всьому світі [203, 217]. Темпи зростання світового ВВП у 2008 р. склали 1,83 %, а у 2009 р. світовий ВВП уперше після Другої світової війни скоротився на 2,3 % [217].

Відновлення світової економіки після світової фінансової кризи відбувалося нерівномірно й значно варіювалося від регіону до регіону [121]. Регіонами, у яких спостерігалось найбільше падіння сукупного ВВП у період кризи, були Європа й Близький Схід, де зниження ВВП у середньому

становило від 10 % до 20 % [121]. У країнах Латинської Америки спад ВВП досяг 8 %. Значно менше падіння темпів зростання ВВП було зафіксовано в Океанії, Північній Америці та Африці. У той самий час обсяг виробництва в Азії не знизився під час економічного спаду, а лише сповільнив своє зростання, незважаючи на різке падіння обсягів експорту [121, 217].

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що найбільші економічні кризи XX — початку XXI ст. за своєю суттю були кризами надвиробництва. Відмінність у всіх згаданих кризах полягала в природі надвиробництва, рівні розвитку фінансово-економічної сфери й заходах державної політики під час кризи.

Найбільш загальними причинами надвиробництва товарів в описаних вище циклах є: наявність спонтанних шоків попиту (війни й політичні суперечності між провідними гравцями світової економіки) і необґрунтована політика дешевих грошей. Ці чинники здатні сильно деформувати параметри економічних циклів і призвести до тривалої економічної депресії.

Проте необхідно відзначити, що більшість криз виникала в галузях промисловості, які виробляли товари із життєвим циклом понад три роки. Загалом усі економічні кризи XX — початку XXI ст. мали глобальний характер. Важливу роль у поширенні криз відіграли ТНК та їхні підрозділи, що визначали умови й масштаби синхронізації економічних процесів у межах глобальної економічної системи.

Отже, є підстави говорити про те, що розвиток світової економіки до глобальної економічної системи демонструє нові виклики економічній науці, а саме способам аналізу й прогнозування економічних циклів та економічних криз як однієї із фаз циклу. Становлення глобальної економічної системи пов'язане з виникненням якісно нових характеристик світової економіки, що обумовлює відновлення й подальший розвиток методичних підходів до природи й аналізу економічних циклів.

1.3. Методичні підходи до аналізу циклічності розвитку економічних систем

Сучасна економічна система має комплексний і високо ієрархічний характер. Згідно зі шкалою Боулдинга, економічна система перебуває на 8-му місці (із 9-ти можливих) відповідно до свого рівня складності [126].

У цій роботі глобальна економічна система розглядається як складна система, якій властиві такі характеристики:

- відсутність єдиного математичного опису або алгоритму, за допомогою якого можна повністю описати систему;
- «зашумленість», що виражається в ускладненні спостереження й управління, обумовлена не стільки наявністю випадкових процесів, скільки великою кількістю другорядних чинників;
- нестационарність, що виражається в зміні й еволюції параметрів системи в часі;
- невідтворюваність експериментів над системою;
- наявність позитивних і негативних зворотних зв'язків у межах системи;
- емерджентно-ієрархічний характер системи, що характеризується наявністю складних зв'язків між усіма елементами системи;
- володіння так званим системним ефектом, що полягає в наявності в системи особливих властивостей, які не мають її окремі елементи [63, 197].

Деякі із характеристик складних систем також властиві хаотичним процесам, однак головною відмінністю складної системи від хаотичних процесів є той факт, що складні системи мають пам'ять, тобто є чутливими до початкового стану та із часом накопичують свій досвід.

Слід зазначити, що першим економістом, що почав розглядати економіку як складну систему, став Ф. фон Хаєк. Так, за його словами, економіка — це складна система, яка містить у собі біологію, психологію, соціологію й низку суспільних наук [149, 151].

У ході проведення аналізу циклічності глобальної економічної системи автор використав такі наукові підходи:

1. Раціоналістичний підхід, метою якого є опис об'єкта дослідження з точки зору законів і закономірностей розвитку природних систем і цивілізацій.
2. Історико-еволюційний підхід, у межах якого були виявлені й охарактеризовані історичні етапи становлення глобальної економічної системи.
3. Діалектико-матеріалістичний підхід, згідно з яким наукові проблеми розв'язують тільки під час аналізу внутрішніх явищ і зв'язків усередині об'єкта дослідження. Так, економічна система постійно змінюється й поетапно переживає критичні стани, розвивається й деградує, тобто є нестационарною.
4. Системний підхід, де глобальна економічна система розглядається як вища ієрархічна ланка економічної системи, а національні економіки й ТНК — як її підсистеми.
5. Неопозитивістський підхід, у межах якого був розроблений технічний апарат дослідження: модель динаміки економічного зростання, а також методологічний підхід до аналізу економічних циклів.
6. Суб'єктивістський підхід, що полягає в розгляді економічних процесів із позиції окремо взятих суб'єктів, у межах якого визначається короткострокова мета підприємства — максимізація прибутку.

Виходячи з вищезазначеного, основним методологічним принципом цього дослідження є комплексний підхід до аналізу глобальних економічних процесів. З огляду на це вищою ієрархічною ланкою економічної системи є глобальна економічна система.

Система міжнародних економічних відносин тут є сполучною ланкою між усіма національними економіками й транснаціональними структурами, забезпечуючи синхронність протікання економічних процесів у масштабах глобальної економічної системи. У свою чергу, найбільш ліквідними каналами синхронізації міжнародних економічних процесів виступають міжнародна торгівля, кредитно-фінансові відносини, міжнародні інвестиції й міжнародні грошові перекази.

Виходячи з положення про циклічність розвитку відкритих економічних систем та еволюційного характеру становлення й розвитку глобальної економіки, логічним кроком у розвитку теорій циклічності функціонування глобальної економічної системи має стати концепція, що поєднує ознаки ендогенних та екзогенних теорій економічних циклів. Із цієї точки зору автор убачає такий підхід до розуміння природи економічних циклів і методики їх аналізу в контексті глобальної економічної системи.

Незважаючи на той факт, що систематизація економічних циклів, представлена в розділі 1.1, демонструє різну тривалість економічних циклів та особливі чинники, які обумовлюють специфіку їх протікання, передбачається існування загальної причини для всіх економічних циклів. На наш погляд, такою загальною причиною є існування життєвого циклу товарів, особливий внесок у дослідження й створення теорії якого зробили Т. Левіт і Р. Вернон [176, 216].

Беручи до уваги положення теорії міжнародної торгівлі Хекшера-Оліна, Р. Вернон описав модель розвитку міжнародної торгівлі в межах життєвого циклу товару. Згідно з теорією Р. Вернона, міжнародний життєвий цикл товару складається із трьох стадій: стадії освоєння ринку, стадії зрілості й стадії стандартизації товару.

Р. Вернон стверджував, що одні країни спеціалізуються на виробництві й експорті технологічно нових товарів, у той час як інші — на виробництві вже відомих. Його теорія міжнародної торгівлі припускає, що на початку життєвого циклу товару всі фактори виробництва, пов'язані із цим продуктом, походять із країни, де він був винайдений. Після того як виробництво нового товару буде започатковано і його почнуть активно продавати на світових ринках, виробництво цього товару почне поступово віддалятися від країни походження, концентруючись в інших країнах світу, а згодом навіть імпортуватиметься країною походження [153].

Прикладом явища зміни локації виробництва товару в межах його життєвого циклу є виробництво персональних комп'ютерів у США. За умови

того, що США були країною, яка однією з перших почала випускати комп'ютери в промислових масштабах, сьогодні виробництво США імпортує мільйони персональних комп'ютерів з Азіатського регіону.

Згідно з теорією життєвого циклу товару, вітчизняне виробництво товару розпочинається на першій стадії, досягає максимальних показників на другій і переживає різкий спад на третій стадії. Експорт товару з країни, у якій розміщується компанія, що вперше запровадила цей продукт на ринок, розпочинається на першій стадії й досягає максимуму на другій стадії. На третій стадії країна походження товару стає чистим імпортером цього товару.

До кінця першої стадії життєвого циклу товару, у міру того як компанії з інших промислово розвинених країн починають розуміти ринковий потенціал цього товару, з'являються іноземні конкуренти. На другій стадії іноземні конкуренти починають розширювати свої виробничі потужності, обслуговуючи сегмент вітчизняного ринку, що збільшується. В остаточному підсумку іноземні конкуренти можуть стати чистими експортерами товару [106].

Найбільш розвинені країни постійно інвестують значні кошти в технологічні інновації й виробляють на їхній основі нові продукти, що надає їм динамічну порівняльну перевагу перед країнами, що розвиваються.

У межах товарно-орієнтованого підходу допускається той факт, що теоретична основа життєвого циклу має великий потенціал і, на нашу думку, може бути використана не тільки для пояснення міжнародної торгівлі, але й для дослідження закономірностей циклічного розвитку в масштабі глобальної економічної системи й окремо взятих країн. Автор спирається на те, що розвиток процесів глобалізації й трансформація світової економіки із сукупності національних економік у сукупність світових товаровиробників обумовили утворення глобальної економічної системи з провідною роллю ТНК у структурі міжнародних економічних відносин. Сучасні життєві цикли різних товарів можна простежити не тільки в динаміці міжнародної торгівлі, але й більшості показників, таких як ВВП, споживчий попит, інфляція, безробіття тощо.

Таким чином, узагальнивши наявну теоретичну базу дослідження життєвого циклу товару й емпіричні її підтвердження, можна зробити висновок, що кожний товар має свій життєвий цикл, під яким розуміють період часу, протягом якого товар обертається на ринку, починаючи з моменту його появи на ринку й закінчуючи його виходом із цього ринку.

У життєвому циклі товару можна виділити чотири етапи:

1. Поява товару на ринку. Характерними ознаками цього етапу є невеликий обсяг виробництва й продажів. У той самий час розвиток виробництва товару потребує великих інвестицій, а його продаж може ще не приносити прибутку або навіть бути збитковим.

2. Зростання. Цей етап характеризується швидким зростанням обсягів виробництва й продажів, товар починає приносити прибуток вищий за середньоринковий. Виробництво товару розширюється до того моменту, поки маржинальний прибуток на виробництво одиниці товару не зрівняється з маржинальними витратами.

3. Зрілість. Етап характеризується насиченням ринку з подальшим зниженням обсягу виробництва й продажів товару. Прибуток підприємства на цьому етапі не перевищує середньоринковий, у той час як нові інвестиції у виробництво не приносять очікуваних результатів.

4. Занепад (вихід із ринку). Для цього етапу характерне значне зниження обсягів продажів аж до повного падіння попиту на товар і його зняття з виробництва. Товар стає застарілим, а його виробництво вже не є ефективним.

У межах товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів передбачається, що наведені етапи життєвого циклу продукту відповідають фазам економічного циклу: депресія (дно), зростання, насичення (бум) і криза. Виходячи із цього, стає доцільним опис фаз економічних циклів згідно із запропонованим підходом за п'ятьма ключовими показниками економічної активності: темпи зростання ВВП, рівень безробіття, маржинальний прибуток, структура капітальних інвестицій, доступність позикових коштів.

1. Фаза депресії (дно). Ця фаза характеризує тривалий застій у темпах зростання виробництва. Рівень безробіття досягає гранично високих показників. Капітальні інвестиції не відображаються в темпах зростання валового продукту, а витрачаються лише на створення нових технологій, побудову виробничих інфраструктур і налагодження необхідних процесів щодо виробництва й збуту нових товарів. Наявність у великій кількості й доступність факторів виробництва створюють сприятливе середовище для впровадження нових товарів на ринок.

2. Фаза зростання. Відмінною рисою фази зростання є нарощування темпів реального виробництва. Інвестиції витрачаються на розширення виробництва й мають високу рентабельність, що обумовлює легкодоступність кредиту. На фазі зростання відбувається масове виробництво товарів із новими характеристиками. Досягається мінімальний рівень безробіття разом із максимальним і найбільш ефективним використанням усіх факторів виробництва.

3. Фаза насичення (бум). Ця фаза характеризується вповільненням темпів виробництва й насиченням ринку певною групою товарів. У виробництві задіяні майже всі вільні ресурси. Маржинальний прибуток від виробництва одиниці продукції наближається до показників маржинальних витрат, що обумовлює неефективність використання капіталу в цій фазі. Проблемою стає не виробництво товару, а його безпосередній збут. Починається активне впровадження заходів штучного стимулювання попиту. Кредитні ставки досягають своїх мінімальних значень, що викликано надлишком капіталу на ринку, у той час як інвестори придивляються до все більш ризикованих проектів.

4. Фаза кризи. У цій фазі виробництво починає стрімко падати, а ринковий попит задовольняється за рахунок товарно-матеріальних запасів. Маржинальний прибуток від збуту одиниці продукції не покриває маржинальних витрат. У фазі кризи зростає рівень банкрутств і, як наслідок, рівень безробіття. Відсоткові ставки досягають своїх граничних показників, у

той час як рівень інвестицій падає до нуля. Починається криза ліквідності, за якої економічні агенти віддають перевагу ліквідним коштам, а не капітальним вкладенням.

На нашу думку, хоча нині відомі економічні цикли мають складну природу, у межах товарно-орієнтованого підходу допускається, що відмінність між ними полягає тільки у тривалості періоду обігу окремих груп товарів на ринку й розвитку інфраструктури, пов'язаної з їх виробництвом. З огляду на це «довгі хвилі» Кондратьєва є первинними щодо всіх інших циклів, вони описують періодичність виникнення фундаментальних наукових відкриттів, результати яких повною мірою впроваджуються у виробництво протягом усього періоду цього циклу. Інші цикли є похідними стосовно кондратьєвських хвиль, характеризуючи періодичність запровадження прикладних наукових досліджень і виробництво на їх основі певних груп товарів із використанням новітніх технологій.

Відкриття на початку кондратьєвської хвилі задають темп розвитку глобальної економічної системи на 40-60 років [22]. Така довжина періоду пов'язана з кількістю часу, за який встигають «морально застаріти» засоби виробництва. Їх замінюють технології нового покоління. Технологічні нововведення, у свою чергу, породжують економічні коливання: перевагу й поширення отримують активи, пов'язані з інноваційними галузями економіки [188].

Синхронність проведення технологічних оновлень усіма економічними суб'єктами (і як наслідок, утворення циклу) викликана високим рівнем конкуренції на ринку: у тому разі, якщо технологія виробництва на якому-небудь підприємстві не відповідає поточному технологічному укладу, таке підприємство невдовзі втрачає конкурентоспроможність і в остаточному підсумку стає банкрутом.

Ураховуючи все вищезазначене, можна зіставити цикли різної періодичності із життєвим циклом відповідних товарів. Для кондратьєвських хвиль такими товарами будуть фундаментальні відкриття, які використовують у виробництві (технології, що обумовлюють технологічний уклад: верстати

Річарда Аркрайта, паровий двигун, промислове застосування електрики, винайдення комп'ютера тощо), для циклів Кузнеця такими товарами є складові інфраструктури (дороги, транспорт, комунальне господарство тощо), цикли Жугляра можна зіставити з елементами основного капіталу підприємств (устаткування, верстати, машини тощо), а цикли Кітчина, у свою чергу, характеризуються зміною споживчих переваг відносно короткострокових товарів, а також часом, необхідним для налагодження виробничого процесу щодо їх створення.

Допускається, що періоди всіх сучасних економічних циклів поступово скорочуються, тобто збільшується частота фундаментальних відкриттів і потрібно все менше часу для впровадження передових технічних рішень у виробництво. Крім того, відомі ситуації, коли виробники навмисно обмежували час життєвого циклу продукту з метою розширення довгострокового сукупного попиту. У свою чергу, такі чинники, як доступність кредиту, грошова політика держави, рівень конкуренції тощо, значно впливають на параметри сучасних економічних циклів: їхню тривалість та амплітуду коливань.

Базуючись на цих припущеннях товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів, можна сформулювати такі гіпотези щодо характеру й закономірностей протікання економічних циклів у межах глобальної економічної системи:

— Економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер стосовно економічних циклів у країнах, що розвиваються, оскільки розвинені країни є ініціаторами інноваційного процесу в межах глобальної економічної системи.

— Канали міжнародної синхронізації економічних процесів мають визначальний характер стосовно темпів економічного зростання в конкретно взятій країні через існування глобальних економічних циклів.

— Темпи економічного зростання в конкретній країні мають пряму залежність від співвідношення різних галузей у структурі національної економіки та їхньої чутливості до глобальних економічних циклів.

У межах запропонованого теоретичного підходу особливого значення набуває проблема аналізу, прогнозування й оцінювання наслідків циклічного розвитку глобальної економічної системи.

Як відомо, у загальному вигляді будь-який динамічний економічний ряд можна розкласти на такі елементи:

— тренд, що відображає довгострокову тенденцію зміни досліджуваного показника;

— циклічна складова, що характеризує наявність періодичних коливань у динамічній серії з періодом коливання від двох років;

— спонтанна складова (шум), що пояснює вплив складних або недетермінованих процесів на динаміку розвитку показника (залишки економетричної моделі) [156].

Таким чином, виходячи з положень товарно-орієнтованого підходу до розуміння природи економічних циклів і загальних правил декомпозиції динамічних рядів, можна визначити модель динаміки економічної системи. Запропонована модель складається із загального тренду економічного зростання $Y(x)$ і сумарного ефекту економічних флуктуацій $F(x)$:

$$GDP = Y(x) + F(x), \quad (1.1)$$

де GDP — річний ВВП; $Y(x)$ — загальний тренд економічного зростання; $F(x)$ — сумарний вплив усіх економічних циклів і сезонних коливань на поточний рівень виробництва товарів і послуг.

Для аналізу сукупного впливу всіх економічних циклів на обсяг виробництва товарів і послуг нам необхідно розбити $F(x)$ на економічні цикли з різною тривалістю (T). При цьому, відповідно до отриманих теоретичних висновків у розділі 1.1, можна припустити, що тривалість періоду

економічного циклу залежатиме від трьох складових, які описують основні параметри ринку певних товарів:

- обсяг виробництва товару за одиницю часу (P);
- споживання товару за одиницю часу (C);
- загальний обсяг ринку товару (S).

Усі три зазначені складові характеризують тривалість періоду різних економічних циклів. Стадія буму (насичення) у цьому випадку характеризуватиметься напівперіодом економічного циклу ($T/2$):

$$(P - C) \frac{T}{2} = S, \quad (1.2)$$

Якщо виконати перетворення щодо періоду економічного циклу, то ми отримаємо:

$$T = \frac{2S}{P - C} = \frac{1}{\omega}, \quad (1.3)$$

де ω — частота економічного циклу.

Таким чином, модель динаміки економічної системи матиме наступний вигляд:

$$GDP = Y(x) + \sum_1^i a_i \cos(2\pi \frac{P_i - C_i}{2S_i} x + \phi_i), \quad (1.4)$$

де x — змінна, що приймає значення одиниці часу; a_i — амплітуда коливань економічного циклу; ϕ_i — поточна фаза економічного циклу.

При цьому загальний тренд економічного зростання $Y(x)$ має екзогенний характер і може бути описаний за допомогою однієї з моделей екзогенного економічного зростання.

Із метою простоти інтерпретації результатів дослідження у якості моделі екзогенного економічного зростання була обрана широко використовувана модель Р. Солоу [205]:

$$GDP = f(K, LA) + \sum_1^i a_i \cos(2\pi \frac{P_i - C_i}{2S_i} x + \varphi_i), \quad (1.5)$$

де K — капітал; LA — кількість робітників із постійною ефективністю праці.

Таким чином, фінальна модель динаміки економічної системи поєднує в собі як екзогенні (капітал, праця, рівень розвитку технологій), так і ендогенні (обсяг виробництва, обсяг ринку, споживчі переваги) фактори економічного зростання.

Оскільки, як уже було показано, економіка є складною системою, моделювання економічних процесів у масштабі глобальної економіки мусить мати патернальний характер. З огляду на це для опису економічних процесів найкраще підходить метод «сірого ящика», за якого частина зв'язків, властивих системі, є відомими, тобто тими, що підпорядковуються певним законам, а інша частина залишається невідомою.

Стосовно запропонованої нами моделі динаміки економічної системи тренд економічного зростання $f(K, LA)$ є незалежною складовою моделі й може бути проаналізований за допомогою апроксимаційних функцій, зважаючи на неоднозначний ступінь впливу капіталу, праці й рівень розвитку технологій на формування загального тренду. У свою чергу, економічні цикли представляють собою періодичний процес, який є предметом вивчення цієї моделі. При цьому допускається можливість стійкої нелінійної авторегресії між значеннями показників динаміки глобальної економічної системи через імовірну залежність майбутніх темпів економічного зростання від поточної економічної кон'юнктури.

Таким чином, під час аналізу динаміки глобальної економічної системи необхідно виконати такі перетворення:

- виділити функцію тренду економічного зростання із загальної динаміки глобальної економічної системи;
- здійснити спектральний аналіз залишків детрендизації.

У якості метода розкладання динамічного ряду на трендову й циклічну складові в цій роботі було застосовано широко використовуваний фільтр Ходріка-Прескотта [188]:

$$\min \{ \sum_1^T (y_t - g_t)^2 + \lambda \sum_1^T [(g_{t+1} - g_t) - (g_t - g_{t-1})]^2 \}, \quad (1.6)$$

де y_t — фактичний динамічний ряд; g_t — трендова складова динамічного ряду; λ — параметр згладжування (для річних даних — 100, квартальних — 1600, місячних — 14 400).

Фільтр Ходріка-Прескотта є своєрідним симбіозом методу найменших квадратів і ковзної середньої, що надає йому низку переваг щодо інших методів детрендизації:

- незалежність результатів від вибору функції детрендизації;
- простота інтерпретації;
- можливість аналізувати великі (без обмежень) динамічні ряди.

Однак варто відзначити й ключові недоліки використання фільтра Ходріка-Прескотта:

- може застосовуватися суто для історичного аналізу;
- можливість «зашумлення» результатів через наявність спонтанних шоків у динамічних рядах;
- «шум» у динамічному ряді має підпорядковуватися нормальному розподілу.

Для спектрального аналізу залишків детрендизації було використано швидке перетворення Фур'є (FFT) [223]:

$$Y_t = \sum_{k=0}^{N-1} x_n e^{-i2\pi kn/N}, \quad (1.7)$$

де $k = 0, \dots, N-1$; $n \in \mathbb{Z}$.

Використання FFT як методу спектрального аналізу залишків детрендизації обумовлене широкою сферою застосування й популярністю цього методу під час цифрової обробки сигналів. Використання FFT для аналізу циклічності розвитку глобальної економічної системи дає можливість виділити найбільш значимі гармоніки з усього спектра частот вхідних даних, а також кількісно визначити величину амплітуди й періоду коливань економічних циклів.

У той самий час існує ряд недоліків та обмежень, пов'язаних із застосуванням FFT як методу спектрального аналізу:

- обмеження вхідних даних (кількість спостережень має дорівнювати ступеню двійки);
- спотворення параметрів економічних циклів у певних межах;
- нездатність інтерпретації плаваючого характеру амплітуд економічних циклів у часі.

На практиці закономірності в динаміці того чи іншого показника найчастіше є неясними, у той час як визначення прихованих паттернів не завжди є достатньою умовою для створення важливих економічних прогнозів.

Із прогностичною метою доцільно використовувати клас авторегресійних моделей з інтегрованим ковзним середнім типу ARIMA (p, d, q), які є індиферентними до кількості вхідних даних, а також здатні враховувати зростання характеру амплітуд економічних коливань. У той самий час вхідні дані моделей типу ARIMA мають бути стаціонарними, тобто вони повинні мати постійні показники середнього значення вибірки, дисперсії й автокореляції.

Із цією метою вхідні дані зазнають процедур вирахування різних порядків. Кількість вирахувань, необхідна для приведення вхідних даних до

стану стаціонарності, відбивається в параметрі «d». У свою чергу, параметри «р» і «q» визначають оптимальне число авторегресійних і ковзних середніх функцій, необхідних для забезпечення найбільшої кількості ступенів свободи за мінімальної кількості змінних.

Однак слід зазначити, що моделі класу ARIMA найчастіше використовуються для аналізу місячних і квартальних даних, тобто для сезонних економічних коливань, і є неефективними для аналізу середньо- і довгострокових економічних циклів.

З огляду на це був розроблений авторський алгоритм системи прогнозування динамічних рядів з наявними економічними циклами із плаваючим періодом коливань понад двох років, що полягає у відокремленому аналізі циклічної складової за допомогою FFT і трендової складової за допомогою ARIMA (рис. 1.2).

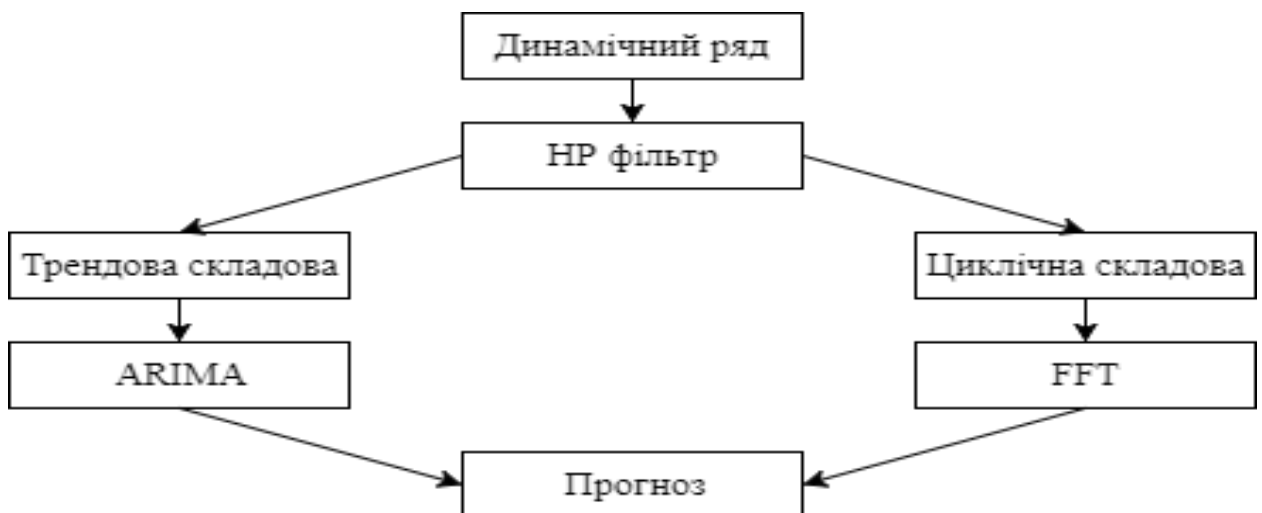

Рис. 1.2. Алгоритм прогнозування економічної динаміки з урахуванням економічних циклів *

* Розроблено автором.

У той самий час залишається відкритим питання про способи мінімізації негативного впливу глобальної циклічності на економіки окремих держав [110].

У межах глобальної економічної системи як негативні, так і позитивні економічні шоки поширюються за допомогою різних форм міжнародних економічних відносин, серед яких особливу роль відіграють найбільш ліквідні форми міжнародного співробітництва (міжнародні канали синхронізації економічних процесів), пов'язані з безпосереднім транскордонним переміщенням фінансових коштів: міжнародна торгівля, кредитно-фінансові відносини, міжнародні інвестиції й міжнародні грошові перекази.

Як наслідок, можна визначити основні заходи державного регулювання з метою мінімізації негативних циклічних явищ:

- формування диверсифікованої структури національної економіки;
- оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів;
- формування золотовалютних резервів, необхідних для підтримання нормального функціонування держави;
- забезпечення проциклічної політики держави, яка б відповідала поточній фазі економічного циклу.

Ключові положення товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів були представлені в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Ключові положення товарно-орієнтованого підходу до природи
економічних циклів

Характеристика	Положення
Чинники, що обумовлюють циклічність	— Існування продуктів із різним життєвим циклом; — обмеженість споживчого попиту; — промисловий характер виробництва.
Індикатори	— ВВП, рівень інфляції, рівень безробіття, обсяг споживання.
Інструменти аналізу	— Фільтр Ходріка-Прескотта як метод детрендизації; — швидке перетворення Фур'є (FFT) для аналізу циклічної складової.
Закономірності протікання економічних циклів	— Економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер стосовно країн, що розвиваються; — кредитні цикли мають вторинний характер щодо товарних циклів.
Канали синхронізації економічних процесів	— Міжнародна торгівля; — міжнародні кредитно-фінансові відносини; — міжнародні інвестиції; — міжнародні грошові перекази.

Продовження таблиці 1.3

Характеристика	Положення
Антициклічні заходи	— Диверсифікація національної економіки; — оптимізація каналів синхронізації; — формування золотовалютних резервів; — проциклічна політика держави.

Таблиця складена автором.

Таким чином, можна підсумувати, що в умовах, коли світова економіка досягла свого нового якісного стану — глобальної економічної системи, життєвий цикл продуктів набуває домінуючого значення стосовно темпів економічного зростання і є його предиктором. У свою чергу, різні форми міжнародних економічних відносин виступають сполучними ланками між виробниками товарів і послуг. Провідну роль у системі міжнародних економічних відносин відіграють так звані канали міжнародної синхронізації економічних процесів, до яких належать міжнародна торгівля, міжнародні кредитно-фінансові відносини, міжнародні інвестиції й міжнародні грошові перекази.

Роль держави за цього підходу зводиться до підтримання раціональних темпів економічного зростання за допомогою диверсифікованості структури національного господарства й оптимізації зовнішніх каналів міжнародної синхронізації економічних процесів поряд із формуванням золотовалютних резервів, необхідних для підтримання нормального функціонування національної економіки. Державна політика з мінімізації негативних наслідків циклічності в межах глобальної економічної системи має враховувати поточну економічну кон'юнктуру, що формується за рахунок сумарного впливу всіх економічних циклів, властивих конкретній національній економіці.

Висновки до розділу 1

1. Теоретичне узагальнення зарубіжних і вітчизняних джерел дозволило зробити висновок, що будь-яка відкрита економічна система, під якою розуміють сукупність взаємозалежних економічних елементів, що утворюють певну цілісність, живе не в стаціонарних і стабільних умовах, а в мінливому навколишньому світі, до якого вона має адаптуватися (пристосовуватися), щоб не загинути. Еволюція системи відбувається шляхом кризи. У свою чергу, посткризовий стан характеризується більш ефективною організацією системи, яка краще відповідає вимогам навколишнього середовища і є більш конкурентоспроможною. Розвиток відкритої економічної системи в цьому контексті являє собою поступальний, циклічний та одночасно еволюційний процес, а цикл у цьому процесі є одним витком спіралі.

2. Аналіз праць зарубіжних і вітчизняних вчених щодо тлумачення сутності й рушійних сил циклічного розвитку економічних систем засвідчив, що на початкових етапах дослідження економічний розвиток розглядався як поступальний процес, який міг бути визначений тезою Ж.-Б. Сея «пропозиція породжує попит», однак під час розвитку виробничих економічних відносин актуалізувалося явище економічних криз, що породило хвилю досліджень циклічності розвитку економічних систем. Згодом різні концепції, що описують розвиток економічних систем із позиції чергування періодів розширення й звуження економіки, були покладені в основу головних економічних шкіл.

Узагальнивши ключові положення різних теорій економічних циклів, можна стверджувати, що циклічність розвитку відкритих економічних систем пояснюється дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Внутрішні чинники розкривають дисбаланс попиту та пропозиції, який полягає в обмеженості платоспроможного попиту й випереджальному зростанні пропозиції щодо попиту. У свою чергу, зовнішні чинники є каталізаторами, що посилюють або

пом'якшують економічні наслідки наявності структурних диспропорцій між попитом та пропозицією.

3. На основі аналізу розглянутих теорій і трактувань сутності економічних криз та економічних циклів сформовані авторські визначення економічної кризи й економічного циклу:

— економічний цикл — особливий тип періодичних коливань економічної активності, що полягає в почерговій зміні періодів розширення й звуження економіки, викликаних особливостями функціонування власне економічної системи й низкою зовнішніх чинників, що проявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників;

— економічна криза — критичний рівень диспропорції між сукупними попитом та пропозицією, за умови досягнення якого спостерігається стрибкоподібне погіршення макроекономічних показників: зниження темпів зростання ВВП, збільшення рівня безробіття, дефляції тощо.

4. Аналіз економічної політики держави в межах глобальної економічної системи дав можливість виділити її загальну мету, що полягає в обмеженні дії законів ринку, виходячи з інтересів суспільства. Держава покликана врегулювати такі явища, як «фіаско ринку», забруднення навколишнього середовища, стійкість економічного зростання, підтримання ефективного рівня зайнятості, стабілізацію рівня цін тощо.

Було аргументовано, що неадекватна політика держави щодо поточної фази економічного циклу може призвести до виникнення економічних бульбашок — стану ринку, за якого спостерігається високий ступінь нестабільності обсягів попиту та пропозиції, а також структурна невідповідність темпів зростання попиту та пропозиції, яка була викликана існуванням неправдоподібних очікувань щодо стану майбутньої економічної кон'юнктури.

5. Окреслено історично-еволюційний шлях розвитку економічної системи, який містить у собі чотири етапи: формування світового ринку, промислова революція, формування світової економіки й глобалізація. На сучасному етапі економічна система досягла свого якісно нового стану — глобальної

економічної системи, під якою розуміють багаторівневу систему, що складається з багатонаціональних виробників товарів і послуг, а також їх споживачів, у межах якої відбуваються виробництво, розподіл, обмін і споживання економічних благ у глобальному масштабі.

Система міжнародних економічних відносин виступає сполучною ланкою між усіма національними економіками світу й недержавними установами, забезпечуючи синхронність протікання економічних процесів у масштабах глобальної економічної системи. У свою чергу, найбільш ліквідними каналами синхронізації міжнародних економічних процесів виступають міжнародна торгівля, кредитно-фінансові відносини, міжнародні інвестиції й міжнародні грошові перекази.

6. За допомогою систематизації наукових підходів — раціоналістичного, історико-еволюційного, діалектико-матеріалістичного, системного, неопозитивістського, суб'єктивістського — висунуто й обґрунтовано новий товарно-орієнтований підхід до природи й аналізу економічних циклів. Згідно із цим підходом, допускається можливим, що життєвий цикл товарів є визначальним чинником динаміки економічного зростання в межах глобальної економічної системи. Таким чином, життєві цикли різних товарів на сьогодні можна простежити не тільки в динаміці міжнародної торгівлі, але й у більшості макроекономічних показників, таких як ВВП, споживчий попит, інфляція, безробіття тощо.

Товарно-орієнтований підхід передбачає, що етапи життєвого циклу товару відповідають фазам економічного циклу: депресія (дно), зростання, насичення (бум) і криза. У свою чергу, динаміка економічного зростання показана за допомогою суми довгострокового тренду економічного розвитку й сумарного впливу всіх економічних циклів, що властиві конкретно взятій національній економіці.

7. Створена модель динаміки економічної системи, що містить трендову й циклічну складові:

$$GDP = f(K, LA) + \sum_1^i a_i \cos(2\pi \frac{P_i - C_i}{2S_i} x + \phi_i).$$

На базі моделі було розроблено алгоритм прогнозування економічної динаміки з урахуванням економічних циклів, методологічною основою якого є метод «сірого ящика», згідно з яким економічний тренд виступає як визначена (невідома) складова, а економічні цикли є предметом вивчення моделі. Практичне застосування алгоритму прогнозування побудовано на використанні фільтра Ходріка-Прескотта як методу детрендизації й швидкого перетворення Фур'є як методу спектрального аналізу циклічної складової.

Основні наукові результати розділу наведені в наступних публікаціях автора: [65, 66, 67, 68, 72, 73, 75, 81, 195].

РОЗДІЛ 2

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ЧИННИКИ ЦИКЛІЧНОСТІ З ПОЗИЦІЙ ГЛОБАЛЬНИХ УМОВ РОЗВИТКУ

2.1. Міжнародні канали синхронізації економічних процесів

Період середини XX — початку XXI ст. ознаменував бурхливий розвиток світової економіки. Відмінною рисою цього періоду стала інтенсифікація інтеграційних процесів між усіма країнами світу, що призвело до збільшення взаємозалежності всіх національних економік. Глобалізація торкнулася таких форм міжнародних економічних відносин, як міжнародна торгівля, рух капіталу, міграція робочої сили, передача технологій, валютно-кредитні відносини й кооперація виробництва. Розвиток науки й техніки та, як наслідок, скорочення транспортних і комунікаційних витрат став вирішальною передумовою прискорення глобалізаційних процесів. Ефект «стискання простору» і «скорочення часу» стимулював розвиток міжнародного виробництва: сьогодні вважається повсякденним явищем, коли один і той самий товар проектується в одній країні, виробляється в іншій, а збирається у третій [203]. Таким чином, значення національних кордонів і відстань між різними країнами поступово втрачає свою важливість.

Процеси економічної глобалізації прослідковуються на двох рівнях: макроекономічному й мікроекономічному. На макрорівні відбувається уніфікація правил ведення й регулювання господарської діяльності, а також зниження міжнародних тарифних і нетарифних бар'єрів на шляху до вільного переміщення товарів і послуг. Профільні міжнародні організації створюють сприятливе середовище для розвитку міжнародної торгівлі й збільшення міжнародних інвестиційних потоків.

На мікрорівні збільшуються кількість і розміри транснаціональних компаній, вплив яких набув глобального характеру. Транснаціональні компанії здійснюють понад 2/3 світової торгівлі й виробляють близько 50 %

світового промислового виробництва, на їхню частку припадає 4/5 усіх існуючих у світі патентів, ліцензій і ноу-хау [101].

В умовах глобалізації поведінка й динаміка національних економік набуває все більш синхронного і взаємозалежного характеру. Процеси глобалізації проявляються в інтенсифікації зовнішньоекономічних зв'язків, розвитку міжнародних фінансових відносин, зростання обсягів іноземних інвестицій, трудової міграції тощо. Як наслідок, кризи й економічні сплески в провідних країнах набувають глобального резонансу. Найбільший вплив економічної глобалізації на кон'юнктуру національних економік обумовлює науковий інтерес до пізнання механізмів і каналів міжнародної синхронізації економічних процесів, до яких автор відносить: торговельний, кредитно-фінансовий, інвестиційний і ремісійний.

Для більш детального аналізу вищезгаданих каналів синхронізації світової економіки розглянемо їх окремо.

1. Міжнародна торгівля. Міжнародна торгівля є провідним каналом синхронізації економічних процесів між різними країнами, забезпечуючи поширення як позитивних, так і негативних економічних явищ. За умов зростання інтенсивності світового поділу праці ключове значення в розвитку національних економік набувають зовнішньоторговельні зв'язки [29]. Збільшення ступеня залежності різних країн у масштабах глобалізованої економіки виражається у випереджальному зростанні міжнародної торгівлі щодо світового ВВП. Так, обсяги світової торгівлі до світового ВВП збільшилися з 24,23 % у 1960 р. до 56,35 % у 2016 р. [217], при цьому понад 70 % міжнародної торгівлі припадає на транснаціональні корпорації [12] (рис. 2.1).

Як можна побачити на рисунку 2.1, обсяг світової торгівлі досяг свого історичного максимуму в 2008 р. У період 1980-2008 рр. відбувалася інтенсифікація міжнародних торговельних зв'язків, що призвело до збільшення залежності національних економік від коливань глобальної економічної системи.

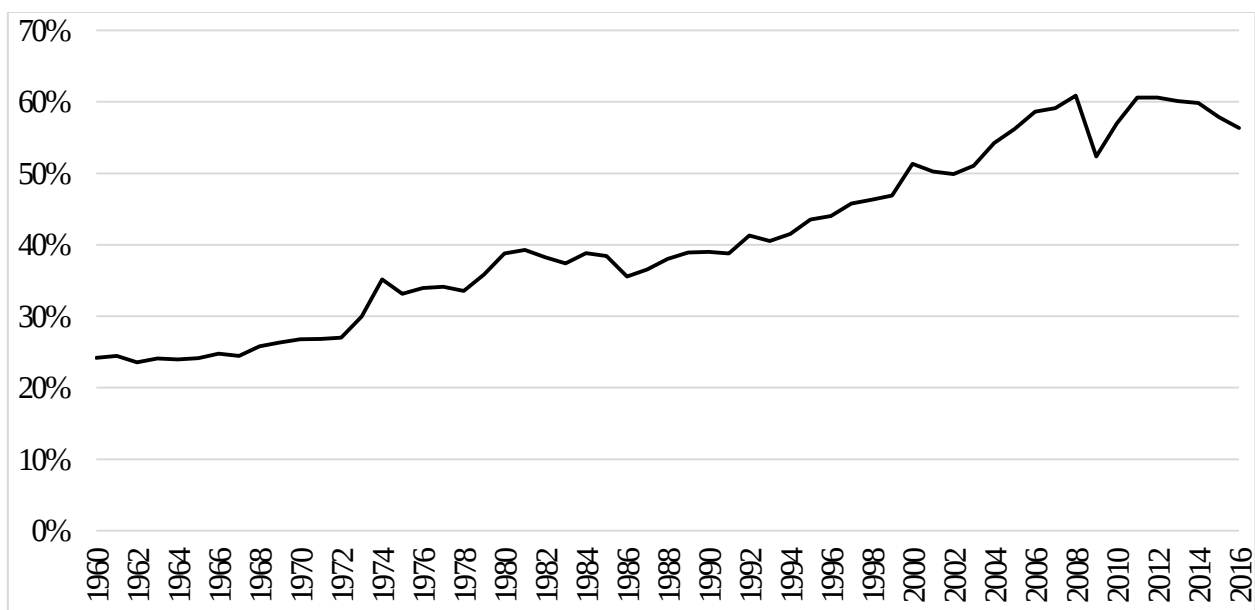

Рис. 2.1. Співвідношення обсягу світової торгівлі до світового ВВП, 1960-2016 рр. [217]

Міжнародна торгівля може призвести до виникнення ланцюгової реакції й поширення економічних потрясінь через існування як двосторонніх торговельних відносин, так і посередницької конкуренції на ринках третіх країн. У загальному вигляді зменшення попиту в одній країні спричиняє скорочення зовнішньоторговельного обігу в країнах-експортерах, що досить часто призводить до деформації платіжного балансу й інших негативних наслідків. Таким чином, коли економічна криза виникає в країні, економіка якої відіграє найважливішу роль у глобальній економічній системі, логічно припустити, що така криза може викликати міжнародний резонанс.

2. Іноземні інвестиції. Існує велика кількість досліджень, у яких розглядається механізм передачі кризових явищ через іноземні інвестиції. У найзагальнішому вигляді шок в одній країні збільшує рівень її системних ризиків, змушуючи іноземних інвесторів перерозподіляти свої портфелі з метою підтримання належного рівня ліквідності й норми прибутковості.

Більш складні моделі демонструють, як підвищена схильність до ризику після тривалого економічного зростання за різних форм недосконалої інформації може змусити інвесторів продавати активи в різних країнах.

Наприклад, інвестори можуть піддатися стадному інстинкту, особливо якщо вони не в змозі розрізняти типові коливання економічної системи від передумов економічної кризи, і приймають рішення на підставі загального інвестиційного настрою.

Поширення кризи інвестиційним каналом відбувається практично миттєво завдяки особливій ролі транснаціональних банків, що оперують у різних регіонах світу. Проблеми з ліквідністю в інвесторів в одних країнах спричиняють хвилю продажів фінансових активів в інших. В остаточному підсумку така поведінка може викликати різке падіння фондових індексів і подальше ослаблення національних фінансових систем.

Так, динаміка обсягу світових прямих іноземних інвестицій протягом 1970-2016 рр. мала високо волатильний характер (рис. 2.2).

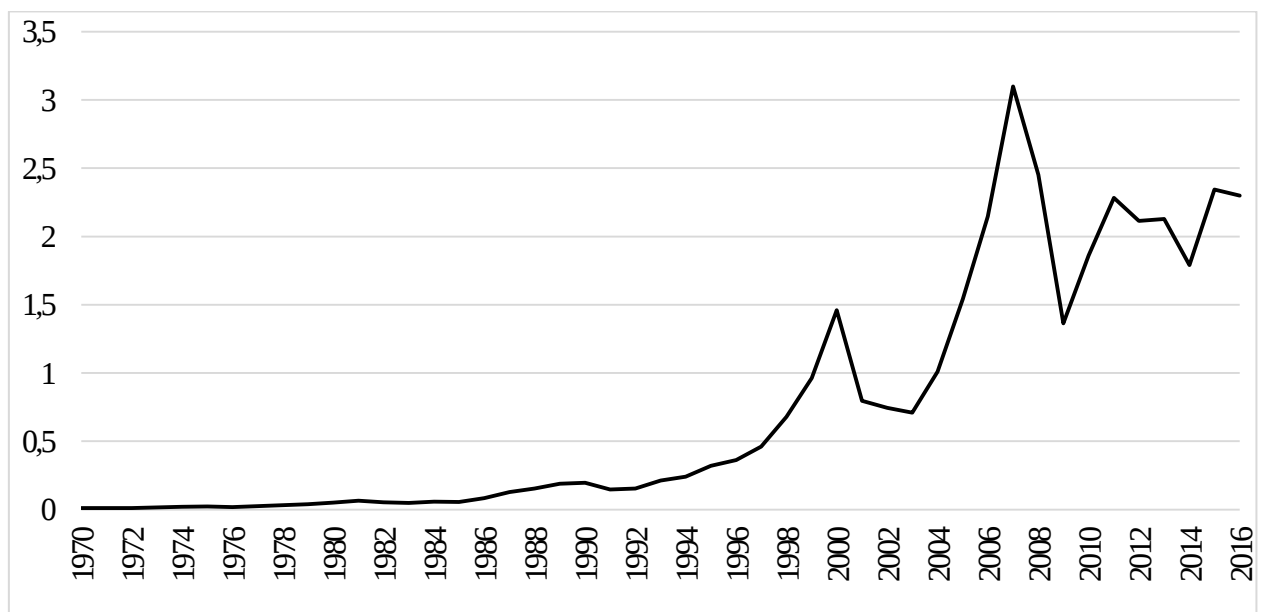

Рис. 2.2. Динаміка обсягу світових прямих іноземних інвестицій, 1970-2016 рр., трлн дол. США [217]

При цьому співвідношення обсягу світових прямих іноземних інвестицій і світового ВВП збільшилося з 0,35 % у 1970 р. до 3,03 % у 2016 р. [217], що обумовлює зростання ролі цього каналу синхронізації економічних процесів у

механізмі поширення як позитивних, так і негативних економічних явищ у всьому світі.

3. Кредитно-фінансові відносини, що здійснюються через міжнародні банки й кредитні установи, є ще одним важливим каналом синхронізації економічних процесів у глобальній економічній системі.

Сутність цього каналу закладена в основах банківського менеджменту й управлінні ліквідністю банку, спрямованих на запобігання й усунення як браку, так і надлишку ліквідності. Недостатня ліквідність може призвести до неплатоспроможності банку, а надмірна може несприятливо вплинути на показники його операційної ефективності. Із метою підтримання належного рівня ліквідності транснаціональні банки можуть зменшувати рівень кредитування в інших країнах для оптимізації загальної норми капіталізації, що може призвести до зниження ліквідності в країнах, де перебувають філії цього банку [134].

Спусковим гачком для цього каналу може стати елементарне зниження кредитної пропозиції, яка, у свою чергу, зменшує ліквідність і підвищує вартість кредитування. Такий механізм може проявлятися в ряді випадків, наприклад, при різкому вилученні внесків, як із причин економічного характеру (зменшення відсоткової ставки за депозитами), так і через політичні мотиви (реформи, зміна влади, політичні очікування тощо) [148]. У результаті міжбанківський ринок перестає ефективно функціонувати: банківські ставки починають стрімко рости разом із фінансовими ризиками, а попит на ліквідні активи — підвищуватися.

Крім того, банки мають здатність посилювати кризові явища, що в першу чергу пов'язано з наявністю ефекту фінансового левериджу, тобто ефекту збільшення грошової маси за рахунок наявності грошового мультиплікатора. Неефективне управління позиковим капіталом або його втрата найчастіше призводить до зростання числа банкрутств. Такий ефект посилення економічних криз було проілюстровано під час світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. (рис. 2.3).

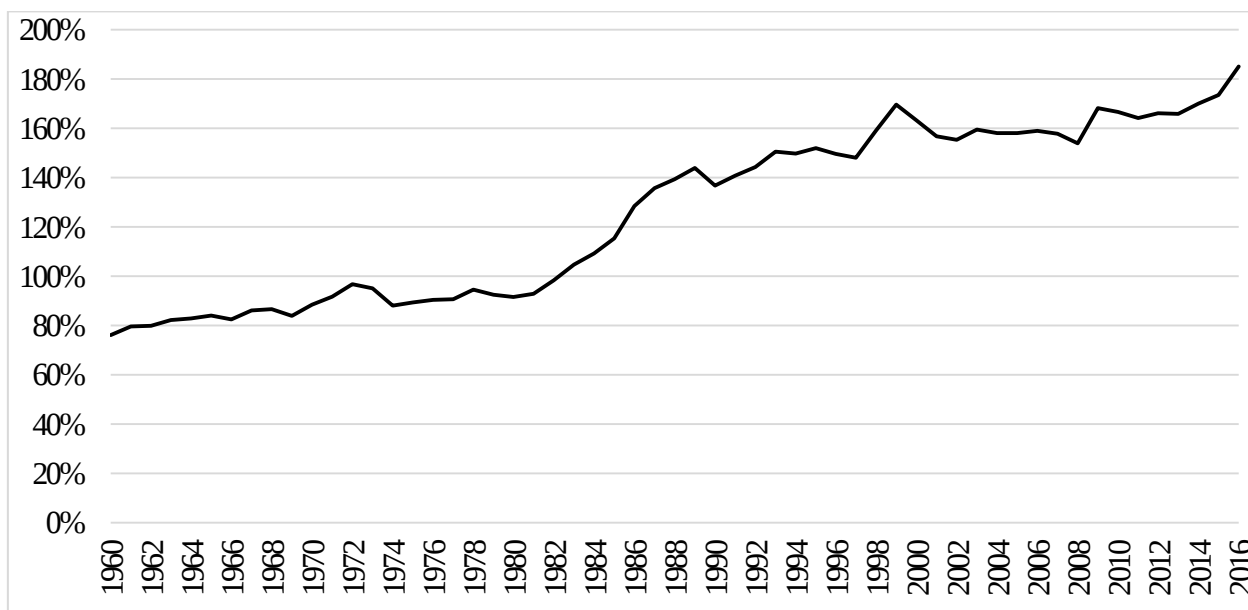

Рис. 2.3. Обсяг кредитних коштів стосовно світового ВВП, 1960-2016 рр. [217]

4. Римеса. За останні 55 років кількість міжнародних мігрантів зросла більш ніж у 3 рази й у 2016 р. досягла позначки в 243 млн осіб [217]. У свою чергу, міжнародні мігранти регулярно відправляють частину зароблених грошей на батьківщину.

За оцінками Світового банку, у 2016 р. сукупний обсяг міжнародних грошових переказів, здійснюваних різними категоріями трудових та економічних мігрантів (римеса), склав 537 млрд дол. США, збільшуючись протягом останніх десяти років зі швидкістю 7,3 % на рік (рис. 2.4).

Міжнародні грошові перекази у зв'язку зі зростанням їхнього значення в обсягу ВВП деяких країн, що розвиваються, як правило, виділяються в окрему фінансово-економічну підкатегорію грошових переказів. Такі країни, як Індія й Китай, щорічно отримують десятки мільярдів доларів у вигляді грошових переказів від своїх емігрантів. У свою чергу, зміни в обсягах римеси можуть значно впливати на економічний стан країн, у платіжних балансах яких вагому частку становлять міжнародні грошові перекази.

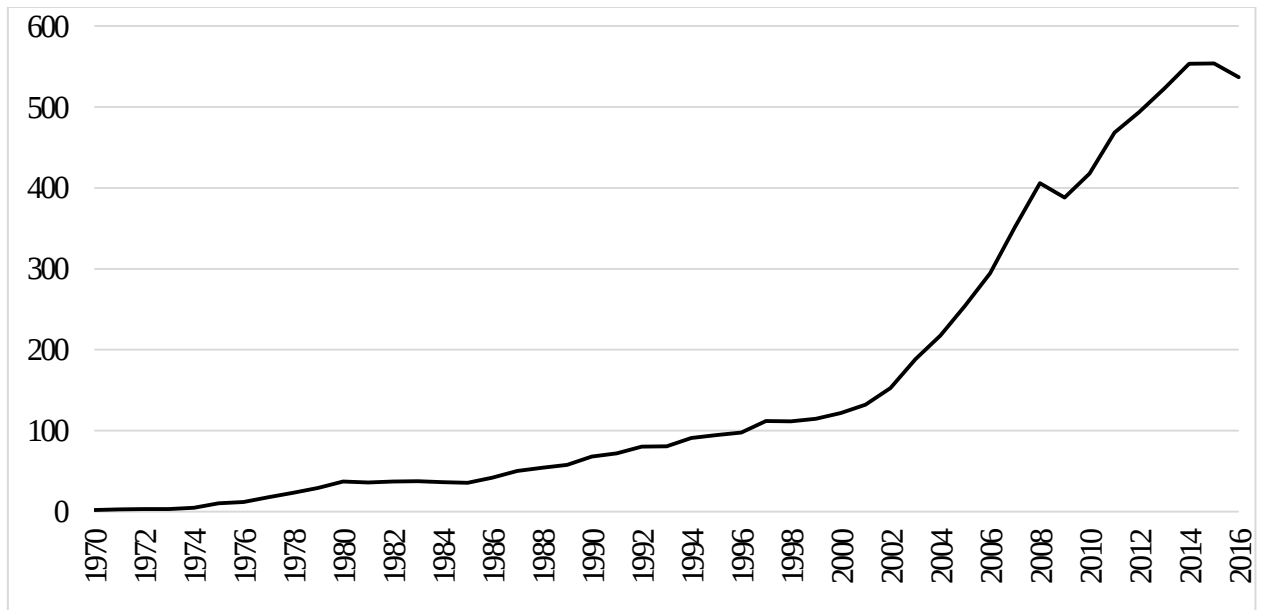

Рис. 2.4. Загальносвітовий обсяг ринеси, 1970-2016 рр., млрд дол.

США [217]

Усі зазначені канали міжнародної синхронізації економічних процесів активізуються в моменти економічних злетів і падінь, оскільки в умовах високого ступеня невизначеності щодо майбутньої ринкової кон'юнктури економічні агенти можуть змінювати структуру своїх активів без наявності на те раціональних причин.

У той самий час, як відомо, характерною ознакою глобальних ринків стала асиметричність інформації, пов'язана з відсутністю достовірних відомостей про якість і реальну вартість того чи іншого активу. Причинами цього є поширення процесів сек'юритизації банківської діяльності й зростання використання похідних фінансових інструментів, що обумовило значне ускладнення й зниження прозорості фінансових операцій. Сьогодні далеко не завжди можна встановити якість і рівень надійності активів, які лежать в основі цінного паперу.

Синхронізація світових економічних процесів в інформаційному каналі пов'язана з тим фактом, що учасникам фінансового ринку доводиться приймати рішення в умовах обмеженості часу й асиметричності інформації,

при цьому зростає роль ірраціональних психологічних чинників, що визначають їхню поведінку.

Справді, процес глобалізації особливо чітко прослідковується у сфері світових фінансів. Так, у 2016 р., за даними Банку міжнародних розрахунків, середній обсяг денного обігу ринку форекс склав 5,1 трлн дол. США [213], що відповідає приблизно 7 % річного світового ВВП [217], тобто за 14 торговельних днів на ринку проводяться операції купівлі-продажу валюти, сумарний обсяг яких дорівнює світовому ВВП за один рік. При цьому в період із 1977 по 2016 р. денний обсяг торгів на ринку збільшився приблизно в 1020 разів із середньорічним приростом у 22,5 % протягом останніх 16 років [192, 213].

Незалежно від характеру й мети угод такий обсяг денного обігу є свідченням високої ліквідності й широти географічного охоплення суб'єктів ринку. Операції купівлі-продажу на ринку форекс здійснюються 24 години на добу п'ять днів на тиждень [213].

Для оцінювання взаємозалежності й синхронності економічних процесів, що відбуваються в масштабах глобальної економічної системи, проаналізуємо динаміку найбільших фондових індексів ключових розвинених країн і країн, що розвиваються (країни G7 і країни BRICS) у період із 2001 до 2015 р.

Вибір фондових індексів як індикатора економічної кон'юнктури країни пов'язаний насамперед із тим фактом, що їхня динаміка відбиває як фундаментальні показники, що обумовлюють подальшу ефективність і перспективність ведення господарської діяльності в конкретно взятій країні, так і короткостроковий інвестиційний настрій щодо майбутнього середньоринкового прибутку, що робить фондові індекси універсальним індикатором економічної кон'юнктури.

У свою чергу, відносно висока частота вимірювання динаміки фондових індексів, а також загальнодоступність цих даних дає можливість проаналізувати й кількісно оцінити ступінь взаємозалежності й синхронність реакції різних економік світу на одні й ті самі економічні явища.

Для оцінювання взаємозв'язків між досліджуваними фондовими індексами складемо таблицю парної кореляції в період із 2001 до 2015 р. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кореляційна матриця динаміки фондових індексів країн G7 і BRICS, 2001-2015 рр.

	SP500	FTSE	FTSEMIB	DAX	CAC	NIKKEI	TSX Com	BOVEPSA	RTSI	SENSEX	SSE	SA 40	Середнє значення R^2
SP 500		0,87	-0,10	0,94	0,49	0,78	0,78	0,43	0,31	0,80	0,43	0,87	0,63
FTSE	0,87		0,08	0,91	0,67	0,73	0,85	0,59	0,57	0,76	0,51	0,80	0,70
FTSE MIB	-0,10	0,08		-0,18	0,77	0,43	-0,13	-0,37	-0,01	-0,43	0,04	-0,44	0,06
DAX	0,94	0,91	-0,18		0,48	0,71	0,86	0,61	0,44	0,89	0,59	0,93	0,68
CAC	0,49	0,67	0,77	0,48		0,81	0,43	0,08	0,29	0,19	0,42	0,22	0,49
NIKKEI	0,78	0,73	0,43	0,71	0,81		0,59	0,16	0,25	0,48	0,42	0,52	0,57
TSX Com	0,78	0,85	-0,13	0,86	0,43	0,59		0,85	0,79	0,91	0,63	0,88	0,70
BOVEPSA	0,43	0,59	-0,37	0,61	0,08	0,16	0,85		0,85	0,83	0,64	0,75	0,54
RTSI	0,31	0,57	-0,01	0,44	0,29	0,25	0,79	0,85		0,60	0,58	0,52	0,51
SENSEX	0,80	0,76	-0,43	0,89	0,19	0,48	0,91	0,83	0,60		0,62	0,97	0,64
SSE	0,43	0,51	0,04	0,59	0,42	0,42	0,63	0,64	0,58	0,62		0,54	0,54
SA 40	0,87	0,80	-0,44	0,93	0,22	0,52	0,88	0,75	0,52	0,97	0,54		0,63

Таблиця розрахована автором за матеріалами: [159, 222].

Середнє значення коефіцієнта кореляції за країнами в таблиці 2.1 свідчить про наявність слабкої, але високо статистично важливої залежності, якої вдалося досягти завдяки тому, що кількість вимірювань індексів у тисячі разів перевищує кількість вимірюваних чинників. З огляду на це можна зробити висновок, що, незважаючи на структурні відмінності, географічну віддаленість і різну кон'юнктуру національних економік, економічні явища в окремо взятій країні викликають широкий міжнародний резонанс.

Для аналізу динаміки глобалізаційних процесів проаналізуємо динаміку зміни середньоарифметичних коефіцієнтів кореляції («середнє значення R^2 » у табл. 2.1) досліджуваних країн у період 2001-2015 рр.

Результати розрахунків наведено на рис. 2.5.

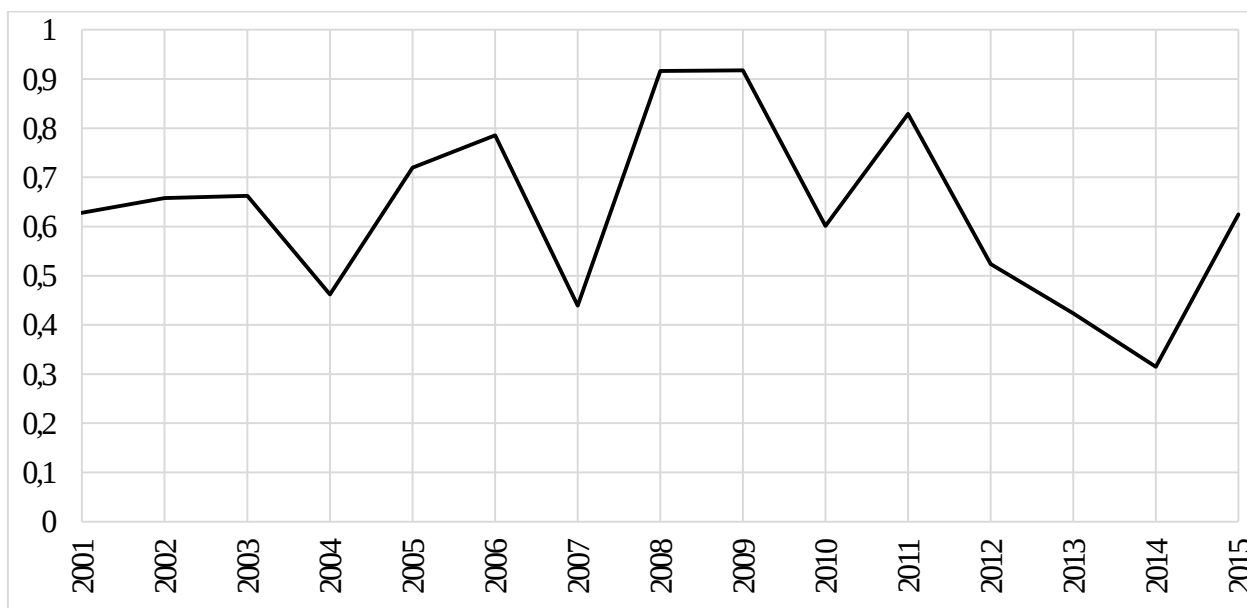

Рис. 2.5. Динаміка середньоарифметичного коефіцієнта кореляції фондових індексів країн G7 і BRICS, 2001-2015 рр. Розраховано автором за матеріалами: [159, 222]

Середньоарифметичний коефіцієнт кореляції досягає свого максимального значення в період 2008-2009 рр. ($R^2 = 0,92$), із чого можна зробити висновок, що поведінка національних економік у межах глобальної економічної системи має більш взаємозалежний (синхронний) характер саме в критичних ситуаціях, ніж у будь-яких інших станах.

Із метою перевірки цієї гіпотези проаналізуємо динаміку ключових фондових індексів, порівнявши синхронність їх критичних відхилень. Для цього відберемо 5 % найбільш значних позитивних і негативних змін для кожного досліджуваного індексу в період 2001-2015 рр. (5-й і 95-й перцентиль сукупної вибірки відповідно). Далі зіставимо дати найбільших критичних змін усіх досліджуваних індексів, а результати аналізу наведемо в діаграмі (рис. 2.6), де на осі абсцис зазначені торговельні дні, а на осі ординат подано відсоткове вираження кількості країн, що синхронно переживають це критичне явище в конкретно взятий торговельний день.

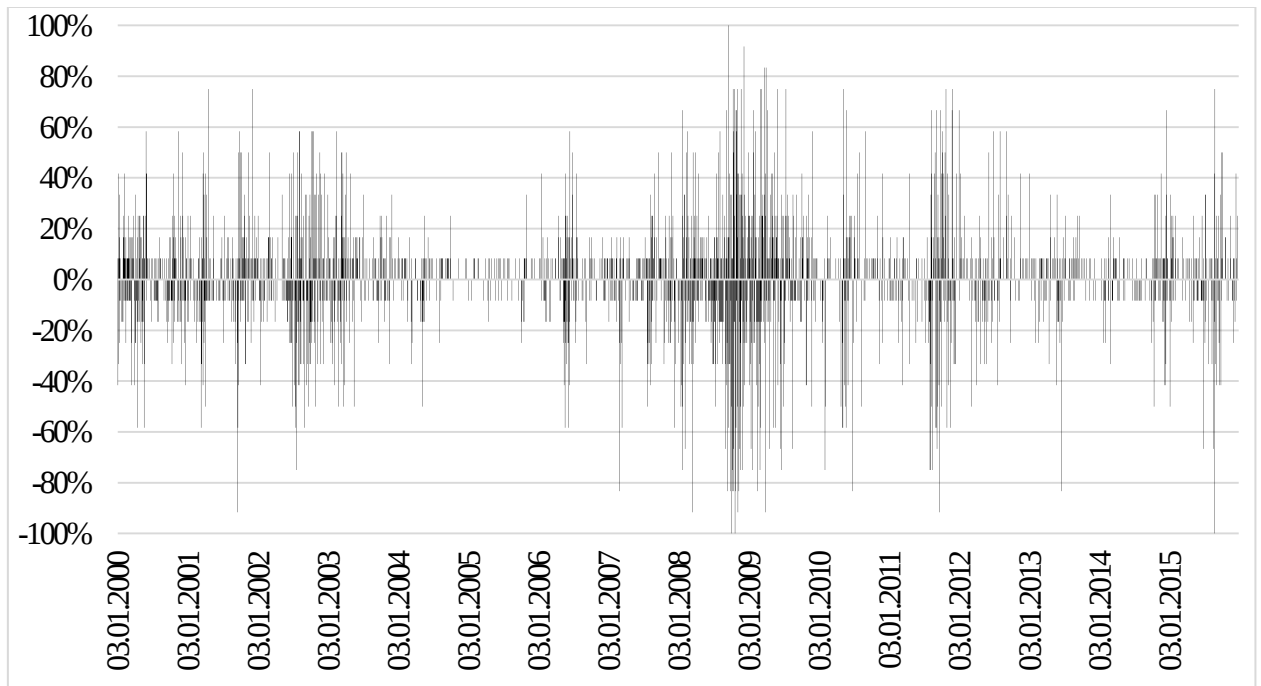

Рис. 2.6. Синхронність прояву екстремальних негативних і позитивних змін головних біржових індексів країн G7 і BRICS, 2000-2015 рр.

Розраховано автором за матеріалами: [159, 222]

Наявність на графіку стовпців, які перевищують 50%-ий бар'єр (більше половини досліджуваних країн), свідчить про синхронність переживання кризових явищ як країнами, що розвиваються, так і розвиненими країнами. Статистична ймовірність такого явища за умови незалежності динаміки руху досліджуваних індексів нижча за $1,06 \times 10^{-5}$, що майже виключає випадковість виникнення цієї події.

Це свідчить про наявність стійких взаємозв'язків між різними країнами світу, а також доводить той факт, що сьогодні необхідно менше доби для того, щоб критичні явища з однієї країни отримали глобальний резонанс і вплинули на ринкову кон'юнктуру в усіх країнах. Крім того, результати аналізу підтверджують припущення про те, що глобальна економічна система поводить себе більш злагоджено (синхронно) у періоди економічних шоків, ніж у періоди свого нормального функціонування.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що процес глобалізації передбачає інтеграцію національних фінансових систем, підвищення ступеня

їхньої капіталізації, кращу акумуляцію й перерозподіл фінансових ресурсів. Унаслідок цих процесів утворюється єдиний економічний простір [30], у якому економічна структура й географія розміщення продуктивних сил визначаються з урахуванням світової кон'юнктури, а економічні піднесення й спади набувають планетарних масштабів. Глобалізація ринків приводить до пошуку найбільш ефективних бізнес-рішень, потік інвестицій спрямовується на ринки з більшою продуктивністю ресурсів і з меншими витратами виробництва [111, 112].

Таким чином, у межах глобальної економічної системи відбулися істотна трансформація основних глобальних суб'єктів, зміна динаміки й співвідношення різних форм міжнародної взаємодії, формується нове конкурентне середовище, відбувається стрімкий розвиток інформаційного й технологічного глобального простору. Глобалізована економіка сьогодні має дійсно системний характер, який підкріплюється стрімким зростанням рівня й масштабів використовуваних новітніх технологій, способів зберігання, передачі й поширення інформації.

2.2. Модель динаміки циклічного розвитку глобальної економічної системи

Сучасні умови глобалізації диктують необхідність постійного аналізу динаміки глобальної економічної системи з метою прогнозування темпів економічного розвитку й формування державної антициклічної політики. У зв'язку із цим завданням цього розділу є апробація методики прогнозування економічних циклів у масштабі глобальної економічної системи, а також виявлення ключових показників їх протікання.

За умов синхронізації циклічності розвитку в масштабах глобальної економічної системи протікання економічних циклів можна простежити в динаміці більшості фундаментальних економічних показників, таких як темпи

зростання ВВП, рівень споживчих витрат, темпи інфляції, показники безробіття тощо.

Із метою апробації моделі циклічної динаміки економічних систем (формула 1.5) проаналізуємо динаміку світового ВВП у період 1960-2016 рр. (рис. 2.7).

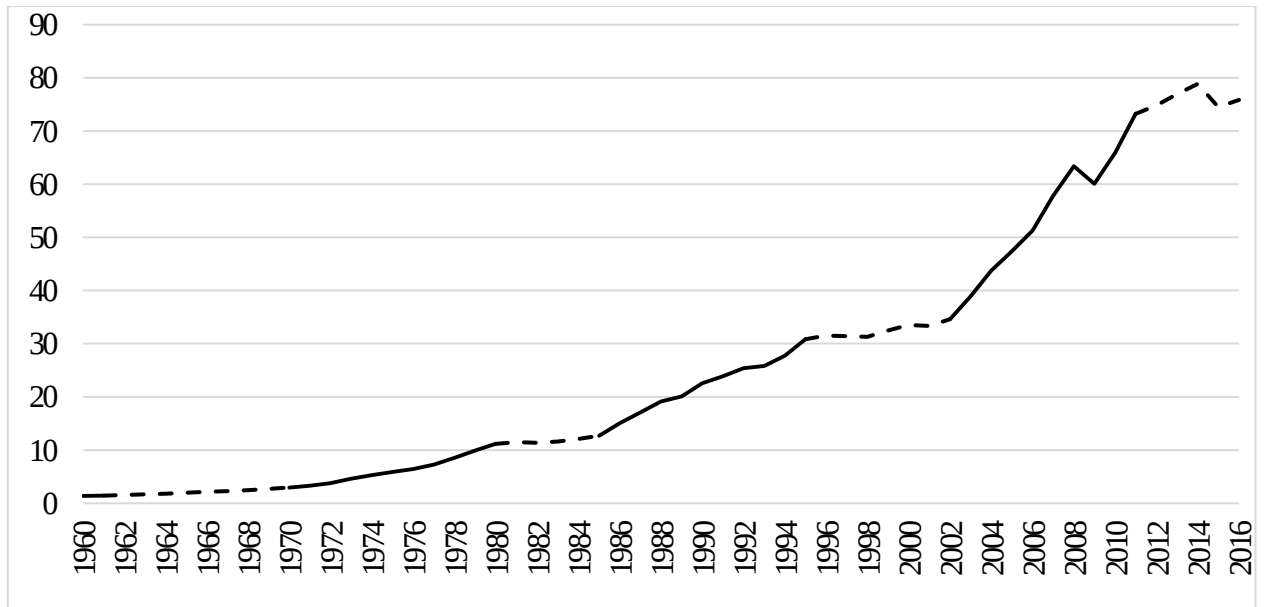

Рис. 2.7. Циклічна динаміка світового ВВП, 1960-2016 рр., трлн дол.

США [217]

На рисунку 2.7 можна простежити явно виражені періоди вповільнення темпів економічного зростання, позначені пунктирною лінією.

Для подальшого аналізу було зроблено розкладання динаміки світового ВВП на трендову й циклічну складові за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта (див. додаток А).

Після розкладання динамічного ряду була виявлена залежність динаміки циклічної складової від номінального обсягу ВВП, унаслідок чого було прийнято рішення відкалібрувати циклічну складову ВВП за відповідною трендовою складовою з метою приведення динамічного ряду в стаціонарний стан.

На наступному етапі аналізу циклічну складову світового ВВП було піддано швидкому перетворенню Фур'є (FFT). Відповідно до теореми Котельникова-Найквіста, за якою частота дискретизації динамічного ряду має

бути принаймні у 2 рази більшою, ніж довжина періоду найменшого з досліджуваних циклів [189], були відкинуті гармоніки з періодом коливання менш ніж чотири роки. Таке обмеження було висунуто через доступність тільки річних даних обсягу світового ВВП.

Представимо результати FFT, а також значення величин амплітуд і початкових фаз економічних циклів у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Швидке перетворення Фур'є циклічної складової світового ВВП після використання фільтра Ходріка-Прескотта, 1960-2016 рр.

Період	FFT	Амплітуда, млрд дол. США	Фаза, радіан
64	$0,356 - 0,175i$	0,012	-0,46
32	$0,419 - 0,650i$	0,024	-1,00
21,3	$-0,074 - 0,137i$	0,005	-2,07
16	$-1,950 + 0,778i$	0,066	2,76
12,8	$0,352 - 0,064i$	0,011	-0,18
10,6	$-0,185 - 0,111i$	0,007	-2,60
9,1	$0,541 + 0,439i$	0,022	0,68
8	$-0,637 - 0,234i$	0,021	-2,79
7,1	$0,435 + 0,070i$	0,014	0,16
6,4	$-0,022 - 0,778i$	0,024	-1,60
5,8	$-0,199 - 0,249i$	0,010	-2,24
5,3	$0,189 - 0,287i$	0,011	-0,99
4,9	$-0,218 - 0,131i$	0,008	-2,60
4,6	$-0,118 + 0,024i$	0,004	2,94
4,3	$0,352 + 0,322i$	0,015	0,74
4,0	$-0,136 + 0,275i$	0,010	2,03

Таблиця розрахована автором за матеріалами: [217]

За результатами FFT була побудована періодограма отриманих гармонік (рис. 2.8).

В остаточному підсумку результати розрахунків свідчать про наявність яскраво виражених економічних циклів із 16-річним періодом у динаміці світового ВВП. Цикли з такою періодичністю можуть відповідати життєвим циклам товарів довгострокового користування й об'єктам виробничої й

соціальної інфраструктури — так званим циклам інвестиційної активності (цикли Кузнеця).

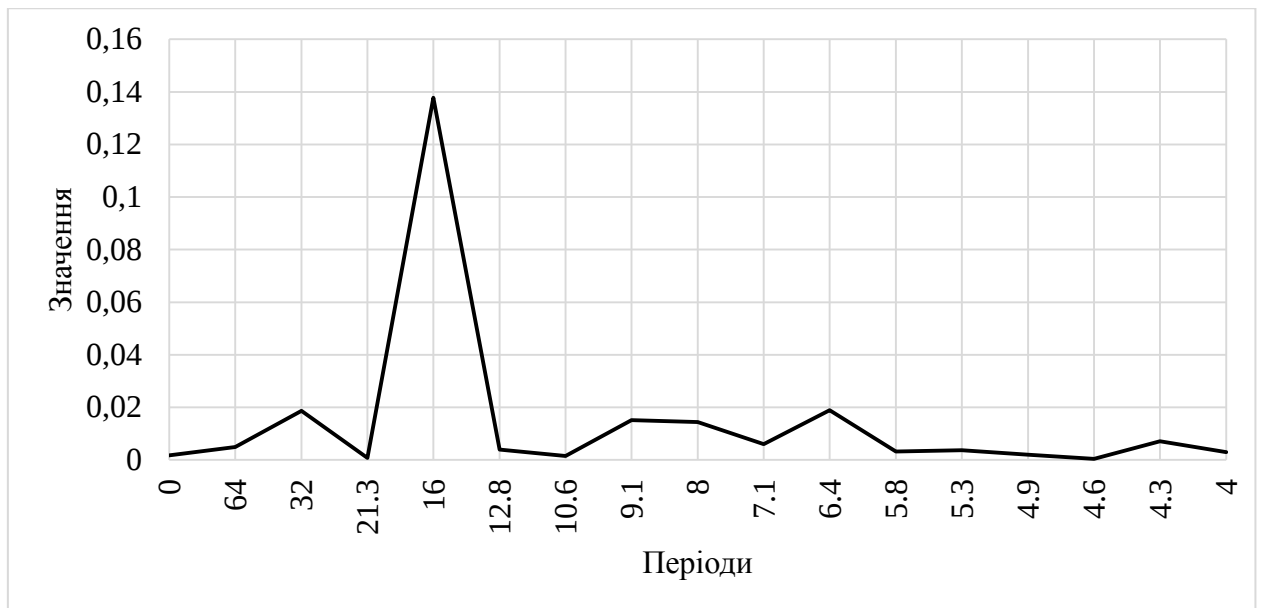

Рис. 2.8. Періододіаграма гармонік, отриманих у результаті FFT. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Таким чином, під час складання економетричної моделі циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи необхідно враховувати такі вихідні складові:

- сильну залежність величини амплітуди економічних циклів від масштабу економічної системи;
- наявність у світовій динаміці економічних циклів із 16-річним періодом.

У підсумку економетрична модель циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи матиме такий вигляд:

$$F(x) = a \times \cos(\pi x / 8 + 2,76), \quad (2.1)$$

де a — оцінний параметр рівняння нелінійної регресії; x — рік.

Параметри моделі виявилися статистично значимими на 5 % рівні значимості (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Оцінка параметрів моделі множинної регресії 2.1

Param	Estimate	Standard error	t-value	p-level	Lo. Conf Limit	Up. Conf Limit
a	0,067272	0,009006	7,469563	$6 \cdot 10^{-10}$	0,049230	0,085313

Таблиця складена автором.

Проілюструємо отриману модель на рисунку 2.9.

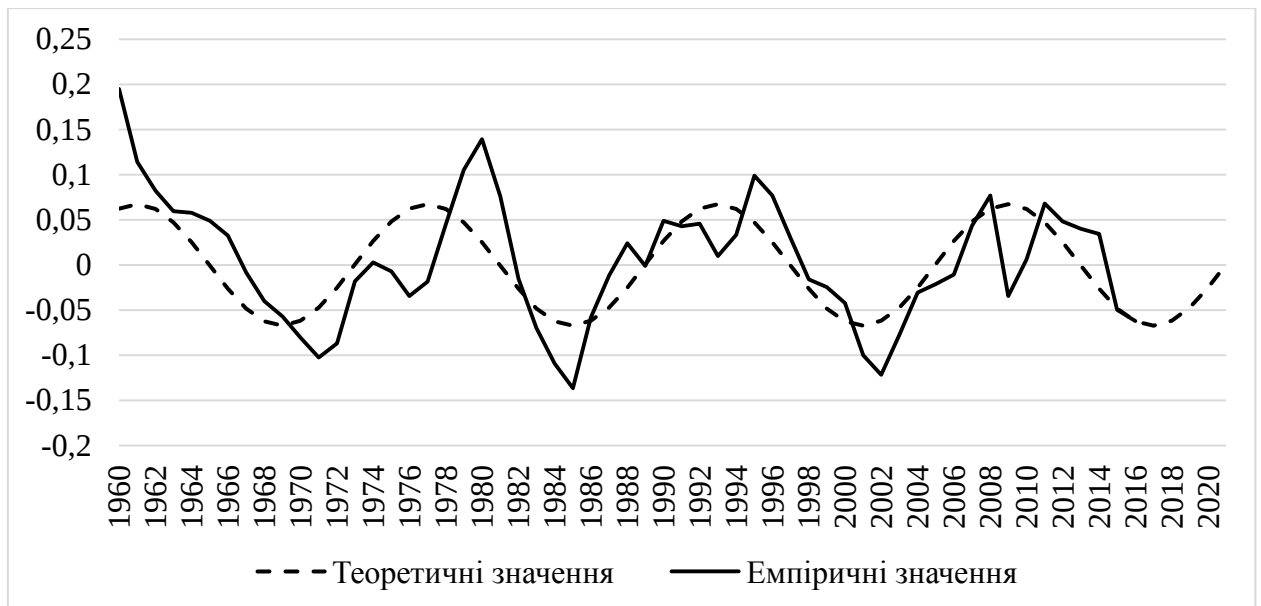

Рис. 2.9. Модель динаміки відхилень значення світового ВВП від довгострокового тренду, 1960-2021 рр. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Запропонована модель має відносно високий коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,71$) і здатна досить точно визначити поточну фазу глобального економічного циклу.

Слід зазначити, що прогнозовані результати обсягів світового ВВП до 2021 р. відповідають поточній тенденції вповільнення світової економічної

активності й позитивним прогнозам щодо майбутніх темпів економічного зростання глобальної економічної системи, які були описані в доповіді Світового банку *Global Economic Prospects, January 2016* [218].

На підставі отриманих даних побудуємо прогноз динаміки світового ВВП до 2021 р. Для цього обчислимо значення трендової складової за допомогою моделі ARIMA, у той час як циклічна складова дорівнюватиме модельному значенню (формула 1.8).

Результати прогнозу циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи були наведені на рисунку 2.10.

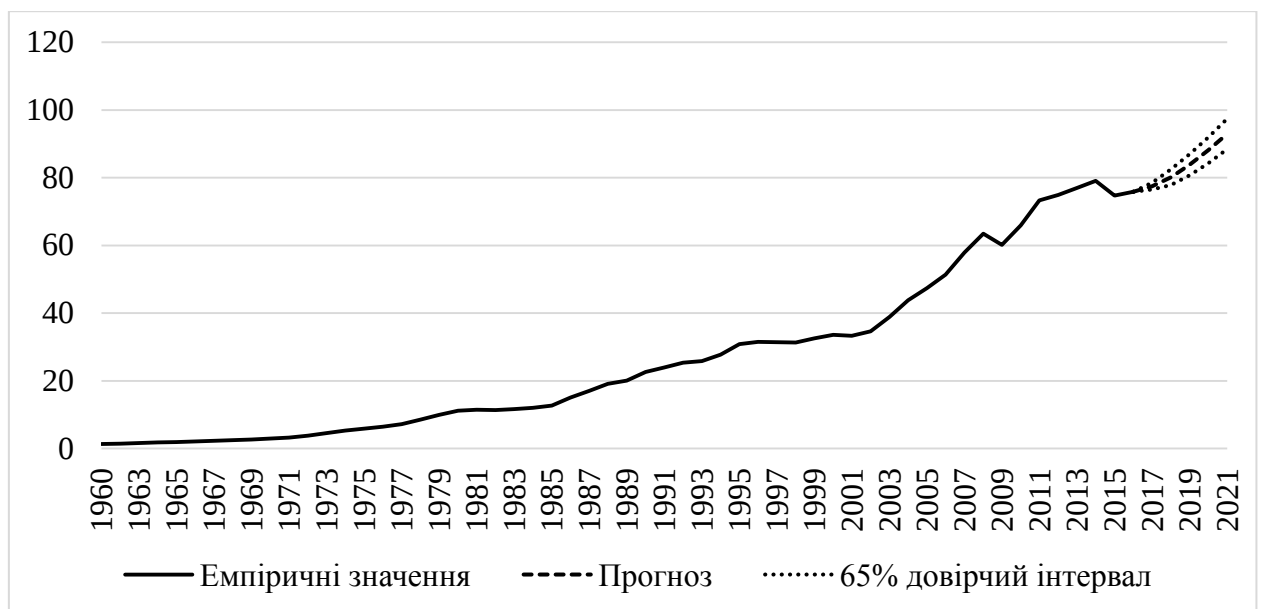

Рис. 2.10. Прогноз зростання світового ВВП до 2021 р., трлн дол. США.

Розраховано автором за матеріалами: [217]

Передбачається, що до кінця 2021 р. світовий ВВП досягне 92 906 млрд дол. США.

Для подальшого аналізу динаміки розвитку глобальної економічної системи зіставимо модельні результати циклічної динаміки світового ВВП із ключовими показниками світової економічної активності, такими як темпи інфляції й рівень безробіття.

Одним з основних показників економічної кон'юнктури є темпи інфляції, яка являє собою підвищення загального рівня цін товарів і послуг протягом певного періоду часу [123].

Для аналізу динаміки світової інфляції протягом 1974-2016 рр. була зроблена детренди́зація вхідних даних за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта через довгострокову тенденцію зниження темпів інфляції в масштабах світової економіки (див. додаток Б), після чого було зроблене згладжування аналізованих даних за допомогою ковзної середньої з 5-им інтервалом із метою усунення спонтанних інфляційних коливань.

Результати аналізу наведено на рисунку 2.11.

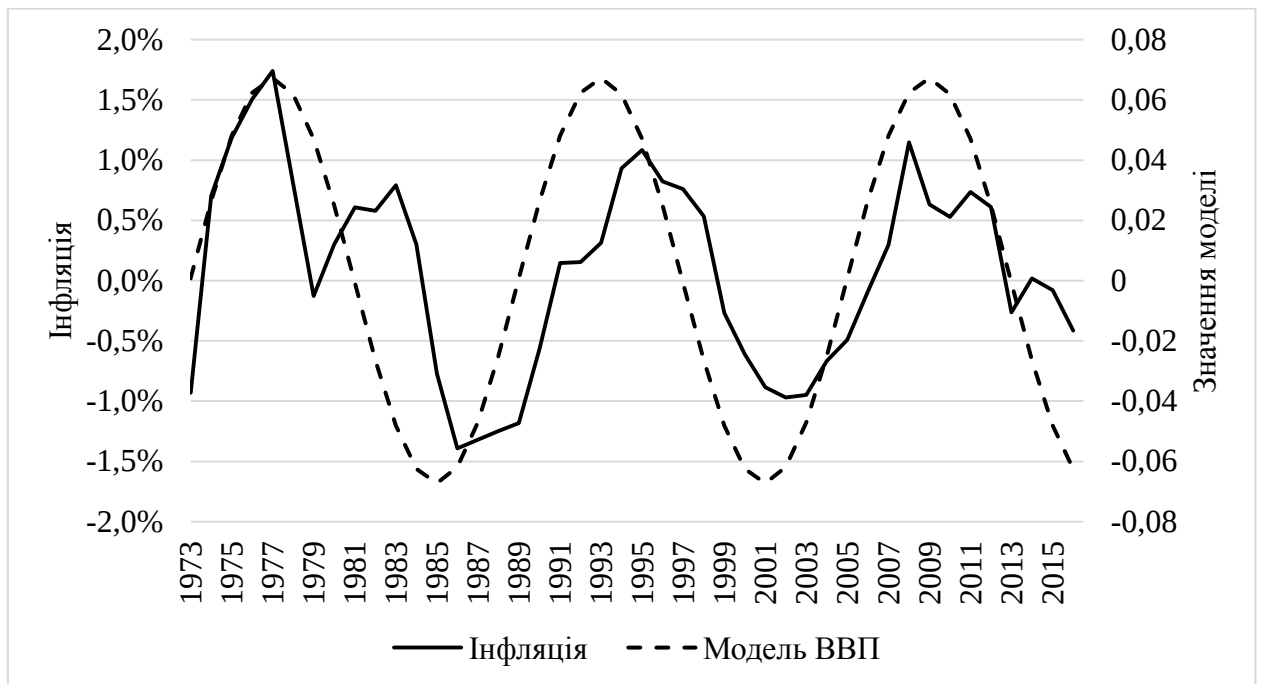

Рис. 2.11. Модель циклічної динаміки світового ВВП та інфляційних коливань у світовій економіці, 1974-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Аналізуючи рисунок, можна зробити висновок про циклічну природу інфляційних коливань у глобальній економічній системі. Стає доцільним виділити періоди вповільнення динаміки глобальної економічної системи 1977-1985, 1993-2001 і 2009-2017 рр., які тісно пов'язані з інфляційними

коливаннями. Період тривалих інфляційних коливань становить 15-17 років. У періоди економічного піднесення/спаду темпи інфляції коливаються в інтервалі $\pm 1,5\%$.

При цьому необхідно відзначити певну асинхронність циклічної динаміки світового ВВП і циклічної динаміки середньосвітових темпів інфляції. На наш погляд, зміна темпів інфляції має запізнений характер щодо динаміки ВВП. Цей факт пов'язаний з актуальністю існування тимчасового лага, що пояснюється тимчасовим запізненням прийняття економічних рішень фінансовими інститутами різних країн щодо розробки і впровадження кредитно-фінансової політики держави, яка б відповідала та враховувала поточну економічну кон'юнктуру.

Аналіз циклічної динаміки світових інфляційних коливань є основою для досліджень природи самої інфляції й створює платформу для її прогнозування. За умов інфляційного таргетування, яке активно застосовується в усьому світі [144, 160], аналіз темпів інфляції з позиції економічних циклів надає нових можливостей для теоретичного обґрунтування заявленої цільової інфляційної позначки, а також її середньострокового моделювання як у масштабі окремої держави, так і в масштабі глобальної економічної системи. Такі заходи здатні мінімізувати часовий лаг реакції фінансово-кредитних інститутів на поточний стан економічної кон'юнктури.

Наступним показником рівня економічної активності, що активно використовується, є рівень безробіття, під яким розуміють наявність економічно активного населення, що має бажання й здатність працювати, однак не може знайти роботу [158]. Високий рівень безробіття може негативно позначитися на номінальних показниках ВВП, рівні доходів домогосподарств, криміногенній обстановці тощо. У зв'язку із цим проаналізуємо модель циклічної динаміки світового ВВП порівняно з динамікою світового рівня безробіття. Із метою усунення хаотичних коливань у динаміці світового рівня безробіття виконаємо згладжування вхідних даних за допомогою ковзної середньої з 5-им інтервалом. Результати аналізу наведено на рисунку 2.12.

Рисунок демонструє зворотну залежність між динамікою економічних циклів у глобальній економічній системі й рівнями безробіття: світовий рівень безробіття перебував на позначці 6,1 % протягом 1995-2016 рр., у той час як циклічні коливання навколо цього показника становили $\pm 0,5$ %.

Водночас існує зворотна залежність між рівнем безробіття й темпами інфляції, що підтверджує гіпотезу В. Філіпса [189], який вперше визначив наявність зворотного зв'язку між цими показниками в короткостроковому періоді.

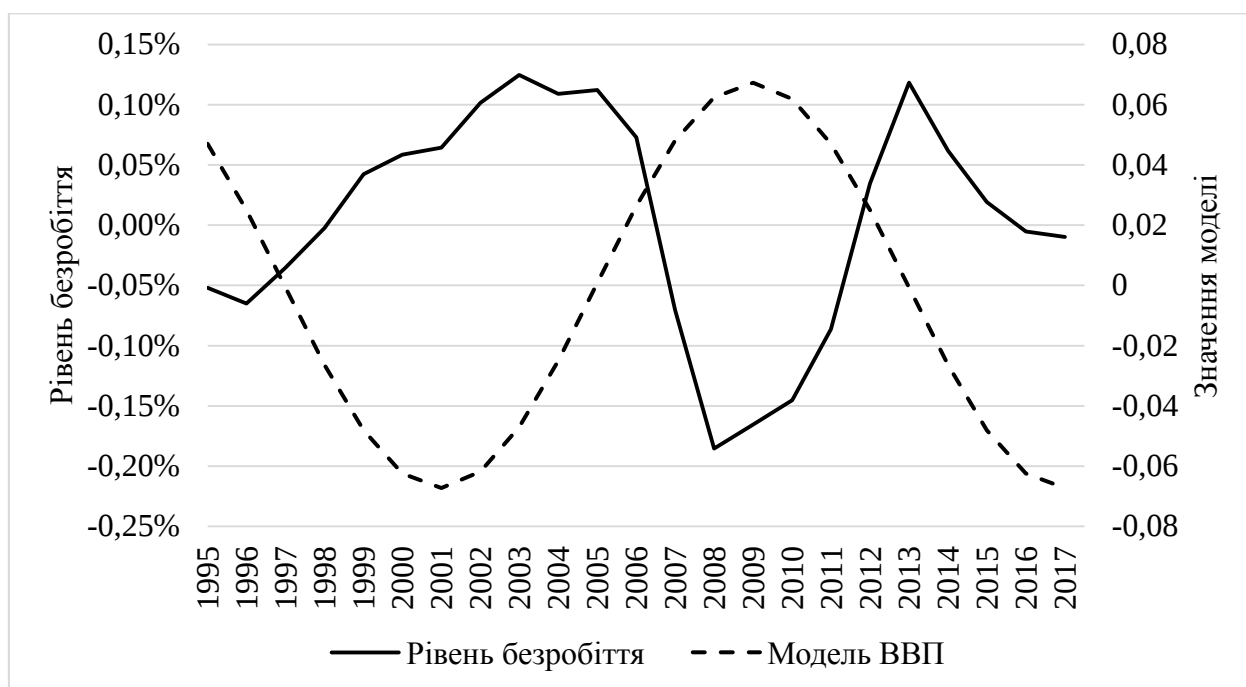

Рис. 2.12. Модель циклічної динаміки світового ВВП і динаміка світового рівня безробіття у світовій економіці в період 1995-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Таким чином, за допомогою цієї моделі можливо прогнозувати динаміку рівня безробіття як у масштабах світової економіки, так і в межах окремих держав. На нашу думку, запропонований підхід може стати інструментом для оптимізації поточного рівня безробіття й приведення його до рівня природного безробіття, тобто мінімізації циклічної складової вимушеного безробіття.

Слід підкреслити, що крім рівня інфляції до групи проциклічних належать такі економічні показники, як: споживчі витрати, обсяг

зовнішньоторговельних операцій, сума заощаджень, сума міжнародних грошових переказів, котирування цінних паперів та інші, динаміка яких представлена в додатках В, Д, Ж, З, К, Л.

На окрему увагу заслуговує динаміка прямих і портфельних іноземних інвестицій, оскільки поточна інвестиційна активність безпосередньо впливає на майбутній стан економічної кон'юнктури й циклічну динаміку розвитку глобальної економічної системи.

Якщо говорити про динаміку портфельних іноземних інвестицій, то вона є ациклічною стосовно глобальних економічних циклів, хоча й має яскраво виражену циклічність із приблизно три- або чотирирічним циклом (див. додаток М).

Сучасні тенденції в динаміці прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у глобальній економічній системі демонструють, що у 2016 р. після чотирирічного періоду зростання спостерігалось падіння обсягу прямих іноземних інвестицій. Порівняно з 2015 р. потоки ПІІ у 2016 р. скоротилися на 1,9 % до 2,3 трлн дол. США. Падіння світових обсягів ПІІ позначилося на слабких темпах зростання в усіх країнах світу [221].

Головним чинником скорочення обсягу ПІІ, на наш погляд, стало досягнення фази насичення в динаміці світових угод злиття й поглинання (ЗіП), обсяг яких перебував на позначці в 3,6 трлн дол. США у 2016 р. проти 4,7 трлн дол. США у 2015 р. (рис. 2.13) [180].

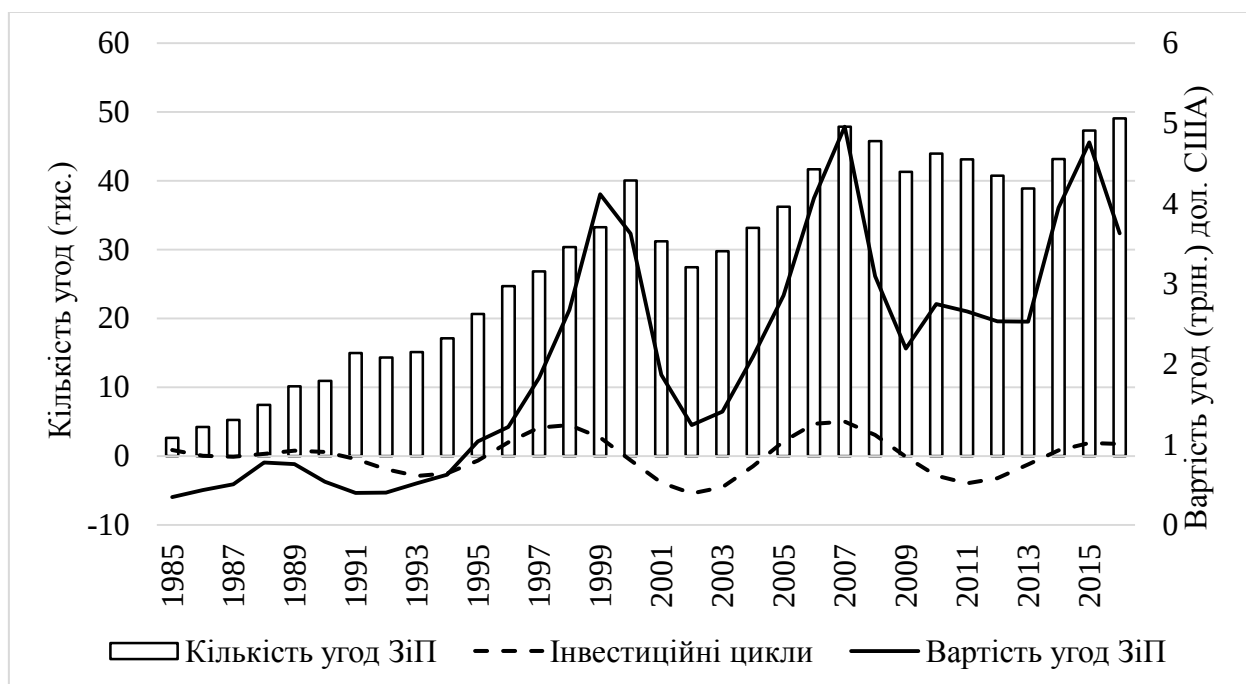

Рис. 2.13. Світова динаміка кількості й обсягів угод зі злиття й поглинання, 1985-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [180]

На підставі даних рисунка можна говорити про циклічну динаміку кількості й обсягів угод зі злиття й поглинання в усьому світі: існує яскраво виражений цикл із приблизним періодом у вісім років. Піки активізації угод зі злиття й поглинання припадають на екстремуми (фази насичення й депресії) раніше описаних 16-річних економічних циклів.

Існування яскраво виражених циклів у динаміці активності угод зі злиття й поглинання, на нашу думку, можна пояснити наявністю значного впливу загальної економічної кон'юнктури на показники господарської й фінансової діяльності економічних суб'єктів. Так, у період депресії економічні агенти намагаються мінімізувати свої витрати, тим самим знижуючи загальний рівень рентабельності в економіці у зв'язку з підвищенням частки постійних витрат у собівартості кінцевої продукції. Фірми, що переживають важкі часи, стають привабливим об'єктом поглинання як із позиції ціни поглинання, так і з міркувань підвищення рівня ефективності господарської діяльності й зниження постійних витрат.

У свою чергу, активізація угод зі злиття й поглинання у фазі насичення пояснюється підвищенням рівня конкуренції. У фазі насичення фірми досягають верхньої межі своїх можливостей щодо виробництва певних груп товарів, коли частка постійних витрат у собівартості кінцевих продуктів є мінімальною. Така ситуація викликає проблему не стільки виробництва товару, скільки його збуту. Виграють ті фірми, які можуть існувати за меншого рівня цін, зберігаючи водночас конкурентний рівень рентабельності. З огляду на це кількість угод зі злиття й поглинання зростає з метою підвищення рівня ефективності ведення господарської діяльності й завоювання ринку за умов твердої конкуренції.

Таким чином, основною метою зростання кількості угод зі злиття й поглинання в період 2013-2015 рр. було підвищення операційної ефективності та, як наслідок, рентабельності. Світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. стала дестабілізуючим чинником для великої кількості світових корпорацій. У результаті кризи розпочався період перерозподілу інвестиційних портфелів і глибокої реструктуризації великих корпорацій через зниження рівня оптових цін і скорочення обсягу платоспроможного попиту.

Характеристика циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи за фазами економічного циклу наведено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Характеристика циклічної динаміки розвитку глобальної економічної системи за фазами економічного циклу

Фаза	Характеристика
Фаза зростання	Збільшення світового попиту та середньосвітових темпів інфляції, що супроводжується зростанням обсягу світового виробництва та зниженням рівня безробіття.
Фаза піка (буму)	Світовий попит досягає, а потім перевищує стійкий рівень виробництва (потенційний рівень ВВП). Рівень вимушеного безробіття перебуває на мінімальній позначці, у той час коли поява надлишкового попиту зумовлює зростання загального рівня цін. Зростання кількості ЗіП, зумовлене наявною потребою з метою мінімізації рівня постійних витрат.
Фаза кризи	Сукупний попит падає, викликаючи спочатку падіння виробництва та зайнятості, а потім падіння загального рівня цін.

Продовження таблиці 2.4

Фаза	Характеристика
Фаза депресії	Період стрімкого падіння агрегованого попиту, який супроводжується дуже низьким рівнем випуску та найвищим рівнем вимушеного безробіття. Активізація кількості ЗіП зумовлена великою кількістю банкрутств і від'ємним рівнем операційного прибутку малих підприємств.

Таблиця складена автором.

Таким чином, динаміка розвитку світової економіки протягом останніх 57 років (1960-2016 рр.) мала циклічний характер, що відповідає концепції економічних циклів, описаних в економічній літературі.

У динаміці світового ВВП чітко прослідковуються цикли з 16-річними періодом і стійка лінійна залежність від зростання масштабів глобальної економічної системи. При цьому існує стійка кореляційна залежність між фазою економічного циклу й низкою показників: темпи зростання ВВП, темпи інфляції, рівень безробіття, споживчі витрати, обсяг зовнішньоторговельних операцій, сума заощаджень, сума міжнародних грошових переказів, котирування цінних паперів тощо.

Розроблена модель циклічної динаміки глобальної економічної системи надає нову платформу для моделювання й аналізу ключових показників макроекономічної кон'юнктури, що, у свою чергу, може допомогти теоретичному обґрунтуванню заявленої інфляційної оцінки за умов інфляційного таргетування, а також мінімізації рівня безробіття.

2.3. Закономірності циклічності глобального економічного розвитку

Ураховуючи сучасні тенденції глобалізації світової економіки, постає питання про наявні чинники циклічності й особливості протікання економічних циклів у різних країнах світу. Із цією метою проаналізуємо динаміку економічного розвитку країн Великої двадцятки (G20) у період із 1960 до 2016 р. Вибір країн G20 як об'єкта дослідження пов'язаний із значним впливом цієї групи країн. Так, станом на 2016 р. на їхню частку припадало

78 % світового ВВП, 60 % світового обсягу експорту й 60 % населення Землі [217].

Слід зазначити, що авторські розрахунки було виконано з дотриманням певних умов:

— із метою підтримання узгодженості та єдності методологічного підходу, а також простоти інтерпретації результатів дослідження Європейський Союз було виключено у якості самостійного члена, що входить до складу G20;

— із метою усунення розмитості результатів і формування відносно загальних паттернів протікання економічних циклів усі країни, що входять до складу G20, було розділено на розвинені країни (Австралія – AU, Велика Британія – GB, Італія – IT, Канада – CA, Німеччина – DE, Південна Корея – KR, США – US, Франція – FR, Японія – JP) та країни, що розвиваються (Аргентина – AR, Бразилія – BR, Індія – IN, Індонезія – ID, Китай – CN, Мексика – MX, Росія – RU, Саудівська Аравія – SA, ПАР – ZA, Туреччина – TR), згідно з класифікацією Світового банку [217].

На основі товарно-орієнтованого підходу до аналізу економічних циклів у динаміці глобальної економічної системи й відповідно до методології, наведеної в розділі 1.3, проаналізуємо динаміку ВВП розвинених країн і країн, що розвиваються, які входять до складу G20, у період 1960-2016 рр. із прогнозом до 2021 р. (рис. 2.14).

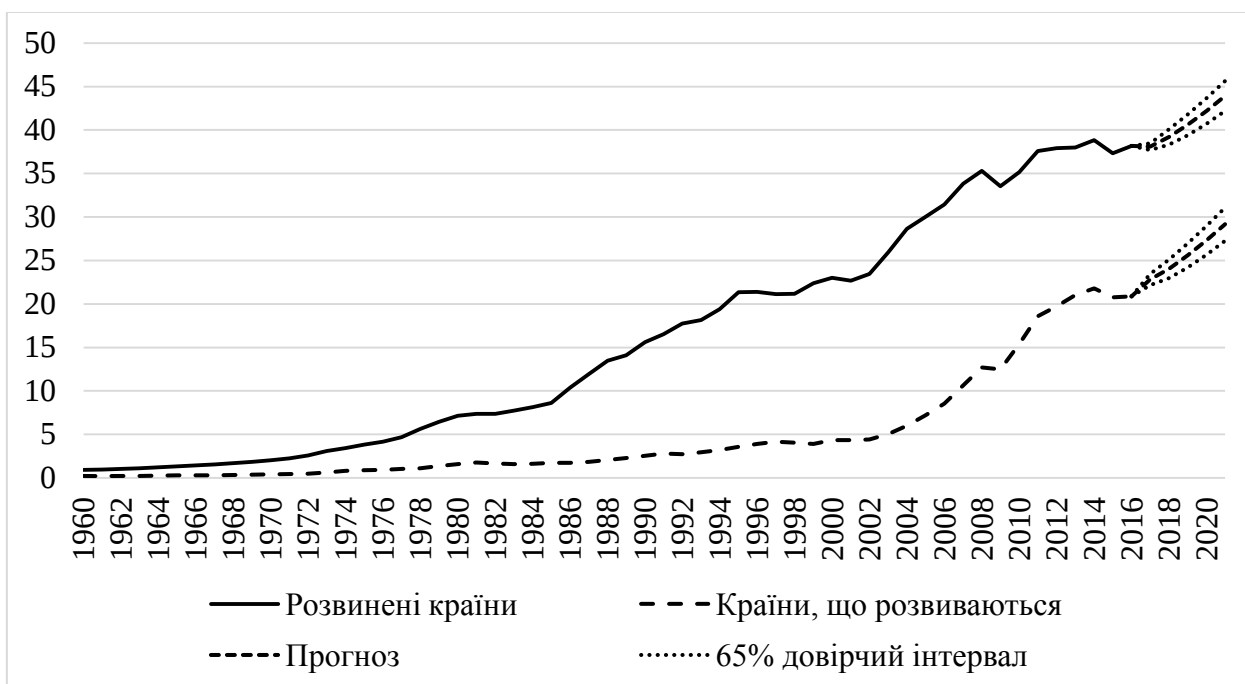

Рис. 2.14. Динаміка ВВП розвинених країн і країн, що розвиваються, які входять до складу G20, у період 1960-2016 рр. і прогноз до 2021 р., трлн дол. США. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Як було з'ясовано, поточний стан динаміки глобального економічного розвитку характеризується спадною фазою економічного циклу, яка триває починаючи з 2007 р. Після світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. і відновлення у 2010-2011 рр. глобальна економіка зростала в середньому на 0,75 % на рік [217].

Очікується, що у 2018 р. темпи зростання глобальної економіки збільшаться й досягнуть показника в 3,4 % у результаті приросту ВВП у 2,9 % і 5,5 % у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, відповідно. Країни, що розвиваються, загалом і надалі зростатимуть темпами, що перевищують 5 %.

Із метою аналізу циклічної динаміки розвитку економічних систем розвинених країн і країн, що розвиваються, проаналізуємо моделі їх економічних циклів за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта й швидкого перетворення Фур'є циклічної складової динамічного ряду (рис. 2.15).

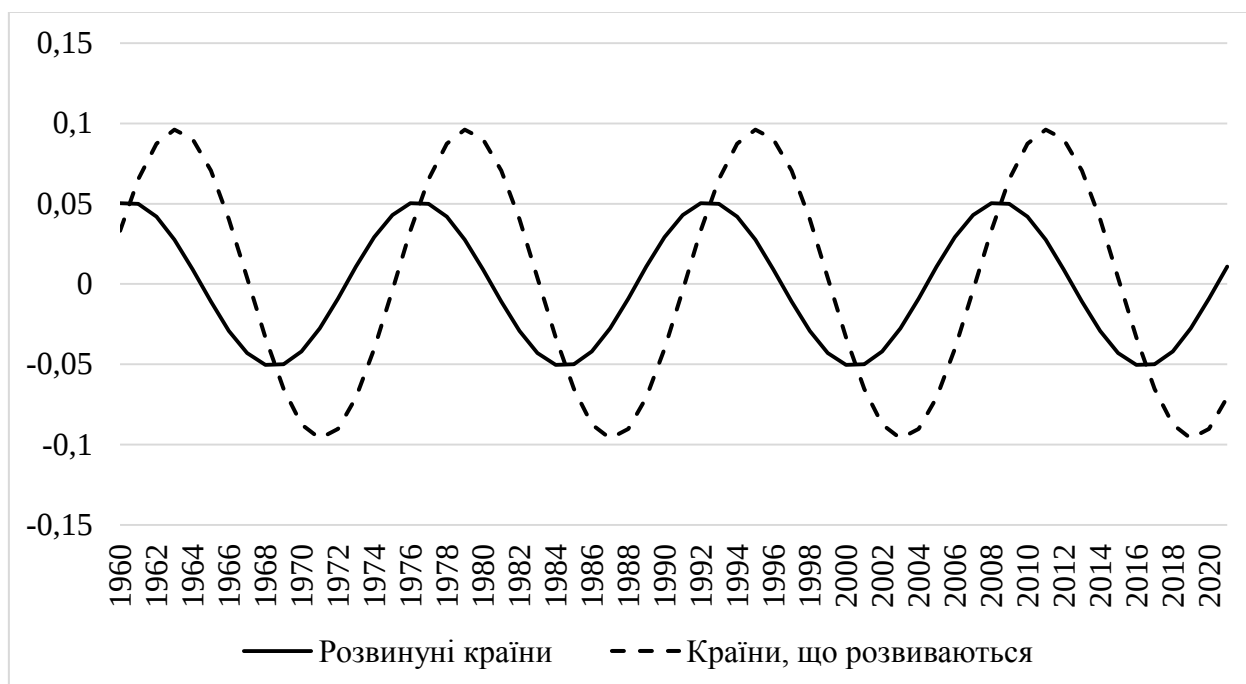

Рис. 2.15. Моделі економічних циклів у розвинених країн і країнах, що розвиваються, у період 1960-2021 рр. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Шляхом зіставлення цих моделей є можливим виділити періоди вповільнення економічної активності досліджуваних країн. Для розвинених країн такими періодами є 1967-1971, 1978-1985, 1993-2000, 2008-2015 рр. У свою чергу, періодами вповільнення економічної активності для країн, що розвиваються, є 1972-1978, 1981-1987, 1996-2003, 2011-2018 рр.

Розвинені країни й країни, що розвиваються, мають подібну траєкторію економічних циклів: у їхній динаміці чітко прослідковуються економічні цикли із 16-річним періодом. На нашу думку, такі результати є наслідком процесу глобалізації, за якої національні економіки синхронно реагують на зовнішні подразники й беруть участь у загальному міжнародному відтворювальному процесі.

Слід зазначити, що величина амплітуд економічних коливань навколо довгострокового тренду в країнах, що розвиваються, у 1,9 разу більша, ніж у розвинених країнах. На нашу думку, це пов'язане з особливостями

національної структури промислового виробництва, у якій переважають циклічні товари первинного сектору економіки.

Характер економічних циклів у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, відрізняється не тільки своєю амплітудою, але й зрушенням за фазою економічного циклу. Економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер щодо циклів у країнах, що розвиваються. Це явище може пояснюватися тим, що розвинені країни відіграють провідну роль у глобальній економіці й запроваджують нові технології у своє виробництво раніше за країни, що розвиваються, тим самим забезпечуючи собі динамічну перевагу в глобальній системі міжнародної торгівлі. Таким чином, отримані результати підпадають під положення теорії життєвого циклу товару Р. Вернона й підтверджують раніше висунуті гіпотези про особливості протікання економічних циклів у розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

З огляду на особливості протікання економічних циклів у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, актуалізується питання про характер їхнього впливу на темпи економічного зростання. Із цією метою було обчислено середньоарифметичні показники темпів економічного зростання, волатильності коливань щодо довгострокового тренду, а також ступінь кореляції із глобальним економічним циклом у період 1985-2016 рр. для країн, що входять до складу G20. Результати аналізу наведено на рисунках 2.16 та 2.17.

Виходячи з аналізу середньоарифметичних темпів економічного зростання, волатильності коливань щодо довгострокового тренду й кореляції із глобальним економічним циклом країн, які входять до G20, можна зазначити, що:

— нижчим темпам економічного зростання в цих країнах відповідає вищий ступінь кореляції із глобальним економічним циклом;

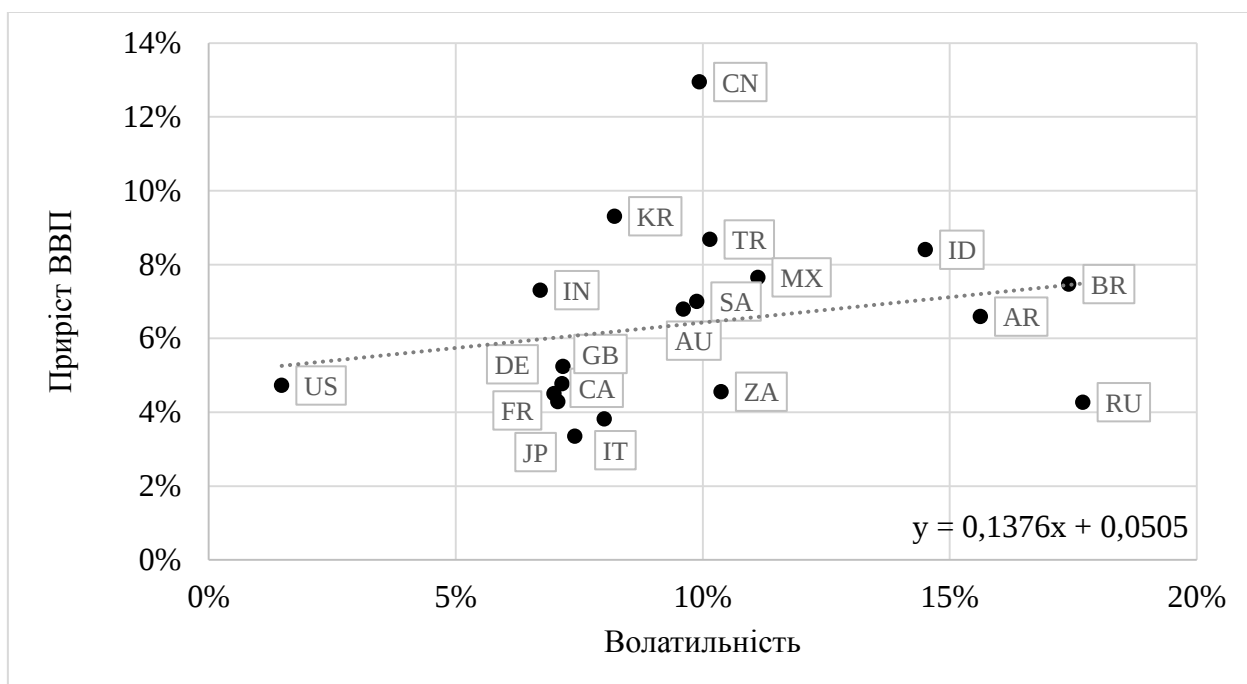

Рис. 2.16. Функціональна залежність темпів економічного зростання й рівня волатильності країн G20. Розраховано автором за матеріалами: [217]

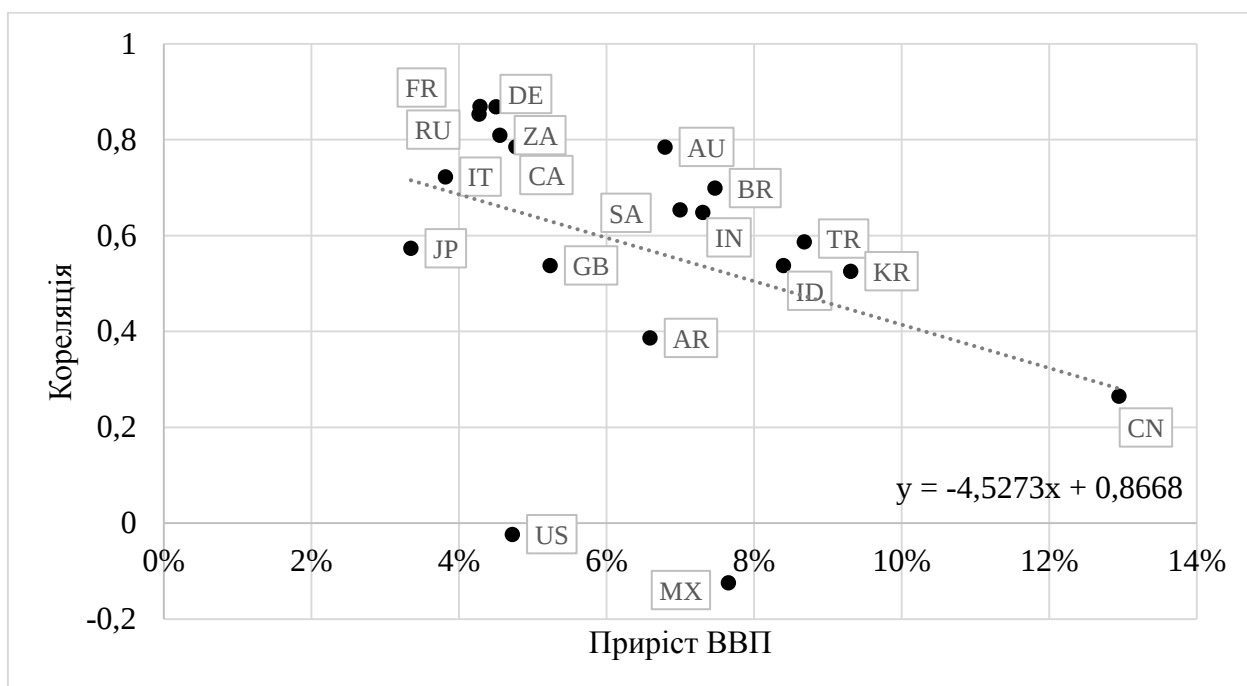

Рис. 2.17. Функціональна залежність темпів економічного зростання від ступеня кореляції із глобальним економічним циклом країн G20. Розраховано автором за матеріалами: [217]

— вищим темпам економічного зростання відповідає вищий ступінь волатильності економічних коливань навколо довгострокового тренду.

Як гіпотезу припускаємо, що для максимізації довгострокових темпів економічного зростання в окремо взятій країні необхідно прагнути того, щоб її економічні цикли мали випереджальний характер відносно глобальних, що за сучасних умов досягається шляхом розвитку наукоємних галузей для створення інноваційної економіки.

При цьому беремо до уваги, що синхронізація економічних циклів національних економік із глобальним економічним циклом здійснюється за допомогою різних форм міжнародних економічних відносин та особливо за допомогою міжнародних каналів синхронізації економічних процесів, які є найбільш ліквідними засобами поширення економічних шоків.

Із метою підтвердження висловлених гіпотез була побудована модель множинної регресії, у якій коефіцієнт кореляції національних економічних циклів із глобальними економічними циклами обчислюють з урахуванням значимості кожного з міжнародних каналів синхронізації економічних процесів для окремо взятої країни.

Кінцева формула множинної регресії має такий вигляд:

$$R^2 = a \times \text{Turnover}/\text{GDP} + b \times \text{Credit}/\text{GDP} + c \times \text{FDI}/\text{GDP} + d \times \text{Remmitances}/\text{GDP}, \quad (2.2)$$

де R^2 — коефіцієнт кореляції національних економічних циклів із глобальними; a , b , c , d — коефіцієнти регресійної моделі за незалежних змінних; GDP — обсяг ВВП; Turnover — обсяг зовнішньоторговельного обігу країни; Credit — сума кредиту, виданого всіма фінансовими установами; FDI — приплив іноземних прямих інвестицій; Remmitances — приплив міжнародних грошових переказів.

У ході аналізу моделі за всіма країнами, що входять до складу G20, було виявлено, що ключовим індикатором у визначенні ступеня синхронізації

національних і глобальних економічних циклів є обсяг зовнішньоторговельного обігу, що свідчить про пріоритетну роль міжнародної торгівлі як міжнародного каналу синхронізації економічних процесів (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Оцінка параметрів множинної регресії моделі 2.2

Param	Estimate	Standard error	t-value	p-level	Lo. Conf Limit	Up. Conf Limit
a	0,01097	0,00316	3,468624	0,003438	0,0042	0,01771
b	0,00085	0,00096	0,887428	0,388857	-0,0012	0,00289
c	-0,64341	7,33868	-0,087674	0,931295	-16,2854	14,99862
d	-2,20618	11,05914	-0,199489	0,844559	-25,7782	21,36581

Таблиця складена автором.

Інші міжнародні канали синхронізації економічних процесів не пройшли перевірку на 5%-му рівні значимості, хоча й мають безумовний вплив на параметри економічних циклів. Можна стверджувати, що кількісне значення інших каналів міжнародної синхронізації економічних процесів є індивідуальним для кожної національної економіки й не може бути описано в межах запропонованої моделі множинної регресії.

Слід зазначити, що в період 1990-2016 рр. темпи зростання обсягу зовнішньоторговельного обігу в країнах, що розвиваються, майже в 1,9 разу перевищили аналогічні показники в розвинених країнах [217]. При цьому галуззю, що зростає найбільш швидкими темпами в економіках країн, що розвиваються, стало машинобудування, у той час як у розвинених країнах такими галузями стали нафтодобувна й хімічна промисловість.

За той самий період сукупний ВВП країн, що розвиваються, які входять до складу G20, збільшився у 8,16 разу, водночас сукупний ВВП розвинених країн збільшився лише в 2,44 разу [217]. Це дає підстави зробити висновок про те, що динаміка економічного розвитку національних держав залежить від структури їхньої економіки.

Цей факт можна пов'язати в першу чергу з різною реакцією окремих галузей економіки на стан кон'юнктури глобальних ринків [125]. Згідно із цим критерієм у загальному вигляді всі галузі економіки можна розділити на два види:

— циклічні галузі економіки, динаміка розвитку яких має високо волатильний характер і перебуває в сильній залежності від підйомів і спадів у межах економічних циклів. До циклічних належать галузі, що виробляють товари тривалого користування із життєвим циклом понад три роки: авто-, авіа-, судно- і важке машинобудування, галузі, що виробляють побутову техніку, а також сектор туристичних і розважальних послуг. Ці галузі мають вищі середньорічні темпи приросту й, відповідно, вищу норму прибутку в довгостроковій перспективі, однак є високо волатильними в короткостроковій перспективі;

— нециклічні галузі економіки, динаміка розвитку яких має відносно стабільний характер і є індиферентною щодо поточної фази економічних циклів. До нециклічних галузей економіки належать галузі, що виробляють товари короткострокового користування із життєвим циклом менш ніж три роки: комунальне господарство, продовольча промисловість, фармацевтична промисловість, освітні послуги тощо. Нециклічні галузі економіки мають відносно низькі середньорічні темпи зростання в довгостроковій перспективі, однак є менш ризикованими в часи економічних спадів і менш волатильними порівняно із циклічними галузями [125, 187].

Причиною різної реакції циклічних і нециклічних галузей у період економічних криз є поділ людських потреб на першочергові (їжа, одяг, житло, здоров'я) і другорядні (автомобіль, літак, яхта). Так, у період економічного піднесення споживачі схильні витратити більшу частину свого доходу на другорядні потреби, тоді як у період економічного спаду структура споживчого кошика змінюється в бік товарів першої необхідності.

На динаміку економічних циклів у межах окремих галузей може впливати й велика кількість інших чинників, таких як монополізація ринку, рівень інноваційності галузі тощо. [147]. Таким чином, динаміка економічного

розвитку окремої галузі є результатом впливу як загальнонаціонального економічного циклу, так і специфіки самої галузі.

Із метою емпіричного підтвердження цих висновків проаналізуємо динаміку обсягу виробництва окремих галузей світової економіки в період 1990-2016 рр. як непрямого індикатора циклічної динаміки зовнішньоторговельного обігу країн G20 (рис. 2.18).

Як випливає з рисунка, циклічні галузі мають вищі середньорічні темпи приросту в довгостроковій перспективі порівняно з нециклічними, однак є більш чутливими до економічних спадів. Так, текстильна промисловість і сільське господарство є найменш чутливими до зміни фаз економічного циклу й економічної кон'юнктури, оскільки вони забезпечують першочергові потреби, попит на які є відносно нееластичним.

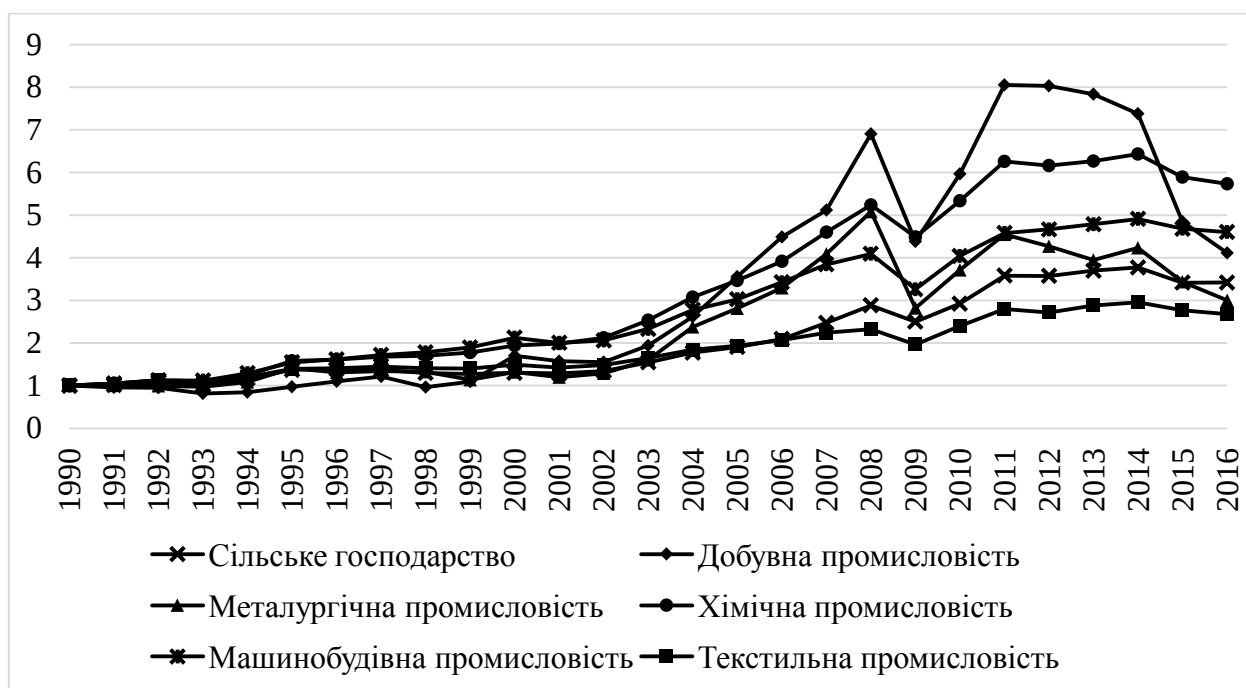

Рис. 2.18. Динаміка обсягу виробництва окремих галузей світової економіки, 1990-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [209]

Водночас добувна й металургійна промисловість є вкрай чутливими до зміни фаз економічного циклу. У свою чергу, динаміка обсягів виробництва хімічної промисловості й машинобудування має неоднозначний характер

через неоднорідність своєї структури. Наприклад, динаміка обсягів виробництва фармацевтики й побутової хімії має нециклічний характер, у той час як виробництво продукції хімічної галузі промислового призначення матиме явний циклічний характер. Те саме можна сказати і про машинобудування, де яскраво виражена періодичність розвитку, властива галузям, що виробляють товари із життєвим циклом понад три роки.

Як підтвердження гіпотези про безпосередню залежність економічних циклів від структури економіки можна навести приклад динаміки світових цін на деякі біржові товари в період 1990-2016 рр. Із порівняльною метою динаміка цін на біржові товари була нормована щодо ціни самих товарів (рис. 2.19 та 2.20).

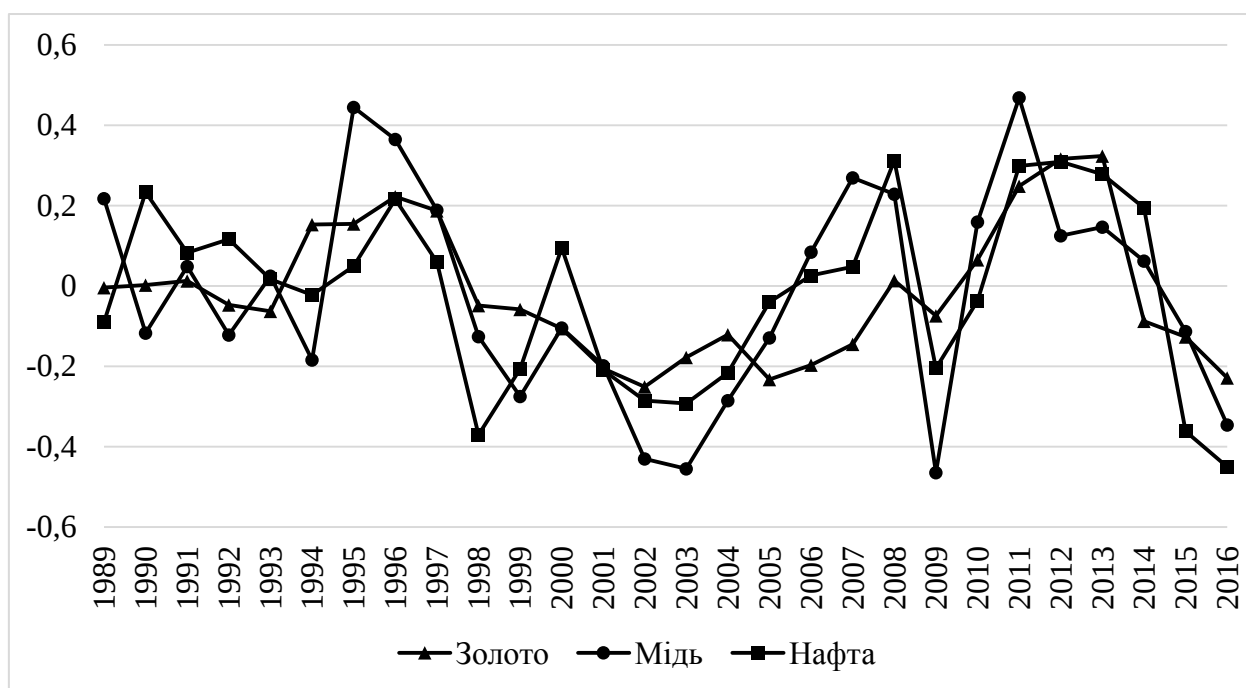

Рис. 2.19. Динаміка світових цін на деякі циклічні біржові товари, 1990-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [159]

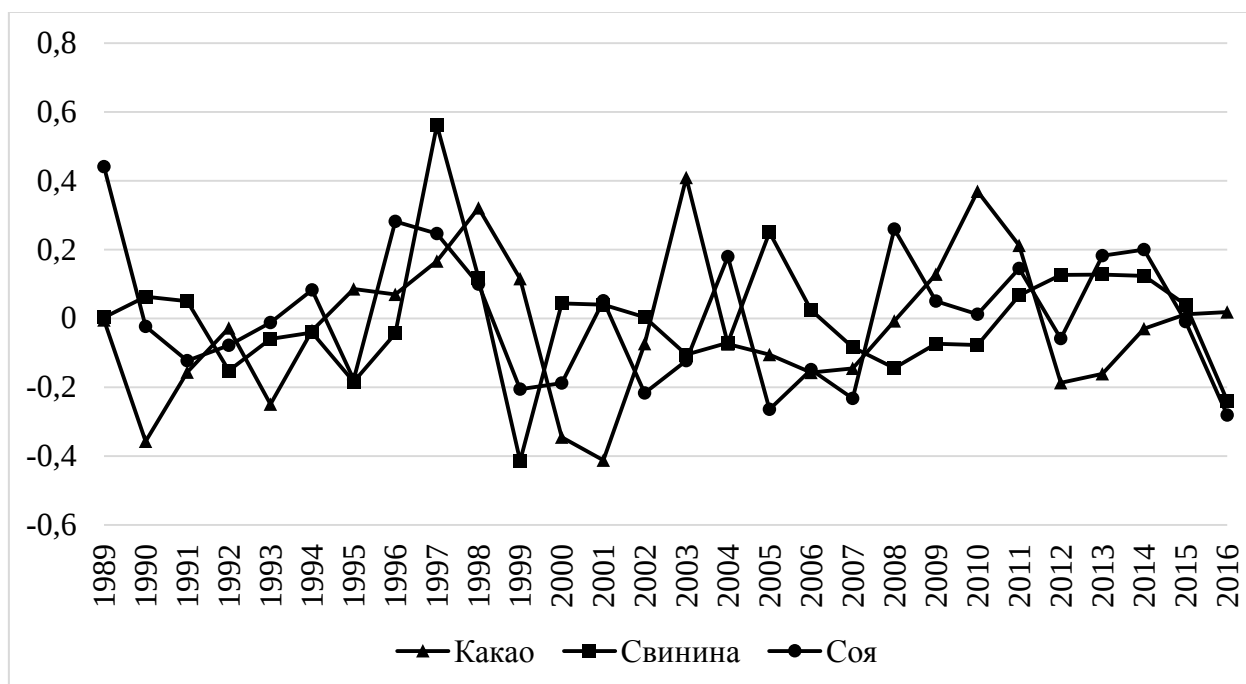

Рис. 2.20. Динаміка світових цін на деякі нециклічні біржові товари, 1990-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [159]

Так, із рисунків випливає, що глобальні економічні цикли проявляються в динаміці світових цін різних активів і сировинних товарів, які активно використовуються в промисловості, у той час як світові ціни на сільськогосподарську продукцію мають ациклічний характер стосовно глобального економічного циклу.

Таким чином, країни, у структурі економіки яких переважають циклічні галузі, мають більш високі темпи зростання в довгостроковій перспективі, ніж ті, у структурі яких переважають нециклічні галузі. Поряд із цим у першій групі країн спостерігається вища волатильність економічного розвитку та, як наслідок, вони є більш чутливими до спадів/пожвавлень у глобальній економічній системі.

Розглядаючи поточну фазу економічного циклу глобальної економічної системи та його вплив на міжнародну торгівлю як найбільш важливий канал міжнародної синхронізації економічних процесів, можна сказати, що міжнародна торгівля перебуває в спадній фазі своєї активності. У період 2011-2016 рр. темпи приросту обсягів міжнародної торгівлі мали волатильний

характер: якщо у 2011 р. темпи приросту обсягів міжнародної торгівлі становили 19,3 %, то у 2015 і 2016 рр. спостерігалось значне їх скорочення на –10,4 % і –3,5 % відповідно.

Незважаючи на той факт, що динаміка обсягів експорту й імпорту в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має подібний характер (відмінність полягає в розмірі амплітуди й відносно невеликому лагу економічних циклів), динаміка величини чистого експорту принципово відрізняється.

На рисунку 2.21 наведені результати моделювання динаміки економічних циклів у показниках величини чистого експорту товарів і послуг у 1960-2016 рр.

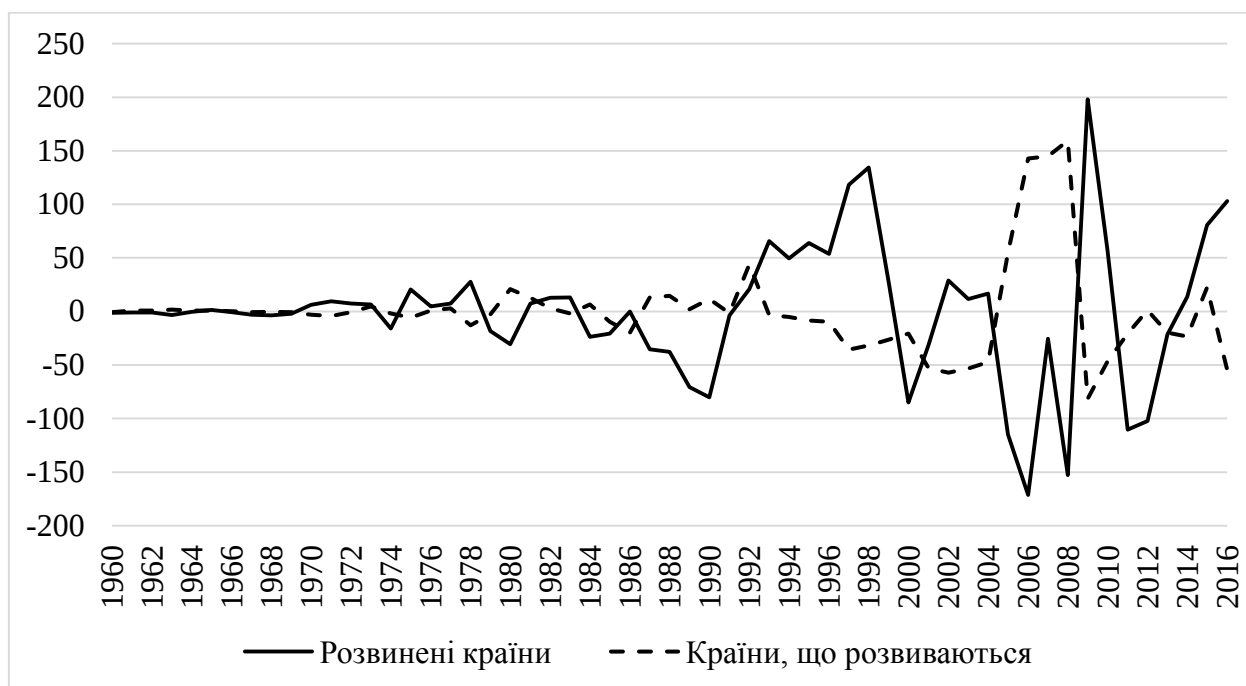

Рис. 2.21. Динаміка показників величини чистого експорту товарів і послуг у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, 1960-2016 рр., млрд дол. США. Розраховано автором за матеріалами: [217]

Динаміка циклічної складової чистого експорту в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має зворотно пропорційний характер із коефіцієнтом кореляції, який дорівнює $R^2 = -0,60$. Допускається, що цей факт пов'язаний з асинхронністю протікання економічних циклів у розвинених

країнах і країнах, що розвиваються. Це також підтверджує теорію життєвого циклу товарів Р. Вернона, за якою товари, що завжди вироблялися в одній країні, можуть змінити свою локацію на країни, що розвиваються, на стадії своєї зрілості. Ця теза логічно пояснюється тим, що в певні періоди часу розвинені країни починають імпортувати товари й послуги, які раніше виробляли самі, унаслідок чого може спостерігатися від'ємне сальдо торговельного балансу й балансу послуг.

Що стосується обсягів іноземних інвестицій, які різні групи країн залучають як складову частину їх платіжного балансу, то динаміка обсягів портфельних іноземних інвестицій має яскраво виражений ациклічний характер, на противагу динаміці обсягів прямих інвестицій, яка прямо дублює траєкторію глобальних економічних циклів (рис. 2.22).

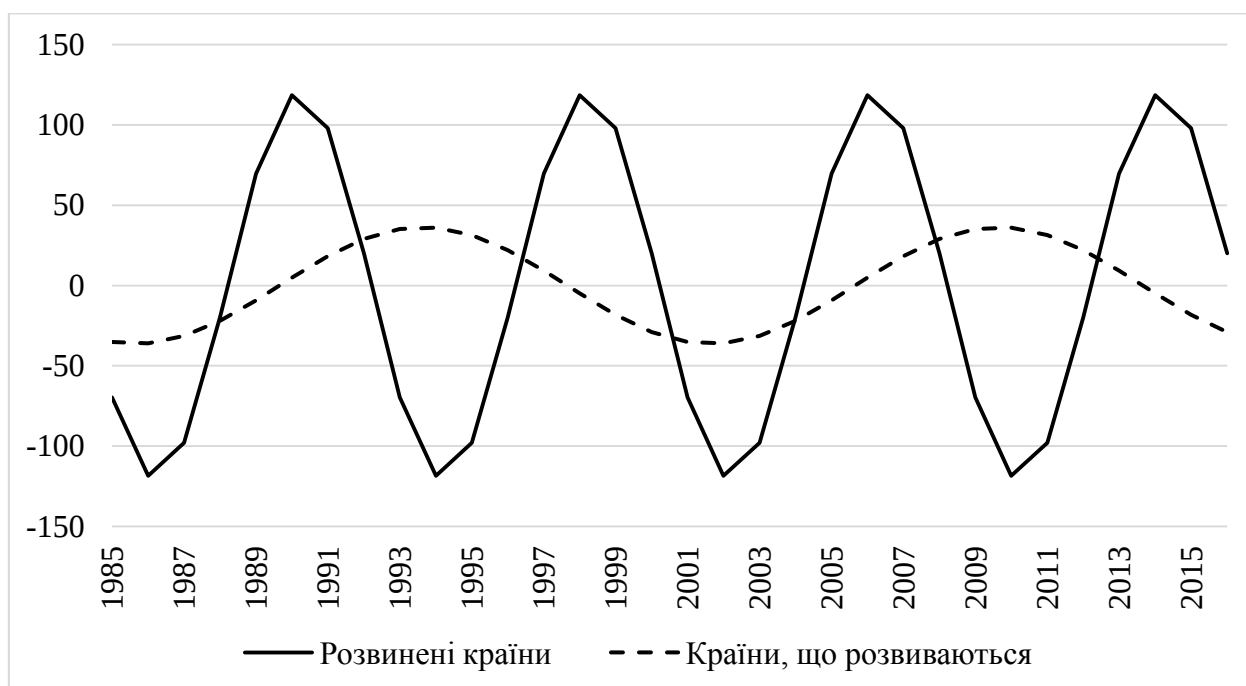

Рис. 2.22. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, 1985-2016 рр., млрд дол. США.

Розраховано автором за матеріалами: [217]

Слід зазначити, що волатильність обсягу ПІІ в розвинених країнах вища, ніж у країнах, що розвиваються. У свою чергу, у динаміці ПІІ розвинених країн

наявний восьмирічний цикл, що пояснюється більшою кількістю транснаціональних компаній зі штаб-квартирами на їхніх територіях, які активізують діяльність зі злиття й поглинання у фазах депресії й насичення економічного циклу. У свою чергу, інвестиційні цикли в країнах, що розвиваються, збігаються із глобальними економічними циклами.

Для подальшого аналізу особливостей протікання економічних циклів у різних групах країн проаналізуємо прояв їхнього впливу на динаміку поточного рахунка платіжного балансу як агрегованого показника й основного індикатора стану зовнішньоекономічної діяльності країни (рис. 2.23).

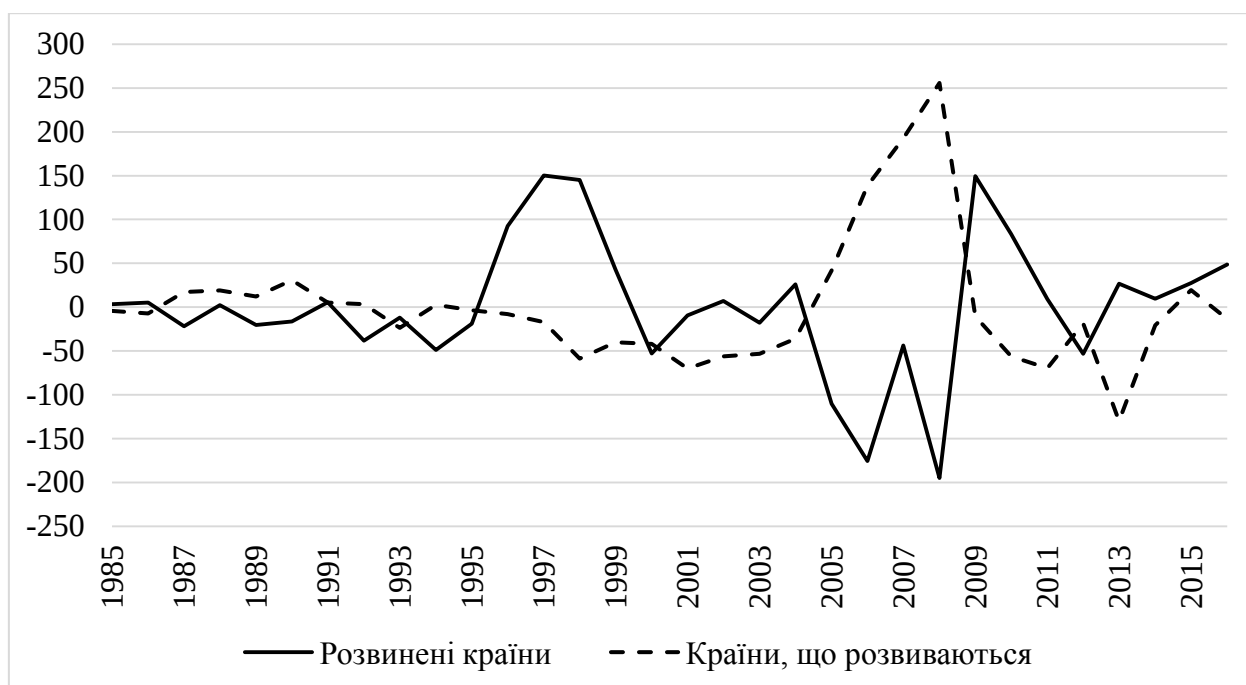

Рис. 2.23. Динаміка поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, 1960-2016, млрд дол. США. Розраховано автором за матеріалами: [217]

На підставі даних рисунка можна говорити про зворотну залежність динаміки поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, із коефіцієнтом кореляції $R^2 = -0,65$. Цей факт, на нашу думку, пов'язаний із відносно закритим характером світової фінансової

системи, де світові фінансові ресурси не зникають і не беруться з нізвідки, а циркулюють між різними економіками світу.

Відносно низький коефіцієнт парної кореляції в цьому випадку пояснюється наявністю міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд або Світовий банк, що здатні акумулювати великі фінансові активи й розподіляти між країнами, які їх потребують. Крім того, слід зазначити, що країни G20 охоплюють тільки 60 % світової торгівлі. У свою чергу, напрямки й обсяги фінансових потоків перебувають у динамічному стані завдяки нерівномірності економічного розвитку країн і, як наслідок, наявності різних інвестиційних умов і відповідних довгострокових перспектив економічного зростання.

Базуючись на результатах досліджень, доцільно проаналізувати причини світових криз середини XX — початку XXI ст. із позицій циклічності розвитку економічних систем та товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів.

З огляду на циклічність глобальної економічної системи енергетична криза 1973-1974 рр. виникла на хвилі економічного піднесення в розвинених країнах та економічного спаду в країнах, що розвиваються. Після Другої світової війни високими темпами зростала залежність розвинених країн від експорту нафти із країн, що розвиваються. У результаті цього протягом 1950-1960-х рр. утворився критичний дисбаланс між світовими обсягами запасів і споживання первинних енергоресурсів: розвинені країни неефективно використовували енергоресурси, маючи впевненість у низькій ціні цього фактора виробництва на довгостроковій основі. Завдяки низькій вартості енергоносіїв, що використовувалися в промисловості, розвинені країни активно витісняли інші фактори виробництва, такі як праця й капітал. Промислове виробництво ставало все більш енерговитратним, оскільки світова промисловість отримала потужний стимул заміни дорогої праці дешевими енергоресурсами.

Причиною світової енергетичної кризи 1973-1974 рр. стало не надвиробництво товарів, а обмеженість ресурсів для їх виробництва. Енергетична криза ініціювала становлення й розвиток нових тенденцій, що призвели до значних структурних змін у всій світовій економіці.

Аналіз динаміки світових цін на нафту за допомогою описаного раніше методу дає можливість виділити економічний цикл із періодом у 16 років у динаміці цін на нафту (рис. 2.24). У цьому контексті економічна криза 1973-1974 рр. і криза 1979 р. відбулися у висхідній фазі економічного циклу.

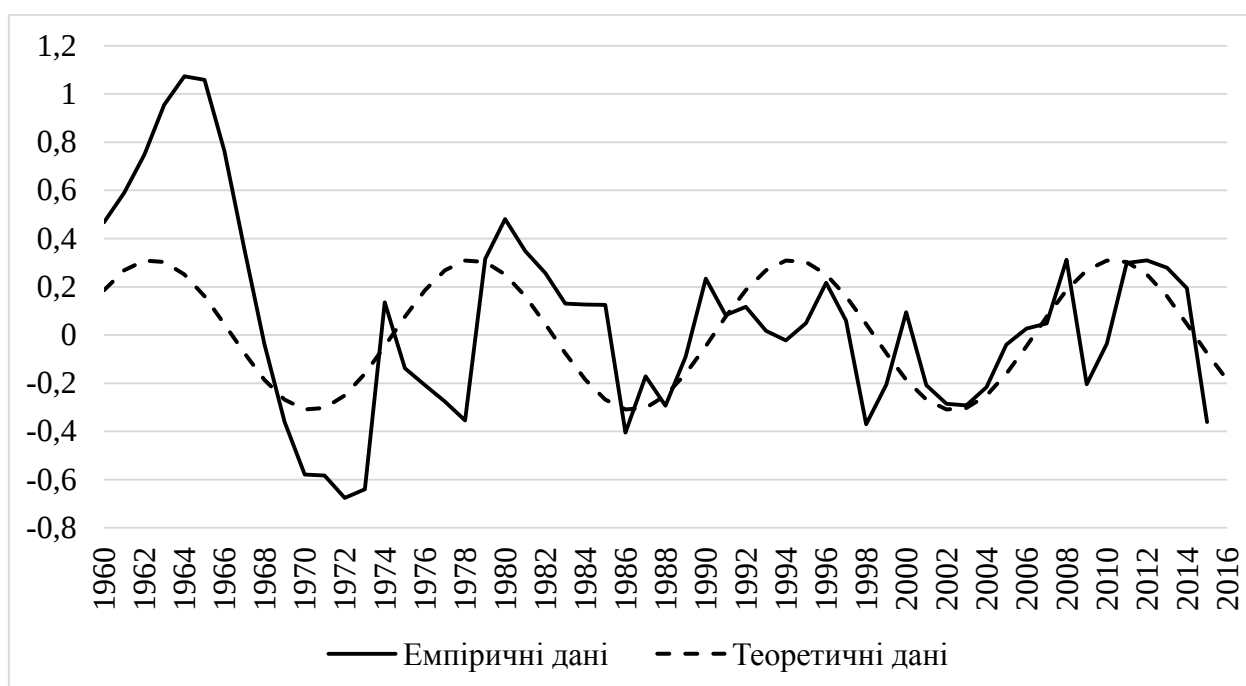

Рис. 2.24. Економічні цикли в динаміці ціни на барель нафти, 1960-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [196]

Розглядаючи азіатську кризу 1997-1998 рр. із позиції висунутого нами товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів, можна зауважити, що її причини полягають у наявності певного трирічного лага між економічними циклами в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Таким чином, азіатська криза виникла на початку спадної хвилі в розвинених країнах, коли ресурси для подальшого розвитку їхніх економік були об'єктивно вичерпані, у той час як країни, що розвиваються,

продовжували демонструвати високі темпи економічного зростання. Як наслідок, міжнародний капітал перемістився в найбільш перспективний регіон того часу — країни Південно-Східної Азії. У свою чергу, надмірні інвестиції в економіку цього регіону внаслідок переоцінювання його потенціалу призвели до утворення економічної бульбашки.

Говорячи про причини світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр., можна констатувати помилку державного регулювання в період фази зростання економічного циклу. Основною причиною світової фінансово-економічної кризи стало перегрівання кредитного ринку й кредитної експансії, що спостерігалася на початку 2000-х рр. у США. До поглиблення кризи призвели такі чинники: приплив фінансів із приватного сектору, масовий вихід банків на ринок іпотечних облігацій і надмірне кредитування економіки. За кілька років до початку кризи низькі відсоткові ставки й значний приплив іноземного капіталу створили сприятливі умови для зростання ринку кредитування, а останній, у свою чергу, сприяв стрімкому зростанню ринку нерухомості й фінансуванню споживання за рахунок позикових коштів [191].

Аналіз найбільших економічних криз середини XX — початку XXI ст. із позиції товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів дав підстави зробити висновок, що всі досліджувані економічні кризи є кризами надвиробництва, які спостерігаються в точках екстремуму моделі циклічної динаміки економічного розвитку. У свою чергу, кризові явища в точках екстремуму пояснюються обмеженістю платоспроможного попиту й природних ресурсів, яка актуалізується у фазі зростання економічного циклу. При цьому завищені очікування щодо майбутньої економічної кон'юнктури можуть призвести до такого негативного явища, як економічна бульбашка.

За результатами проведеного дослідження можна узагальнити вплив усіх чинників на параметри економічних циклів і на їхню синхронізацію в глобальному масштабі:

— внутрішні, що впливають на економічні цикли з боку структури національної економіки: співвідношення циклічних і нециклічних галузей,

ступінь інноваційності національної економіки, а також розвиненість кредитно-фінансового сектору;

— зовнішні, що впливають на економічні цикли за допомогою міжнародних каналів синхронізації економічних процесів: міжнародна торгівля, міжнародні кредитно-фінансові відносини, міжнародні інвестиції, а також міжнародні грошові перекази.

Результати аналізу економічних циклів у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, свідчать про справедливість теорії життєвого циклу Р. Вернона й запропонованого товарно-орієнтованого підходу до природи й аналізу економічних циклів. У той самий час на підставі проведеного аналізу можна виділити такі закономірності протікання економічних циклів у межах глобальної економічної системи:

— Економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер стосовно країн, що розвиваються, за рахунок інноваційного характеру відтворювального процесу.

— Величина амплітуд економічних коливань навколо довгострокового тренду в країнах, що розвиваються, в 1,9 разу більша, ніж у розвинених країнах, що пов'язано з особливостями національної структури промислового виробництва, у якій переважають циклічні товари первинного сектору економіки.

— Більші темпи економічного зростання відповідають більшому ступеню волатильності темпів економічного розвитку навколо довгострокового тренду й меншого ступеня кореляції із глобальним економічним циклом.

— Міжнародна торгівля відіграє головну роль у синхронізації економічних процесів у масштабі глобальної економічної системи.

— Динаміка чистого експорту й поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має зворотно пропорційний характер, що підтверджує теорію Р. Вернона, за якої в міру «дорослішання» товару його виробництво переміщується з країни походження до країн, що розвиваються, що обумовлює динаміку поточних рахунків і чистого експорту в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

— Динаміка прямих іноземних інвестицій тісно корелює з фазами економічних циклів через активізацію угод зі злиття й поглинання у фазах зростання й кризи.

Наведені закономірності протікання економічних циклів у глобальній економічній системі, а також аналіз найбільших світових криз середини ХХ — початку ХХІ ст. обумовлюють розробку нової державної антициклічної політики, яка б урахувала глобальний характер відтворювального процесу світової економіки й могла мінімізувати його негативні наслідки.

Висновки до розділу 2

1. Доведено, що процес економічної глобалізації найбільш виразно проявляється в чотирьох каналах міжнародної синхронізації економічних процесів: торговельний, кредитно-фінансовий, інвестиційний і ремісійний. Індикаторами прискорення процесу економічної глобалізації виступають показники участі національної економіки в міжнародних економічних відносинах: зовнішньоторговельна квота, відношення обсягу іноземних інвестицій до ВВП, середньодобовий обіг фінансових ринків тощо.

Було доведено, що збільшення ступеня залежності національних економік в аспекті глобалізації виражається в зростанні обсягів і темпів міжнародного руху капіталу, а також випереджальному зростанні міжнародної торгівлі щодо світового ВВП. Процес глобалізації передбачає продовження інтеграції національних фінансових систем, підвищення капіталізації, кращу акумуляцію й перерозподіл фінансових ресурсів. У результаті таких змін створюється глобальний ринок товарів і послуг із географічно рознесеним ланцюжком виробничого процесу, де розміщення продуктивних сил визначається з урахуванням світової кон'юнктури, а економічні піднесення й спади набувають планетарних масштабів.

2. У межах товарно-орієнтованого підходу до природи й аналізу економічних циклів доведено, що динаміка розвитку світової економіки протягом досліджуваного періоду мала циклічний характер із явно вираженим 16-річним циклом. Циклічність економічної активності прослідковується в таких макроекономічних показниках, як темпи зростання ВВП, темпи інфляції, рівень безробіття, а також рівень прямих іноземних інвестицій.

Наведений аналіз динаміки світових економічних циклів надає більш глибокого розуміння природи інфляційних коливань і створює нову платформу для їхнього прогнозування. Крім того, за допомогою запропонованої моделі стає можливим прогнозування рівня безробіття як у межах глобальної економічної системи, так і в межах окремо взятої країни.

3. Розширено класифікаційні ознаки циклічних та нециклічних галузей у складі економічної системи. Так, до циклічних галузей економічної системи належать галузі, що виробляють товари із життєвим циклом понад три роки (авто-, авіа-, судно- і важке машинобудування, галузі, що виробляють побутову техніку, а також сектор туристичних і розважальних послуг), у той час як до нециклічних належать галузі, що виробляють товари короткострокового користування із життєвим циклом менш ніж три роки (комунальне господарство, продовольча промисловість, фармацевтична промисловість, освітні послуги тощо).

Встановлено, що нециклічні галузі економіки мають відносно низькі середньорічні темпи зростання в довгостроковій перспективі, однак є менш ризикованими в часи економічних спадів і менш волатильними порівняно із циклічними галузями. Вважається, що більша частка циклічних галузей у структурі національної економіки спричиняє вищим темпам економічного зростання в довгостроковій перспективі, однак також призводить до більшого ступеня волатильності економічних коливань навколо довгострокового тренду.

4. Аналіз найбільших економічних криз середини ХХ — початку ХХІ ст. із позиції товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів дав підстави зробити висновок про причинно-наслідкові зв'язки економічних криз. Було доведено, що всі досліджувані економічні кризи є кризами надвиробництва, які спостерігаються в точках екстремуму моделі циклічної динаміки економічного розвитку. У свою чергу, кризові явища в точках екстремуму пояснюються обмеженістю платоспроможного попиту й природних ресурсів, що актуалізується у фазі зростання економічного циклу.

За результатами проведеного аналізу було виявлено дві групи чинників, що впливають на параметри економічних циклів і на їхню синхронізацію в глобальному масштабі:

— внутрішні, що впливають на економічні цикли з боку структури національної економіки: співвідношення циклічних і нециклічних галузей,

ступінь інноваційності національної економіки, а також розвиненість кредитно-фінансового сектору;

— зовнішні, що впливають на економічні цикли за допомогою міжнародних каналів синхронізації економічних процесів.

5. За підсумками дослідження було виявлено низку закономірностей протікання економічних циклів у межах глобальної економічної системи:

— економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер щодо країн, що розвиваються;

— величина амплітуд економічних коливань навколо довгострокового тренду в країнах, що розвиваються, в 1,9 раз більша, ніж у розвинених країнах;

— більші темпи економічного зростання відповідають більшому ступеню волатильності темпів економічного розвитку;

— міжнародна торгівля відіграє головну роль у синхронізації економічних процесів у масштабі глобальної економічної системи;

— динаміка чистого експорту й поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має обернено пропорційний характер;

— динаміка прямих іноземних інвестицій тісно корелює з фазами економічних циклів.

Основні наукові результати розділу наведені в наступних публікаціях автора: [65, 68, 72, 74, 75, 78, 80, 81, 195].

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ

3.1. Концептуальні основи політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобального економічного розвитку

Наявність у динаміці глобальної економіки середньострокових економічних циклів обумовлює актуальність дослідження заходів мінімізації негативних циклічних явищ у межах окремих держав.

Економічною метою держави в умовах циклічності розвитку є забезпечення динамічної стійкості. Реалізація цієї мети полягає в підтриманні стабільних показників економічного зростання в заданих межах: підтримання певних темпів щорічного приросту ВВП або норми інфляції [32].

Для досягнення стабільності економічного розвитку державне регулювання економіки має базуватися на основі дії вбудованих стабілізаторів, до яких ми відносимо автоматичну зміну податкових надходжень і платежів залежно від фази економічного циклу. Інструментами державного регулювання економіки в такому аспекті є сукупність фіскальних і кредитно-грошових інструментів, що впливають на економічну систему з метою врівноважування ринкової кон'юнктури [114].

Розробка конкретних шляхів, мети й завдань економічної політики держави передбачає виділення у складі національної економіки пріоритетних галузей, а також оцінювання національного й міжнародного становища держави. Аналіз цих чинників дозволяє розробити політику, що відповідає умовам рівня економічного розвитку держави. Держава в цьому контексті має забезпечити умови для розвитку різних галузей у складі національної економіки, а також протистояти негативним впливам глобалізації (бути здатною запобігти й послабити спад національної економічної активності, викликаний зовнішньоекономічними коливаннями).

У зв'язку із цим було виділено такі напрямки державної політики щодо стабілізації економічного розвитку й мінімізації негативних явищ циклічного розвитку економічної системи:

- формування диверсифікованої структури національної економіки;
- оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів;
- оптимізація обсягів золотовалютних резервів країни;
- забезпечення проциклічної економічної політики держави.

Розглянемо кожний із напрямків.

1. Формування диверсифікованої структури національної економіки. Диверсифікація економіки передбачає рівномірний розподіл внеску всіх галузей економіки у структуру ВВП. Головною перевагою диверсифікації є відносна автономність різних секторів економіки. У такому випадку проблеми в одній галузі не мають бути критичними для всієї економіки [88]. Чим розвиненіша структура національної економіки, тим менш волатильним є довгостроковий тренд економічного зростання. Ця теза бере свій початок із теорії управління інвестиційним портфелем, згідно з якою більш різноманітний набір активів, що входять до інвестиційного портфеля, знижує його волатильність і рівень несистематичних ризиків.

Проблема диверсифікації економіки є особливо важливою для країн, що розвиваються, які залежать від виробництва й експорту вузької номенклатури товарів або ж товарів первинного сектору економіки, які за результатами розділу 2.3 є вкрай чутливими до фази економічного циклу. Мало диверсифіковані економіки більш гостро реагують на економічні шоки, що знижує їхній рівень довгострокової стабільності [139]. Однак у ході реалізації системних ризиків світової економіки (глобальні економічні кризи) навіть найбільш диверсифіковані й розвинені економіки вповільнюють темпи свого економічного розвитку.

У процесі формування стійкої структури національної економіки особливу увагу необхідно звернути на співвідношення нециклічних і циклічних галузей у структурі національної економіки, які були охарактеризовані в розділі 2.3.

Слід зауважити, що хоча циклічні галузі економіки мають більш волатильний характер, їх середньорічна прибутковість значно більша порівняно з нециклічними. З огляду на це одним із завдань уряду є забезпечення оптимального співвідношення нециклічних і циклічних галузей у структурі національної економіки для максимізації темпів економічного зростання на рівні із забезпеченням довгострокової динамічної стабільності. Прикладом високо диверсифікованої економіки, де гармонійно поєднуються нециклічні й циклічні галузі економіки, може стати економіка США (рис. 3.1).

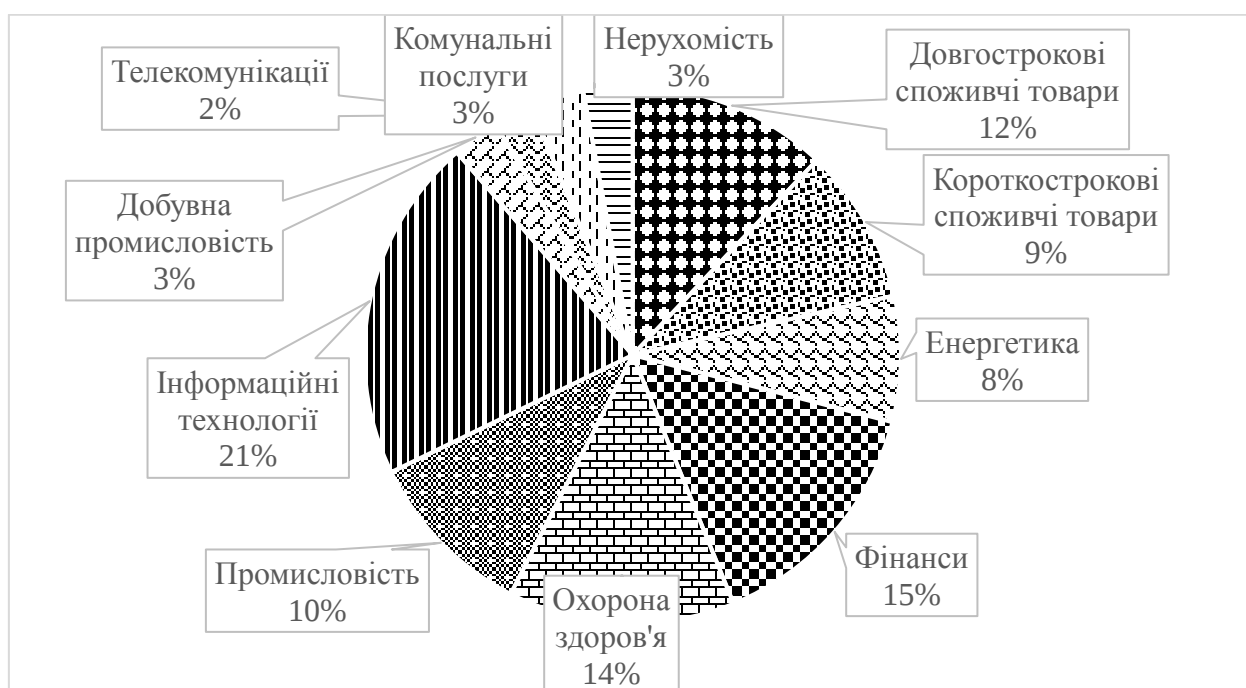

Рис. 3.1. Галузева структура економіки США у складі індексу S&P 500

станом на 31.12.2016 р. [206]

Така структура національної економіки дає можливість максимізувати темпи економічного зростання разом із мінімізацією рівня волатильності щодо довгострокового тренда (рис. 3.2).

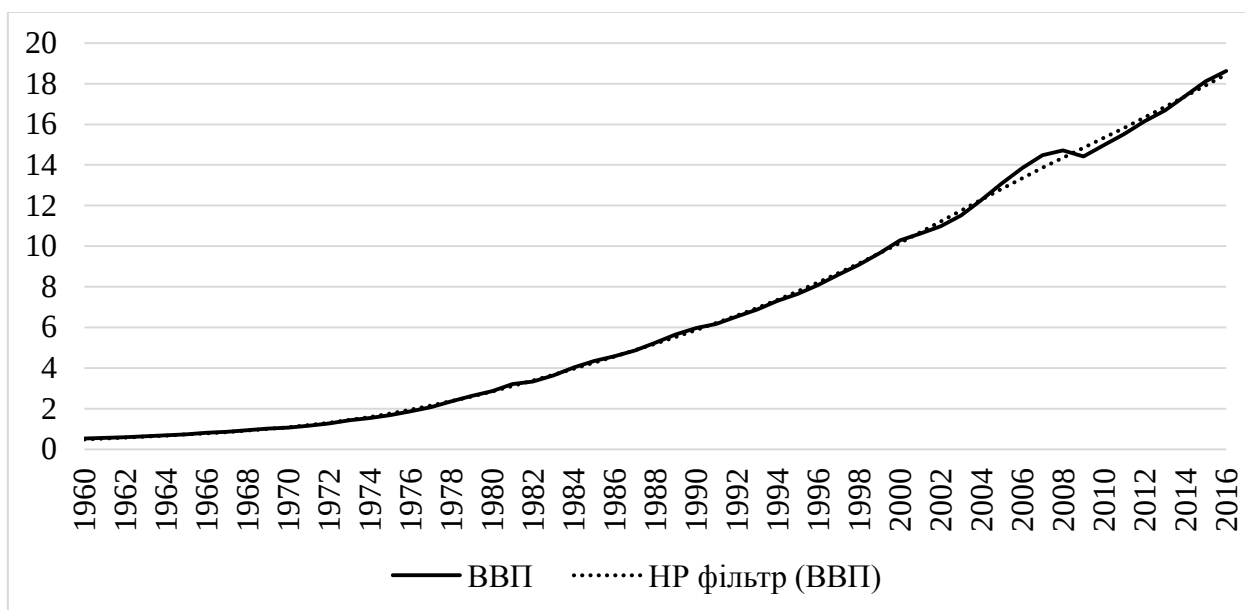

Рис. 3.2. Динаміка ВВП США, 1960-2016 рр., трлн дол. США [217]

Середньорічне зростання економіки США протягом останніх 15 років становило 3,8 %, при цьому середній показник волатильності навколо довгострокового тренду склав лише 0,1 %.

2. Оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів. Принципом контролю міжнародних каналів синхронізації економічних процесів є їх ретельний аналіз із виділенням критичних значень для кожного такого каналу, за яких ускладнюється нормальне функціонування національної економіки й опиняється під загрозою міжнародна платоспроможність держави. Розглянемо індивідуальні рекомендації з урегулювання каналів міжнародної синхронізації економічних процесів окремо.

— Диференціація експортних та імпортних зовнішньоекономічних зв'язків шляхом запровадження експортних й імпортних квот. При цьому квоти повинні мати як територіальний, так і номенклатурний характер. Методи формування стабільних зовнішньоекономічних відносин мають бути подібні до формування диверсифікованого інвестиційного портфеля, у якому питома вага кожного з активів не є домінуючою;

— Перманентний контроль над структурою портфельних інвестицій та їхньою ліквідністю. Цей вид інвестицій є надзвичайно мобільним, а за

наявності розвиненої фінансової системи купівля-продаж акцій відбувається в режимі онлайн. Оскільки головною метою портфельних інвестицій є отримання дивідендів (або спекулятивного прибутку), то найменша зміна в прибутковості акцій (навіть очікуваної) може стати стимулом для перерозподілу інвестиційних портфелів іноземних інвесторів. Таким чином, держава має здійснювати контроль над показниками як миттєвої, так і короткострокової ліквідності національних фондових ринків. У разі збільшення/зменшення фінансово-економічних ризиків держава має регулювати гранично допустимі значення фінансового кредитного плеча, а також строки виконання договорів купівлі-продажу активів, якими торгують.

— Контроль над ліквідністю національних та іноземних грошово-кредитних установ. Особливої уваги передусім потребують іноземні грошово-кредитні установи, оскільки саме вони з метою оптимізації свого портфеля й підтримання норми ліквідності здатні миттєво змінювати структуру своїх активів і пасивів, що може негативно позначитися на всій фінансовій системі держави. За умов критичної значимості банківського каналу синхронізації економічних процесів в економіці країни держава має регламентувати допустимі значення норм миттєвої й короткострокової ліквідності фінансових установ, а також накладати тимчасові обмеження на транскордонне переміщення фінансових коштів.

— Контроль над ставкою римеси. Уряд може регулювати розмір комісії за переказ коштів. Із цих мотивів у 2004 р. на саміті «Сі Айленд» країни Великої вісімки прийняли рішення вжити заходів для зниження витрат із переказу коштів трудящими-мігрантами [140].

— Сприяння розвитку якості інформації. Оскільки однією з причин економічних криз може стати наявність асиметричної інформації в різних економічних агентів, держава має вживати заходів щодо вдосконалення норм і правил фінансової звітності економічних суб'єктів. Фінансова звітність повинна мати більш прозорий характер і бути доступною широкому загалу. Крім того, держава має сприяти розвитку незалежних джерел фінансової

інформації, а також незалежних агентств з оцінювання фінансового стану різних економічних суб'єктів, у той самий час необхідно здійснювати суворий контроль над діяльністю таких організацій.

3. Оптимізація обсягів золотовалютних резервів країни. Кожна незалежна держава зобов'язана мати свої золотовалютні резерви, під якими розуміють високоліквідні активи, що складаються з коштів в іноземній валюті, спеціальних прав запозичення, резервної позиції в МВФ і монетарного золота, які перебувають під контролем державних органів [20]. Золотовалютні резерви можуть бути використані для здійснення міжнародних розрахунків і платежів, покриття дефіциту платіжного балансу й стабілізації курсу національної валюти на міжнародних ринках [20], тобто в ситуаціях, які становлять безпосередню загрозу стабільності національної економіки або ж її міжнародній платоспроможності. Крім того, визнаючи волатильну природу валютно-фінансових ринків, центральні банки різних країн світу можуть здійснювати валютні інтервенції для згладжування наслідків короткострокових економічних шоків.

Очевидним стає той факт, що чим вищі золотовалютні резерви держави, тим більше здатність держави згладжувати коливання платіжного балансу й гарантувати плавність тренду економічного розвитку в довгостроковій перспективі. У той самий час національні золотовалютні резерви мають певні витрати на їх утримання через об'єктивне існування інфляції [198].

У такому випадку виникає питання про оптимальний обсяг золотовалютних резервів держави, достатній для того, щоб держава могла забезпечувати фінансову стабільність і плавність економічного розвитку. У міжнародній практиці мінімальною нормою золотовалютних резервів вважають вартість імпорту країни протягом трьох місяців [157]. Використання такої норми золотовалютних резервів як мінімально допустимого значення пояснюється необхідністю забезпечення безперервності міжнародної торгівлі в разі нестабільності валютних надходжень із тих або інших причин.

На противагу «торговельній нормі» золотовалютних резервів виступає правило Гвідотті-Грінспена, яке говорить, що держава повинна мати золотовалютні резерви в достатньому обсязі, щоб погасити всю суму зовнішнього короткострокового боргу [157, 193]. Обґрунтування цього правила полягає в тому, що країни зобов'язані мати достатньо резервів, щоб протистояти масовому вилученню короткострокового іноземного капіталу. Прикладом важливості цього правила є сильна девальвація корейської вони під час світової фінансової кризи 2008 р. Через сильну залежність корейських банків від міжнародного фінансування відношення короткострокового зовнішнього боргу до резервів наближалось до 100 %, що обумовило подальшу девальвацію вони й збільшення рівня фінансово-економічних ризиків [194].

Незважаючи на наявність формальних норм обсягів золотовалютних резервів держави, їх зростання в останні десятиліття має випереджальний характер порівняно зі зростанням світового імпорту й досягає близько шести місяців імпорту (рис. 3.3).

Цей факт ми пов'язуємо з положенням про те, що норма державних резервів має враховувати зростання волатильності динаміки економічного зростання. У такому разі за умови використання 3-місячної ціни імпорту або ж річної міжнародної фінансової заборгованості держави як норми золотовалютних резервів така норма має бути помножена на коефіцієнт волатильності динаміки економічного зростання в конкретно взятій країні.

4. Забезпечення проциклічної економічної політики держави. Державна проциклічна політика має базуватися на прогнозах економічного й соціального розвитку держави, побудові моделей розвитку податкової й бюджетної систем, внутрішньої фінансової системи залежно від стадії економічного циклу.

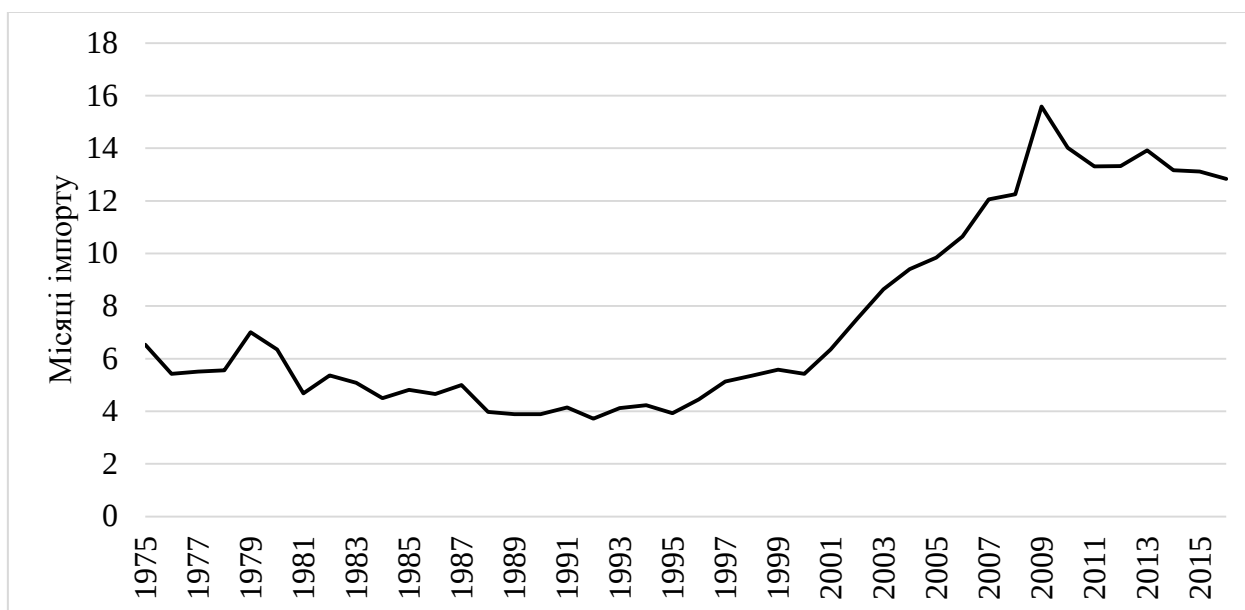

Рис. 3.3. Обсяг світових золотовалютних резервів у місяцях імпорту в період 1975-2016 рр. [217]

При цьому головною проблемою держави на шляху забезпечення її динамічної стабільності є націленість ринку на отримання короткострокового прибутку, а не на стійкий економічний розвиток.

Проциклічна економічна політика держави полягає в підтриманні сприятливої ринкової кон'юнктури за допомогою таких заходів, як регулювання відсоткової ставки, установлення норм податкових платежів і відрахувань, нормування державних витрат, регламентація правил ведення певних видів господарської діяльності тощо.

З огляду на вищезазначене можна виділити чотири види економічної політики держави залежно від фази економічного циклу: політика фази зростання, піка (насичення), кризи та депресії (дна).

— Політика фази зростання. Головними завданнями держави на цьому етапі є формування золотовалютних резервів, а також забезпечення рівномірного розвитку всіх галузей економіки.

Виходячи з товарно-орієнтованого підходу до природи економічних циклів, ми вважаємо, що головною метою держави на цьому етапі має бути формування майбутнього базису для довгострокового економічного

зростання. Оскільки введення нового товару на ринок найчастіше обумовлюється його більшою ефективністю й інноваційною складовою порівняно з попереднім, вважають, що базисом майбутнього економічного розвитку є нарощування науково-технічного потенціалу країни. Нарощування такого потенціалу має відбуватися за рахунок створення спеціальних державних фондів, які займатимуться фундаментальними й прикладними науковими дослідженнями. Циклічні галузі економіки, такі як важка промисловість, авіа-, судно- та автомобілебудування, мають сплачувати спеціальний податок (податок на НДДКР), щоб підтримувати значні дослідницькі державні проекти, за які не завжди можуть взятися навіть великі компанії.

— Політика фази піка (насичення). Цей етап економічного циклу характеризується перенасиченням ринку циклічними товарами довгострокового користування. Усупереч кейнсіанській політиці загального стимулювання економічної активності, за рахунок збільшення грошової маси й підвищення державних витрат держава має утриматися від прийняття таких заходів на цьому етапі. Загальне стимулювання економічної активності на стадії піка не вирішує довгострокової проблеми морального застарівання товарів, що циркулюють на ринку, а тільки поглиблює наслідки майбутньої неминучої кризи. Більше того, загальна атмосфера процвітання разом із політикою дешевих грошей може призвести до утворення економічних бульбашок. У цьому випадку держава має посилити норми фінансового контролю суб'єктів господарювання, оскільки саме на цьому етапі, коли норма прибутку економічних агентів поступово знижується, а кількість вільного капіталу залишається на тому самому рівні, підвищується рівень фінансових шахрайств.

— Політика фази кризи. Економічна політика держави цього етапу економічного розвитку зводиться до підтримання стабільності своєї фінансової системи й забезпечення міжнародної кредитоспроможності. Держава зобов'язана не допустити банкрутства найбільших фінансових

установ і втрати довіри до банків із боку населення, оскільки це може поглибити наслідки циклічного економічного спаду й спричинити затяжну депресію. На цьому етапі держава має активно витрачати свої золотовалютні резерви з метою стабілізації своєї валюти на світових ринках і забезпечення безперервності зовнішньоекономічних торговельних відносин. У той самий час державі варто відмовитися від підтримки малих і середніх підприємств, які, швидше за все, є більш не ефективними й потребують певного перегляду існуючого виробничого процесу й рівня технологій, що використовуються.

— Політика фази депресії (дна). Характеризується активною участю держави в ринковій економіці. На цьому етапі економічного циклу держава здатна здійснювати загальне економічне стимулювання за рахунок підвищення грошової маси, а також збільшенням державних витрат, які активно просувають кейнсіанці. Так, через відносно низький рівень цін на фактори виробництва й високий рівень безробіття державі доцільно ініціювати великомасштабні економічно проекти, спрямовані на створення виробничої й соціальної інфраструктури. Якщо держава здійснить велике замовлення, це потребуватиме додаткового найму робочої сили й сприятиме зменшенню рівня безробіття. Отримуючи заробітну плату, колишні безробітні збільшать свої витрати на споживчі товари, і, відповідно, підвищать сукупний економічний попит. Це, у свою чергу, спричинить зростання сукупної пропозиції товарів і послуг та загальне оздоровлення економіки.

Стисла характеристика проциклічної економічної політики держави залежно від фази економічного циклу представлена в таблиці 3.1.

Схематичний опис антициклічної політики держави в умовах циклічності розвитку глобальної економічної системи представлено на рисунку 3.4.

Таким чином, держава не повинна стимулювати одночасно всі галузі економіки у фазі зростання й піка. Економічна підтримка держави може проводитися тільки для тих галузей, які сприяють створенню нових сегментів довгострокового попиту.

Таблиця 3.1

Види проциклічної економічної політики держави

Вид економічної політики	Положення
Політика фази зростання	— Накопичення золотовалютних резервів; — підвищення податкових ставок для галузей, що швидко зростають; — формування розвиненої і диверсифікованої економіки країни; — створення державних науково-дослідних фондів.
Політика фази піка	— Утримання від загального економічного стимулювання; — посилення фінансового контролю.
Політика фази кризи	— Забезпечення міжнародної платоспроможності; — підтримка національної фінансової системи; — витрата золотовалютних резервів.
Політика фази депресії	— Ініціація довгострокових інфраструктурних проектів; — ініціація фундаментальних наукових досліджень; — зниження податкових ставок.

Таблиця складена автором.

Рис. 3.4. Структурно-логічна схема антициклічної політики держави *

* Розроблено автором.

Таке твердження вдало вписується в теорію міжнародної торгівлі П. Кругмана, в якій він довів, що державі слід підтримувати лише ті галузі промисловості, які збільшують обсяги національної економіки, створюючи наступні за ними галузі промисловості [170].

Таким чином, політика держави має відповідати фазі економічного циклу. Загальне стимулювання економіки на етапі зростання й піка може призвести до виникнення економічних бульбашок та обтяження наслідків економічних спадів. У той самий час перебіг економічних циклів відбувається безболісно для добре диверсифікованих і розвинених економік. Уповільнення економічної активності на етапі кризи й депресії стимулює оздоровлення економіки й ліквідацію малоефективних підприємств. Державі в такому разі слід контролювати характер впливу циклічних коливань і порівнювати їх із критично допустимими нормами показників.

3.2. Стратегічні напрямки та механізм адаптації економіки України до циклічності розвитку глобальної економічної системи

Виходячи з результатів і рекомендацій, наведених раніше, а також описаних напрямків державної політики з мінімізації негативних циклічних явищ, проаналізуємо національну економіку України щодо її схильності до негативного впливу з боку циклічності розвитку глобальної економічної системи. Для цього проаналізуємо структуру й динаміку національного господарства й окремих складових платіжного балансу.

Розмір економіки будь-якої держави характеризується обсягом ВВП, тобто сукупної вартості всіх вироблених товарів і наданих послуг за певний період часу. Згідно із цим критерієм національна економіка України у 2016 р. посідала 51-е місце у світі за розміром ВВП за ПКС (349,8 млрд дол. США), 149-е — за розміром ВВП на душу населення (8200 дол. США) і 156-е — за темпам зростання реального ВВП (1,5 %) [219].

Станом на 2016 р. Україна мала таку структуру зайнятості населення: сфера послуг — 59,6 %, промисловість — 24,6 %, сільське господарство — 15,7 % [217]. У свою чергу, питома вага вищезазначених секторів економіки в сукупному ВВП у 2016 р. була представлена у співвідношенні: сфера послуг — 59,2 %, промисловість — 27,1 %, сільське господарство — 14,7 % [217]. Згідно з наведеними даними можна констатувати відносно однакову продуктивність праці в усіх секторах економіки, тобто величина внеску одного працівника в сукупний ВВП буде індиферентною щодо сектору економіки, у якому він працює.

Незважаючи на той факт, що економіка України була однією з найсильніших у складі колишнього СРСР і всьому світі, на сучасному етапі вона перебуває в стані глибокої кризи й належить до країн із доходом нижче за середній, згідно із класифікацією Світового банку [217].

Структурні диспропорції економіки України явно виражаються в динаміці її ВВП. Протягом періоду 1990-2016 рр. динаміка ВВП України мала вкрай волатильний характер. За умови того, що за досліджуваний період часу розмір економіки України (ВВП за ПКС) залишився на рівні 1990 р., коливання ВВП навколо свого тренду становлять близько 17,37 % (рис. 3.5).

Варто зазначити, що динаміка економічних циклів в Україні тісно пов'язана із глобальними макроекономічними коливаннями, що підтверджується високим коефіцієнтом кореляції, що перебуває на рівні $R^2 = 0,79$. Цей факт пояснюється високим рівнем зовнішньоторговельної квоти України, яка станом на 2016 р. становила 104 %, що майже у 2 рази вище за загальносвітові показники.

Графік поквартальної динаміки ВВП України в гривневому еквіваленті має менш волатильний характер щодо довгострокового тренду завдяки сильній девальвації гривні в часи кризових потрясінь, однак характеризується явно вираженою річною сезонністю.

За умови того, що від дня незалежності України до 2016 р. минуло 25 років, здійснити аналіз середньострокових і довгострокових економічних

циклів у динаміці ВВП України неможливо. Через це з метою побудови економетричної моделі економіки України, яка б урахувала періодичні закономірності в динаміці економічного розвитку, нами було прийнято рішення використовувати авторегресійну модель з інтегрованим змінним середнім ARIMA (p, d, q) у чистому вигляді для аналізу поквартальної динаміки ВВП України [127].

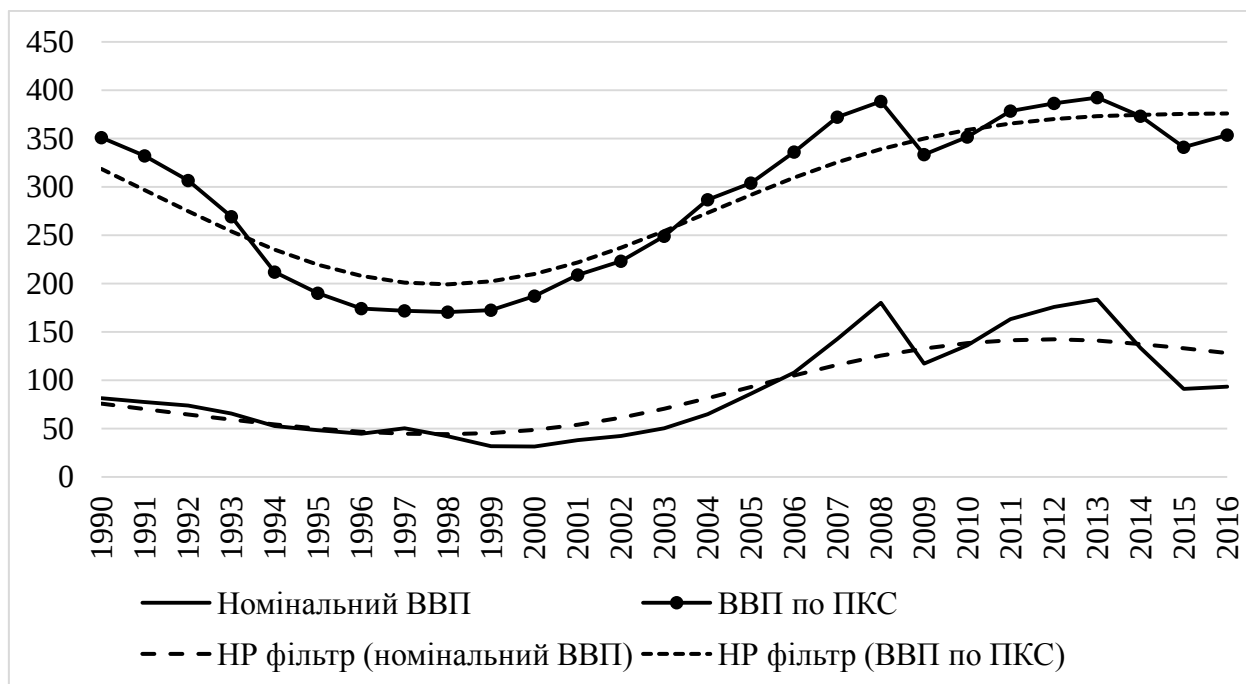

Рис. 3.5. Динаміка реального ВВП і ВВП за ПКС України в період 1990-2016 рр., млрд дол. США. Розраховано автором за матеріалами: [217]

У межах моделі ARIMA нами були виконані операції логарифмічного перетворення за натуральним логарифмом, а також вирахування лагів першого й четвертого порядків для того, щоб перетворити вихідні дані й привести їх до стану стаціонарності. Результуючу модель динаміки поквартального ВВП України подано на рисунку 3.6.

Параметри результуючої моделі (p, d, q) виявилися статистично важливими на 5%-му рівні значимості, а залишки моделі підпорядковуються нормальному розподілу.

На рисунку 3.6 показано сезонність динаміки економіки України, що пов'язується із сировинною спрямованістю української зовнішньоторговельної діяльності й особливостями національної економіки. Темпи економічного зростання в Україні вповільнюються в період зима-весна й прискорюються в період літо-осінь.

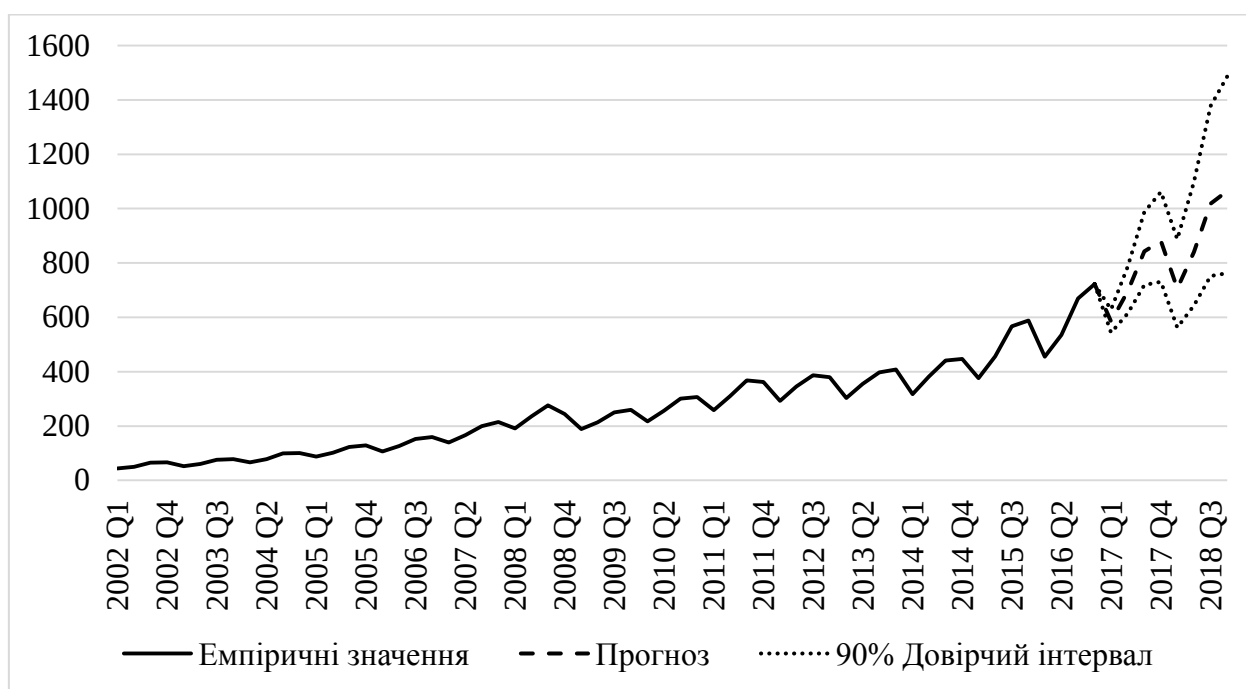

Рис. 3.6. Модель поквартальної динаміки ВВП України, 2002-2016 рр. і прогноз до 2018 р., млрд грн. Розраховано автором за матеріалами: [24]

Негативні тенденції спостерігаються в структурі промисловості України (див. додаток Н). Станом на 2016 р. близько 90 % промисловості України належало низькотехнологічним галузям із низькою доданою вартістю [113], серед яких провідні позиції посідають такі:

— постачання електроенергії, природного газу, пари і сконденсованого повітря (23,9 %);

— виробництво продовольчих товарів, напоїв і тютюнових виробів (22,4 %);

— металургійне виробництво й виробництво готових металевих виробів (15,7 %);

- добувна промисловість і розробка кар'єрів (10,8 %);
- хімічна промисловість (8,8 %);
- машинобудування (6,5 %) [24].

Крім того, усі з перелічених вище галузей промисловості перебували в стані глибокої кризи протягом 2007-2016 рр. (рис. 3.7).

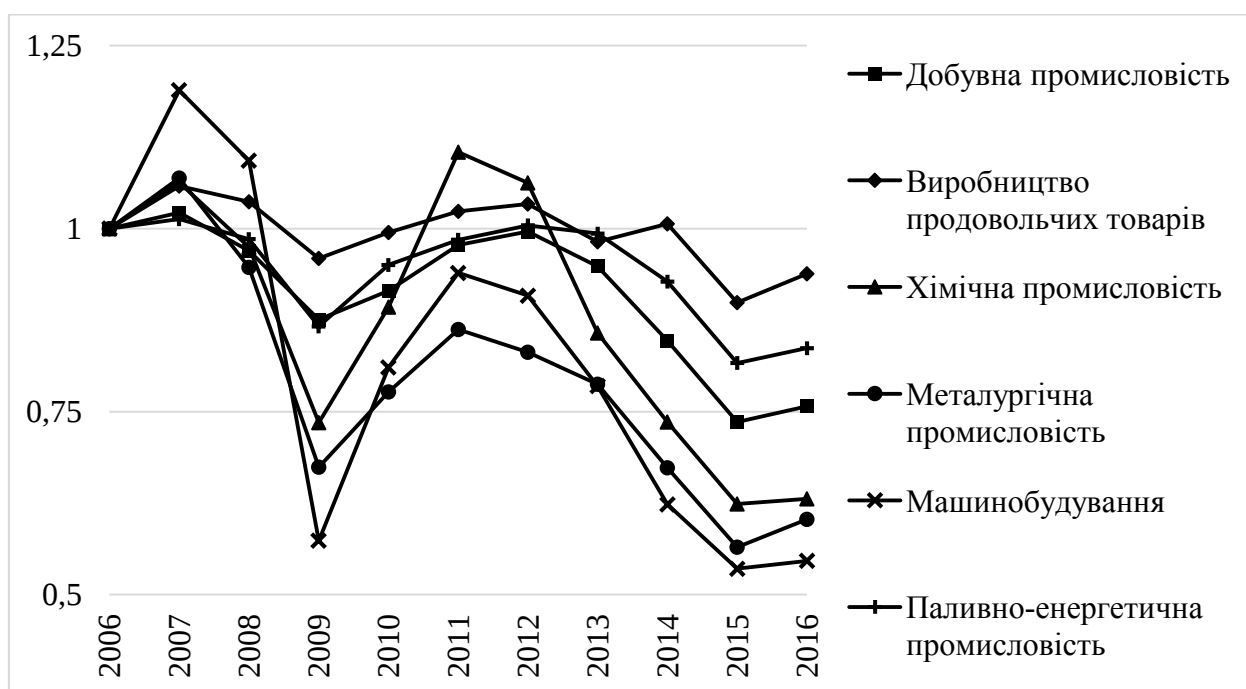

Рис. 3.7. Розвиток ключових галузей промисловості у складі ВВП України в період 2006-2016 рр. Розраховано автором за матеріалами: [24]

Проаналізуємо рівень розвитку головних галузей промисловості України більш детально.

Паливно-енергетичний комплекс України представляють підприємства електроенергетики, вугледобувної, паливної й нафтопереробної промисловості. Електроенергію в Україні виробляють теплові (ТЕС), гідравлічні (ГЕС) та атомні (АЕС) станції (див. додаток П). У 2014 р. на АЕС припадало 48,6 % обсягу виробництва електроенергії, на ТЕС — 45,8 %, на ГЕС — 4,6 %. При цьому протягом періоду, що досліджується, питома вага електроенергії, виробленої на АЕС, зросла із 25,5 % у 1990 р. до 48,6 % у 2014 р. [217].

Технічний стан галузі є незадовільним: необхідні модернізація нового обладнання й запровадження ресурсозберігаючих технологій, а також розробка альтернативних джерел енергії. Втрати електроенергії в Україні в ході її передачі у 2016 р. становили 10,8 % від спожитої, що на 23 % більше за середньосвітові показники й більше ніж у 2 рази перевищує аналогічні показники в розвинених країнах [217]. Крім того, відсталість паливно-енергетичної галузі України підтверджує мала частка ВВП, що припадає на одиницю використаної енергії. Так, згідно з даними Світового банку, цей показник у 2014 р. в Україні склав 3,53 дол. США, у той час як середньосвітовий перебував на рівні 8,3 дол. США [217].

Україна належить до країн, які лише частково забезпечені традиційними видами первинних енергоресурсів. Згідно з даними Світового банку, у 2014 р. Україна імпортувала понад 27 % усієї спожитої енергії, за умови що енергетична залежність країни від постачання енергії скоротилася майже вдвічі в період 2004-2014 рр. [217].

Проблема забезпечення економіки України енергоносіями постає досить гостро: природний газ, нафту й навіть вугілля доводиться імпортувати. Щорічно на це витрачається близько 2/3 від суми всього товарного експорту [24]. Дефіцит енергоносіїв спричиняє такі негативні наслідки, як підвищення собівартості енергоємних товарів, систематичне відключення населених пунктів від електропостачання тощо.

На наш погляд, основним напрямком розвитку енергетики України має стати зменшення частки споживання газу й нафтопродуктів на електростанціях, а також одночасний розвиток атомної енергетики. Необхідно зробити акцент на використанні альтернативних джерел енергії, підвищенні ефективності вже існуючих гідроенергетичних комплексів, а також запровадженні енерго- і ресурсозберігаючих технологій. Гострою проблемою енергетики України є заміна старого, майже повністю зношеного устаткування й перехід на світові стандарти в галузі енергозберігаючих технологій.

Харчова промисловість є однією із провідних галузей України. Харчова промисловість України входить до першої п'ятірки галузей за наповненістю державного бюджету й робить істотний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту [24]. Протягом останнього десятиліття харчова промисловість була найбільш стабільною й стійкою до кризи галуззю в загальній структурі економіки України [24].

Харчова промисловість має складну структуру, яка об'єднує понад 20 галузей, що виробляють і готову продукцію, і напівфабрикати. Основними галузями харчової промисловості України є: цукрова, борошномельно-круп'яна, масложирова, хлібопекарська, спиртова, плодоконсервна, рибна, молочна, м'ясна, виноробна, кондитерська, пивоварна й тютюнова. Харчова промисловість досить тісно пов'язана із сільським господарством, яке є головним постачальником сировини для неї [115]. Сильна залежність харчової промисловості від кон'юнктурних коливань сільськогосподарських ринків посилює негативний ефект таких несприятливих явищ, як неврожаї та кон'юнктурні коливання цін. У свою чергу, зниження рівня економічної активності підприємств харчової промисловості призводить до коливань попиту та пропозиції на окремі види продукції та негативно позначається на вартості продовольства для населення України [49].

Основним пріоритетом у розвитку харчової промисловості України має стати створення сприятливих умов для активізації інноваційного розвитку галузі, прискорення модернізації її матеріально-технічної бази. На думку фахівців, основними чинниками, що гальмують розвиток харчової промисловості, є технологічна відсталість більшості підприємств, що обумовлює високу ресурсоемність виробництва й низьку конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках [50]. У свою чергу, нестача обігових коштів, необхідних для переробки й первинної обробки сільськогосподарської сировини, пояснює низьку додану вартість кінцевої продукції харчової промисловості [49].

Металургійна промисловість України є базовою галуззю національного господарства, яка поєднує підприємства, що здійснюють видобуток, збагачення, металургійну переробку руд чорних і кольорових металів та нерудної сировини.

Основними галузями металургійної промисловості України є чорна й кольорова металургія. Сучасна чорна металургія становить матеріальну базу всього комплексу важкої промисловості України. Чорна металургія є головним споживачем палива, електроенергії й води. Вона охоплює видобуток, збагачення й агломерацію залізних, марганцевих і хромітових руд, виробництво чавуну, доменних феросплавів, сталі й прокату, електроферосплавів, вогнетривів, а також вторинну переробку чорних металів і коксування вугілля. За даними Світової асоціації виробників сталі Україна входить до десятки найбільших виробників чорних металів [220].

Кольорова металургія України передбачає видобуток, збагачення, металургійну переробку руд кольорових металів, коштовних і рідкісних металів, а також виробництво сплавів, прокату кольорових металів, переробку вторинної сировини тощо. Кольорова металургія України розвинена слабкіше, ніж чорна, і представлена окремими галузями, такими як алюмінієва, цинкова, магнієва, титанова, ртутна й феронікелева. Провідне місце посідає алюмінієва промисловість (глинозем та алюміній), що випускає такі продукти, як кристалічний кремній, алюмінієво-кремнієві сплави, содові продукти, мінеральні добрива, цемент, пентаоксид ванадію й металевий галій [9].

Важливими проблемами металургійної промисловості України є необхідність технічного й технологічного переоснащення виробництва, поліпшення якості вироблених продуктів разом з освоєнням виробництва нових. Наслідком низької ефективності металургійної промисловості України й несприятливої кон'юнктури світових ринків є стрімка деіндустріалізація галузі.

Гірничодобувна промисловість України забезпечує видобуток мінерального палива, руд чорних, кольорових, рідкісних і благородних металів, а також неметалевої сировини. Україна має потужний

гірничодобувний потенціал і посідає одне з провідних місць серед європейських країн за видобутком залізних і марганцевих руд, кам'яного й бурого вугілля, руд кольорових і рідкісних металів, самородної сірки, кам'яної й калійної солей, виробництвом феромарганцю й глинозему. Добувають також нафту, природний газ і такі мінерали, як доломіт, каолін, графіт і кварц.

Загальний обсяг мінеральних ресурсів і їхня різноманітність в Україні оцінюється майже у 8 балів за 10-бальною шкалою. Україна має понад 14 % загальносвітових запасів залізних руд і більш ніж 43 % — марганцевих руд [118]. За видобутком вугілля, марганцевих і залізних руд, титану, графіту, каоліну Україна належить до провідних країн світу.

Зараз добувна промисловість України характеризується зниженням темпів зростання через погіршення гірничо-геологічних і гірничотехнічних умов розробки родовищ із переходом гірських робіт на глибини понад 500 метрів і, як наслідок, підвищення собівартості кінцевої продукції. Негативними тенденціями добувної промисловості України також є збільшення концентрації гірських робіт, технологічна відсталість основного капіталу підприємств, утворення величезних порожнин у надрах, а також зниження частки вмісту корисних копалин у породах. Усе це веде до підвищення рівня аварійності й збільшення випадків виробничого травматизму.

Хімічна промисловість України перебуває в тісному взаємозв'язку з металургією й функціонує з нею в єдиному комплексі. Сировиною для хімічної промисловості України є побічні продукти металургії й коксової промисловості, що використовуються для виробництва азотних і мінеральних добрив, лаків, фарб, медикаментів, сірчаної кислоти, а також для виробництва синтетичного каучуку й синтетичних волокон. Виробництво мінеральних добрив є провідною галуззю у складі хімічної промисловості України, продукцією якої є різні види добрив: азотні, калійні, фосфорні й комбіновані.

Останніми роками українські виробники мінеральних добрив зазнали значних фінансових втрат. Підприємства цієї галузі хімічної промисловості регулярно стикаються з проблемами постачання природного газу та, як

наслідок, не в змозі підтримувати безперервний виробничий процес. Цей факт призводить до різкого скорочення виробництва й експорту продукції [102]. За даними Союзу хіміків України, рентабельність від операційної діяльності у виробництві азотних добрив у 2015 р. оцінювалася на рівні – 17-18 % [215]. За нинішньої собівартості виробництва українським компаніям важко конкурувати з виробниками з інших країн навіть на своїх традиційних ринках збуту.

Головним напрямком розвитку хімічної промисловості України має стати технічне переозброєння й реконструкція діючих підприємств із запровадженням ресурсозберігаючих мало- і безвідходних технологій із метою зниження собівартості кінцевої продукції [35].

Машинобудування України представлене такими галузями, як важке, транспортне й електротехнічне машинобудування, а також авіа- і суднобудування. До сфери діяльності комплексу загалом належать 23 підгалузі машинобудування [58]. Машинобудування України об'єднує підприємства з виготовлення й ремонту засобів виробництва, знарядь праці, електричної апаратури, транспортних засобів, а також продукції військово-промислового комплексу. Провідне місце у структурі машинобудування України посідають транспортне, суднобудування й сільськогосподарське машинобудування.

У радянський період машинобудівна промисловість України мала велику питому вагу в сукупній структурі промисловості (понад 30 %) та унікальний за своїми можливостями науково-технічний і виробничий потенціал [8, 52, 95]. Із початку 1990-х рр. ситуація змінилася. Станом на 2016 р. галузь машинобудування створювала 0,8 % ВВП і займала 6,5 % у загальному випуску промислової продукції [24]. Однією із причин цього є зношеність і моральне застарівання основних фондів: у середньому рівень зношування основних фондів в економіці України становить понад 75 % [24].

Головним пріоритетом машинобудівної промисловості України, на наш погляд, має стати модернізація заводів, а також перегляд рівня технологій, що використовуються. Підвищення інноваційної активності в галузі є ключовим

чинником у нарощуванні експортного потенціалу й зростанні частки готової продукції в сукупному експорті.

Через відносно негативні тенденції у сфері промисловості Україна реалізує свій потенціал у сільськогосподарському секторі. Обсяг земельних ресурсів України є одним із найбільших у світі. Україна посідає 1-ше місце в Європі й 11-те — у світі за площею культивованих земель: на їхню частку припадає майже 60 % загальної площі території [2]. Навіть в умовах несприятливих кризових явищ спостерігається постійне зростання виробництва сільськогосподарської продукції. У 2015 р. частка продукції АПК у зовнішній торгівлі України досягла 38 % [24].

Основними групами культур, що вирощуються в Україні, є зернові, зернобобові, картопля, цукровий буряк, соняшник та овочі. Найбільшу частку у виробництві (54,2 %) у ваговому виразі за 2015 р. мали зернові культури [59].

Незважаючи на те що Україна є лідером за постачанням соняшникової олії та ячменю й входить до десятки найбільших виробників за обсягами експорту зернових культур, середня врожайність пшениці у 2015 р. становила 4,1 т/га, що на 30 % менше за європейську норму [217]. Цей факт свідчить про те, що Україна має значні перспективи для зростання продуктивності в галузі й має високу інвестиційну привабливість [59].

Оскільки Україна є великою сільськогосподарською державою й провідним постачальником продовольства у світі, у країні відбуваються оновлення й модернізація методів ведення сільського господарства, а також політики, законодавства й виробничо-збутових ланцюжків, що впливає на виробників і споживачів сільськогосподарської продукції [90]. Важливим трендом українського сільськогосподарського сектору є інтенсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, у тому числі вихід на нові ринки й залучення іноземних інвесторів, а також одночасне приведення продукції сільськогосподарського сектору України до рівня європейських стандартів.

Аналізуючи національну економіку України, необхідно надати стислу характеристику сучасній банківській системі України як одному із чинників

динаміки її розвитку. Сучасна фінансово-кредитна система України складається із трьох ланок: центральний банк (Національний банк України), комерційні банки й спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Банківська система України наприкінці 2016 р. включала 98 комерційних банків, які в сукупності надали 1676 млрд грн внутрішнього кредиту [56, 217]. При цьому за часів незалежності України сума кредитів, що надавалися, мала високу ступінь волатильності (рис. 3.8).

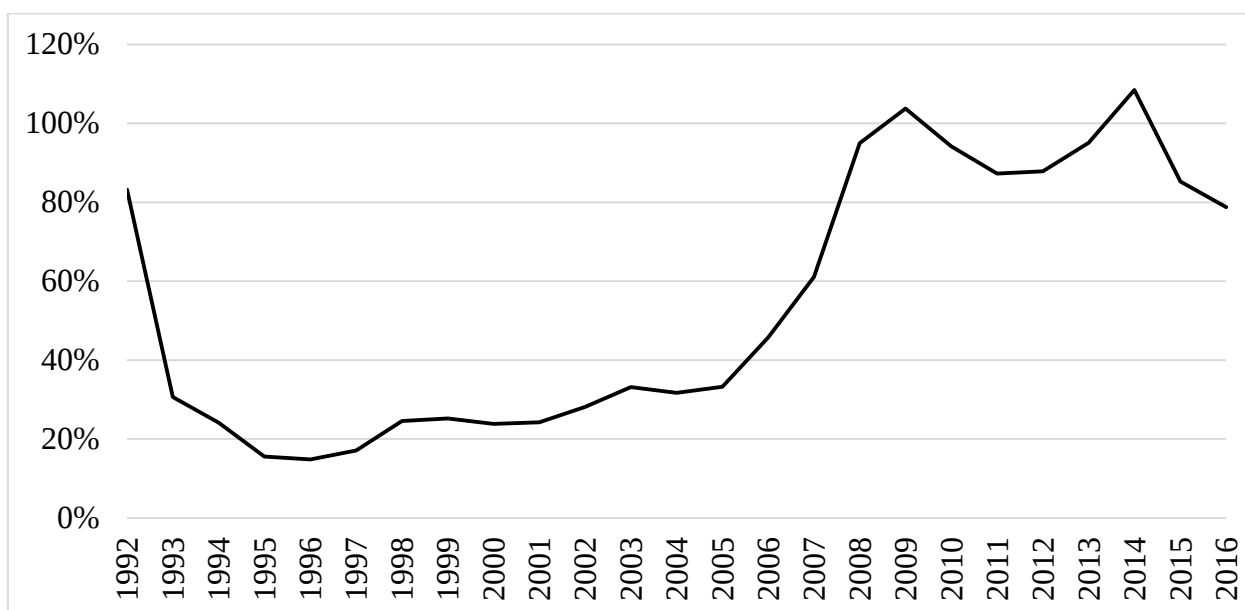

Рис. 3.8. Обсяг кредитів, наданих фінансовим сектором України щодо ВВП [217]

Говорячи про банківський сектор України як інструмент згладжування макроекономічних коливань, необхідно визначити ключові ризики цього сектору станом на 2016 р., які полягають у низькій операційній ефективності банків і низькій якості їхніх активів [5, 60]. За даними Незалежної асоціації банків України, неплатоспроможними було визнано 30 % банків України [57]. Банківська система залишається вкрай вразливою щодо зовнішніх шоків і внутрішніх ризиків.

У свою чергу, динаміка золотовалютних резервів України як основного стабілізуючого фонду циклічних коливань глобальної економічної системи має суперечливий і вкрай волатильний характер (рис. 3.9).

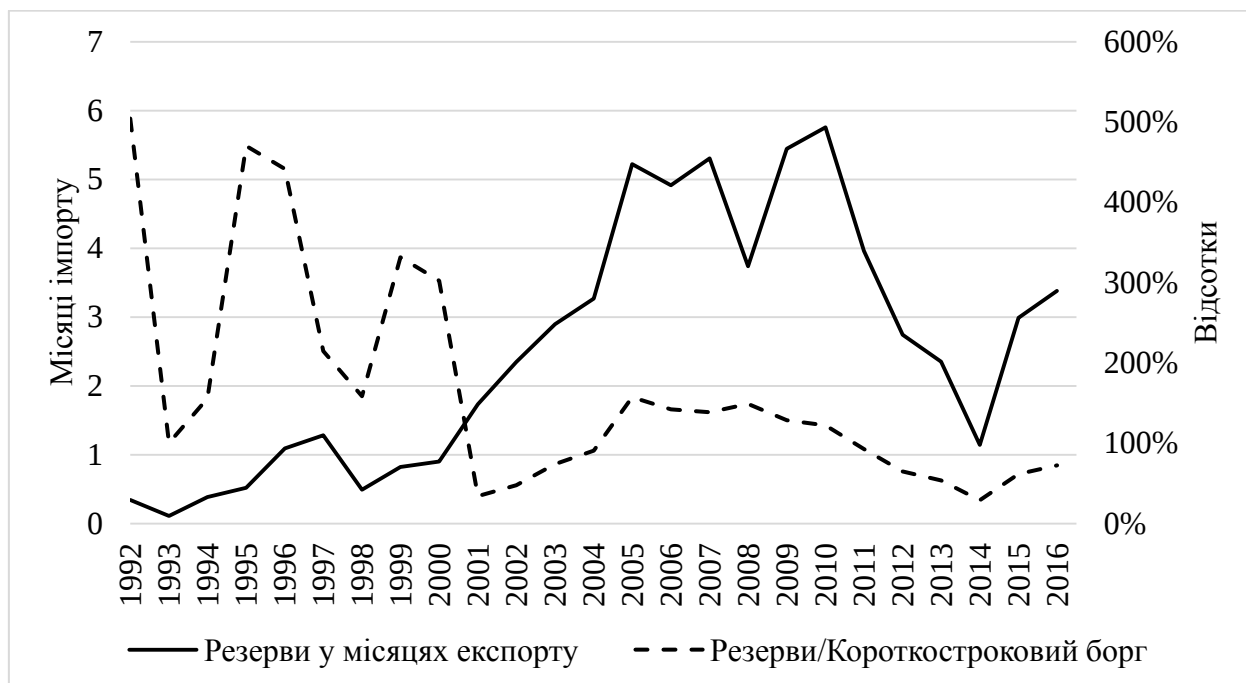

Рис. 3.9. Динаміка золотовалютних резервів України [217]

Слід зазначити, що мінімальну норму золотовалютних резервів за правилом Гвідотті-Грінспена було порушено ще у 2011 р., а станом на 2016 р. вона становила лише 72 % від суми короткострокової заборгованості. У той самий час у період 2010-2016 рр. можна було спостерігати аналогічну тенденцію в динаміці золотовалютних резервів, обчислену за місяцями імпорту, що негативно позначається на здатності України до згладжування негативних аспектів циклічності розвитку глобальної економічної системи. Спираючись на наведені раніше рекомендації, обсяг золотовалютних резервів України відносно суми короткострокової заборгованості має становити близько 127 % (25,6 млрд дол. США), що на 38 % нижче поточного обсягу золотовалютних резервів.

Що стосується фондового ринку України, то його роль в економіці України досить незначна. Його неефективність і неліквідність виражаються в

зниженні співвідношення товарообігу фондових бірж до національного ВВП (у 2014 р. це співвідношення становило менше ніж 0,1 %) і зменшенні кількості компаній, що торгують на біржах; у період 2014-2016 рр. кількість лістингових компаній скоротилася з 172 до 121 одиниць [217].

Трансформація економічної системи України з кінця 1990-х рр. супроводжувалася такими негативними явищами, як незбалансованість структури економіки, нестабільність умов господарювання, спонтанність протікання макроекономічних процесів, відсутність ринкових інститутів і механізму саморегулювання економіки, а також розрізнений народногосподарський комплекс із відсутністю повного циклу виробництва товарів і послуг [86]. Як наслідок, перетворення, що здійснювалися в національній економіці України протягом усіх років її незалежності, мали проблемний характер.

Період становлення зовнішньої торгівлі України в 1991-1997 рр. супроводжувався скороченням промислового виробництва й внутрішнього споживання продукції виробничо-технічного й споживчого призначення, обмеженням доступу української продукції до традиційних ринків збуту. У свою чергу, висока енергоємність промисловості України й нестача власних природних енергоресурсів пояснює виникнення критичної залежності України від їхнього імпорту. Під впливом зазначених чинників українські товаровиробники переорієнтувалися на випуск більш простої продукції з меншим ступенем обробки та, як наслідок, меншою доданою вартістю, що мала попит на ринках країн далекого зарубіжжя з мінімальним рівнем конкуренції.

Період падіння виробництва промисловості України тривав аж до 1998 р., коли національна валюта девальвувала майже у 2 рази й тим самим покращила ступінь конкурентоспроможності національної продукції на світових ринках, що призвело до появи профіциту поточного рахунка платіжного балансу протягом наступних семи років (рис. 3.10) [100]. У той самий час, відповідно до фінансового рахунку, спостерігався низький рівень припливу інвестиційного капіталу через відсутність довіри й несприятливих умов для зовнішніх інвесторів [100].

Починаючи з 2006 р. в Україні спостерігається від'ємне сальдо торговельного балансу, яке спричинило дефіцит поточного рахунка. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин із цього періоду стала основним принципом формування економічної моделі, заснованої на стимулюванні внутрішнього попиту й випереджального зростання імпорту [100].

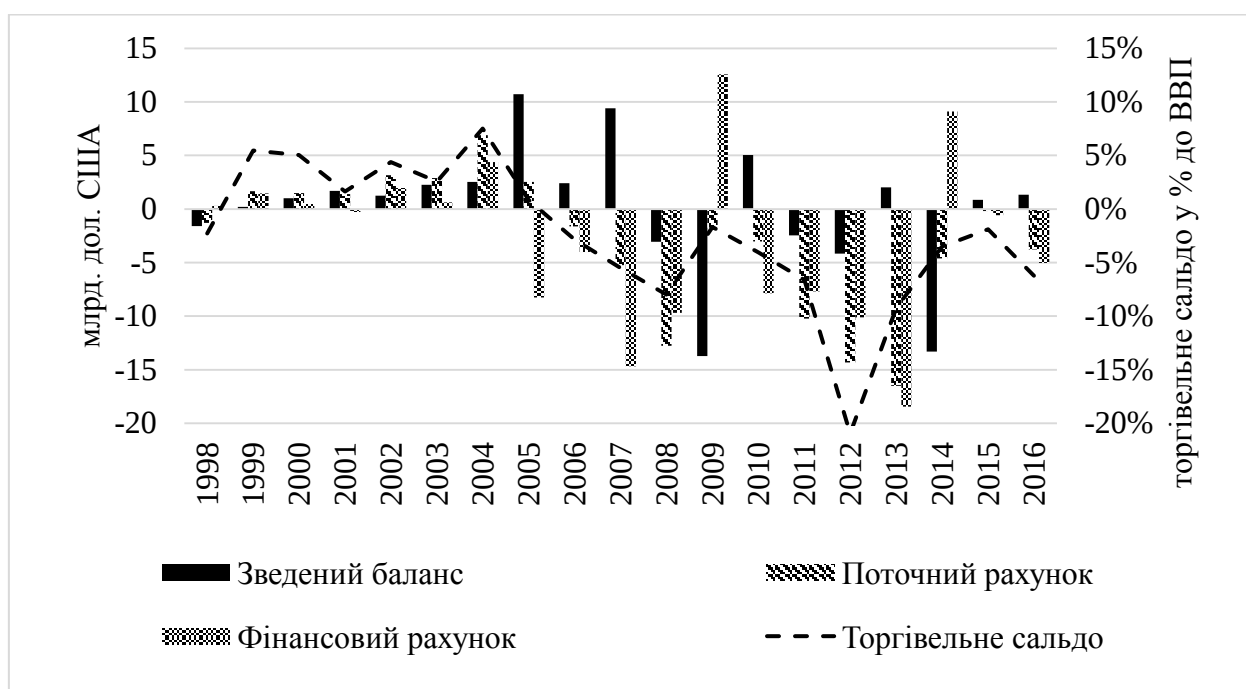

Рис. 3.10. Динаміка платіжного й торговельного балансів України в період 1998-2016 рр. [20, 217]

Від'ємне сальдо торговельного балансу на той час свідчило про низьку конкурентоспроможність галузей економіки України, що орієнтовані на експорт, й високу залежність від товарного експорту. Одночасно із цим дефіцит зовнішньоторговельного балансу став покриватися шляхом надходжень від фінансового рахунка й боргових позик приватного сектору. Під час світової кризи 2008 р. посилилися всі накопичені економічні дисбаланси структури національної економіки [113], що призвело до девальвації гривні й корекції поточного рахунка. У 2009 р. дефіцит поточного рахунка скоротився до 1,5 % ВВП [24].

Відплив іноземного капіталу після світової фінансово-економічної кризи спричинив дефіцит фінансового рахунка, який покривався за рахунок

резервних активів й кредитів Міжнародного валютного фонду. Однак уже у 2010 р. економічна ситуація стабілізувалася, що сприяло відновленню докризових тенденцій розвитку економіки України. Протягом 2010-2013 рр. Україна демонструвала високі темпи зростання дефіциту поточного рахунка, а до кінця 2013 р. він досяг 9 % від ВВП [24].

Фінансування дефіциту поточного рахунка відбувалося за допомогою національних резервів. Виснаження національних золотовалютних резервів на початку 2014 р. стало підставою для переходу в Україні до системи гнучкого курсоутворення. Геополітичні умови спричинили скорочення товарного експорту й зниження експорту туристичних послуг і в остаточному підсумку негативно вплинули на зовнішньоторговельні зв'язки України. Усі ці чинники обумовили подальшу девальвацію курсу гривні в лютому 2015 р. Динаміка платіжного балансу України та його складових частин свідчить про наявність значних диспропорцій як у структурі національної економіки, так і в її зовнішній торгівлі. Ці диспропорції знайшли відображення в динаміці експорту й імпорту України за період, що досліджується (рис. 3.11).

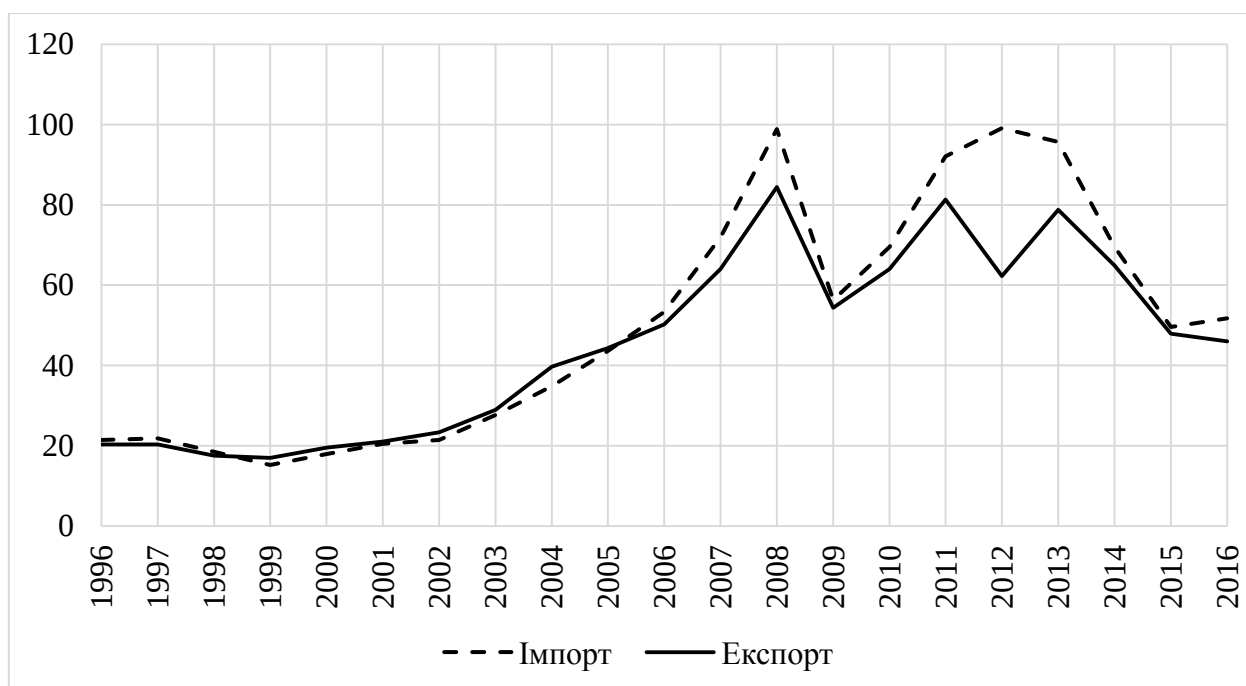

Рис. 3.11. Динаміка експорту й імпорту України, 1996-2016 рр., млрд дол.

Первинні ознаки незбалансованого економічного розвитку України спостерігаються в товарній структурі її зовнішньої торгівлі (рис. 3.12, 3.13).

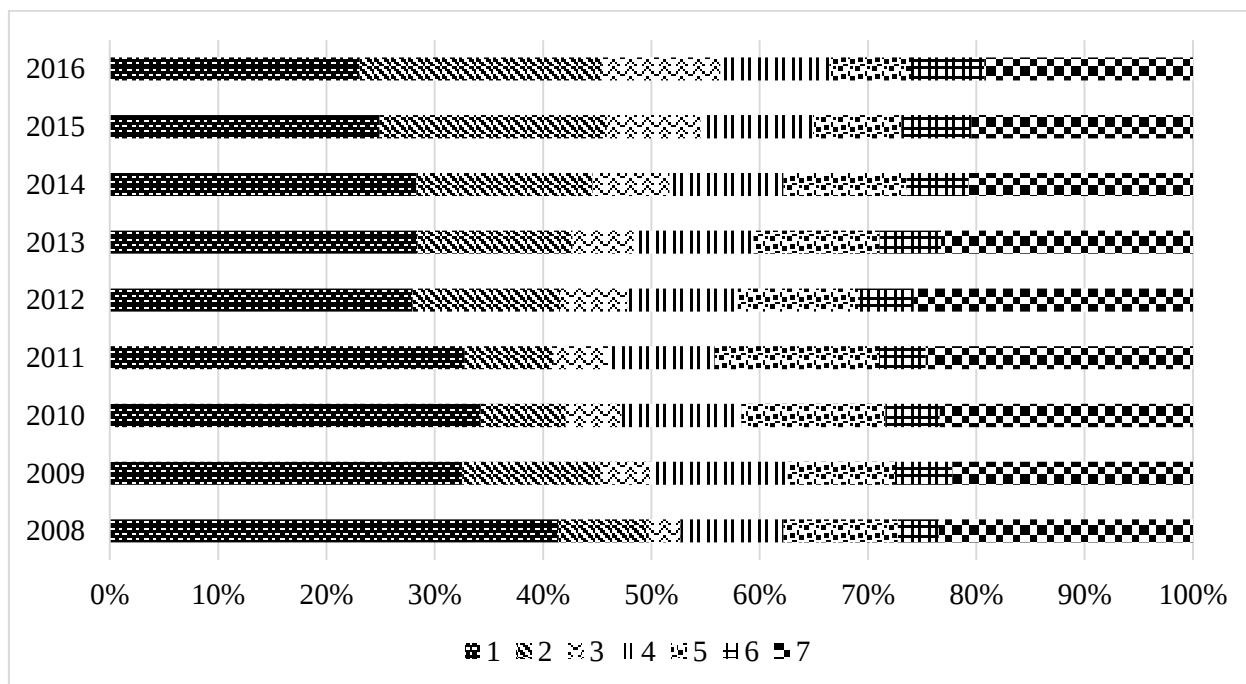

Рис. 3.12. Динаміка структури товарного експорту України, 2002-2016 рр. [24]
1 – некоштовні метали, 2 – продукти рослинного походження, 3 – жири та олії, 4 – механічне обладнання, 5 – мінеральні продукти, 6 – готові харчові продукти, 7 – інше.

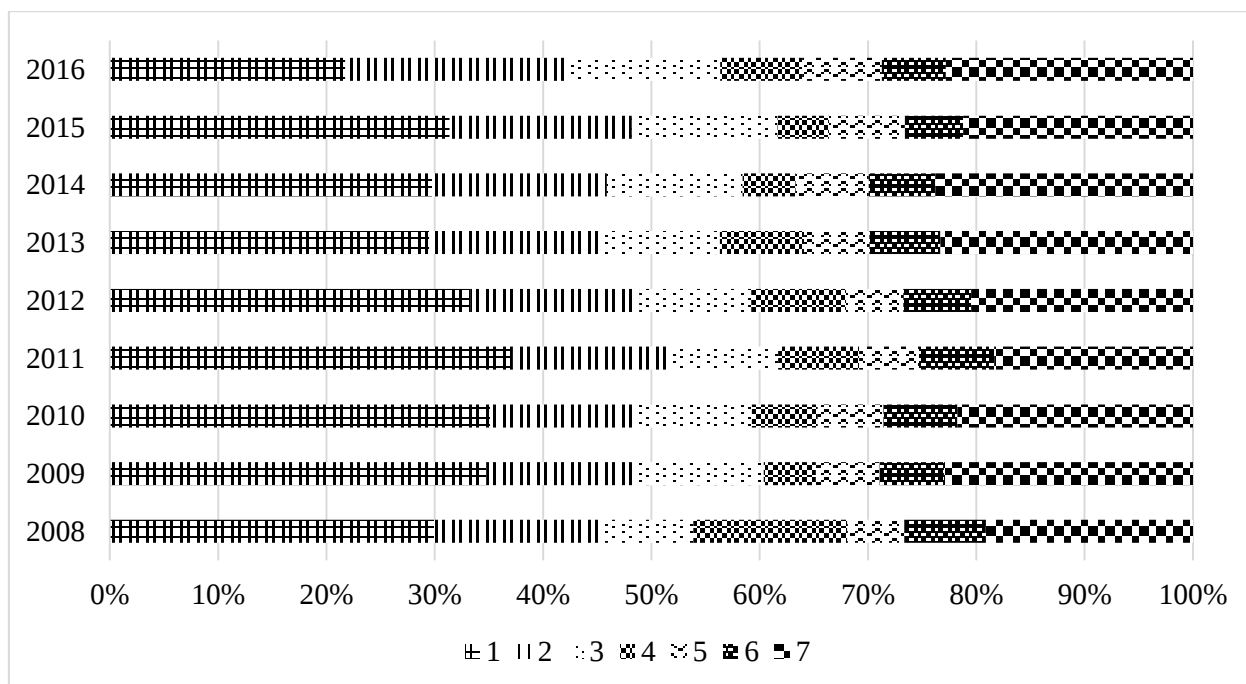

Рис. 3.13. Динаміка структури товарного імпорту України, 2002-2016 рр. [24]
1 – мінеральні продукти, 2 – механічне обладнання, 3 – продукція хімічної промисловості, 4 – транспортні засоби, 5 – полімерні матеріали, 6 – некоштовні метали, 7 – інше.

Найбільш яскравою характеристикою товарного експорту України є його сировинна спрямованість (близько 85 %) [13]. Так, станом на 2016 р. ключовими статтями українського експорту була продукція агропромислового комплексу й чорної металургії, які займали 42 % і 22 % у загальній структурі експорту відповідно. При цьому частка продукції агропромислового комплексу в загальній структурі експорту постійно зростає [24].

У структурі товарного імпорту України традиційно переважають мінеральні ресурси (29 % у частці сукупного товарного імпорту станом на 2016 р.), що пояснюється нестачею власних енергоресурсів для задоволення потреб національної промисловості. Слідом за ними йде продукція машинобудування й хімічної промисловості, частки яких у сукупному товарному імпорті становлять 22 % і 14 % відповідно [24].

Що стосується позитивної тенденції зниження частки мінеральних ресурсів у загальній структурі товарного імпорту (із 42 % у 2002 р. до 22 % у 2016 р.), то цей факт пов'язаний із падінням промислового виробництва, яке є ключовим споживачем мінеральних енергоресурсів. Так, частка хімічної промисловості в сукупному експорті впала з 6,43 % до 4,29 %, що відповідало зниженню обсягу експорту на 2,4 млрд дол. США. Частка машин та устаткування залишалася відносно стабільною протягом періоду, що досліджується, однак втрати галузі склали понад 40 % (3,6 млрд дол. США у 2006 р. проти 6,8 млрд дол. США у 2013 р.), що свідчить про відсутність ринків збуту продукції промисловості України, а також про низький рівень конкурентоспроможності цих галузей [24].

Протягом останніх 15 років спостерігалось посилення сировинного дисбалансу структури зовнішньоторговельного обігу України: підвищення частки сировинної продукції у структурі товарного експорту поряд зі збільшенням продукції з високою доданою вартістю у структурі товарного імпорту [88]. Таким чином, зростання експорту продукції сільського

господарства й харчової промисловості відбувалося за рахунок виробництва товарів із високою доданою вартістю.

Зовнішня торгівля послугами України має більш додатний характер. Протягом 2008-2016 рр. для України було характерне додатне сальдо торговельного балансу в зовнішній торгівлі послугами, яке забезпечувало від 4,2 до 7,9 млрд дол. валютних надходжень у країну [24]. Позитивний вплив зовнішньої торгівлі послугами на структуру торговельного балансу країни пояснюється вигідним географічним положенням України, через територію якої відбувається постачання енергоносіїв до країн Центральної Європи. Так, транспортні послуги є ключовою галуззю сфери послуг України (рис. 3.14).

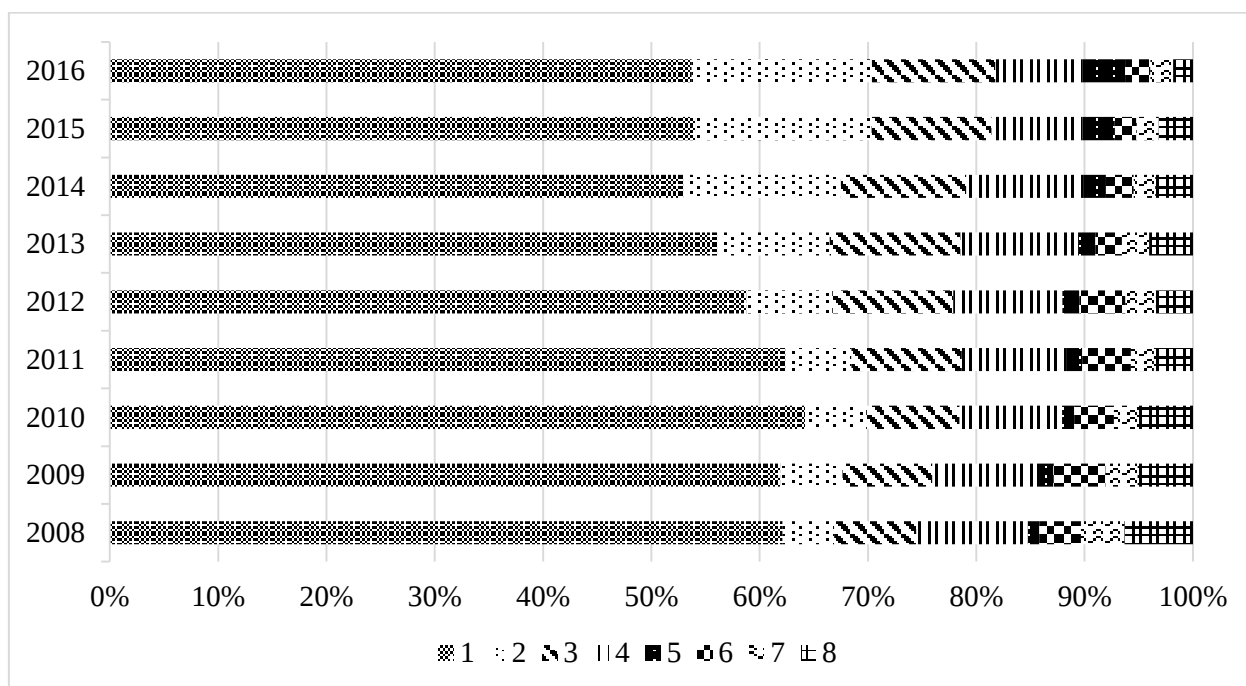

Рис. 3.14. Динаміка товарної структури експорту послуг України, 2008-2016 рр. [24]

1 – транспортні послуги, 2 – інформаційні послуги, 3 – переробка ресурсів, 4 – ділові послуги, 5 – будівництво, 6 – ремонт обладнання, 7 – послуги, пов’язані з подорожами, 8 – інше.

У структурі експорту послуг України в період 2008-2016 рр. активно зростала частка інформаційних послуг, абсолютний дохід від яких у 2016 р. склав 1,6 млрд дол. США [24].

У свою чергу, динаміка імпорту послуг України має досить диверсифікований характер (рис. 3.15). Визначальними тенденціями розвитку українського імпорту послуг є зростання частки державних та урядових послуг у загальній структурі імпорту, а також скорочення частки фінансових послуг у період 2014-2016 рр.

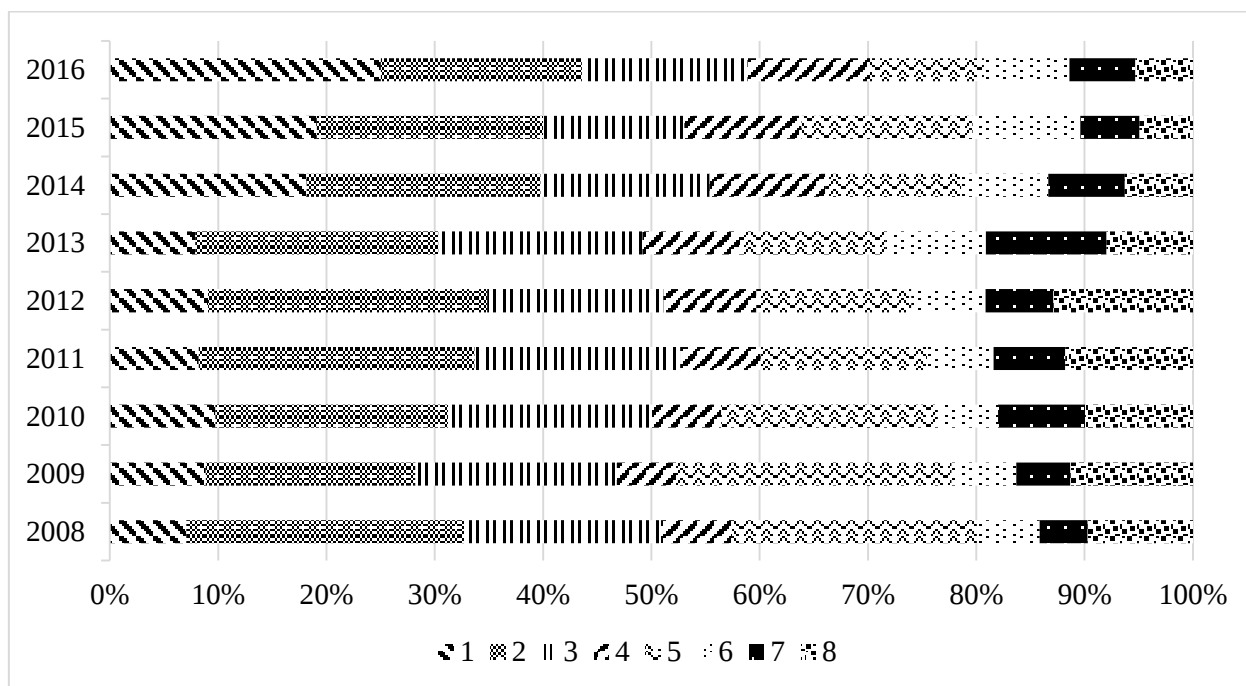

Рис. 3.15. Динаміка товарної структури імпорту послуг України, 2008-2016 рр. [24]

1 – державні та урядові послуги, 2 – транспортні послуги, 3 – ділові послуги, 4 – послуги, пов’язані з подорожами, 5 – фінансові послуги, 6 – інформаційні послуги, 7 – роялті, 8 – інше.

Станом на 2016 р. Україна не змогла подолати негативну тенденцію падіння торговельного товарообігу останніх трьох років: її експорт склав 45,97 млрд дол. США (–4 %), імпорт — 51,78 млрд дол. США (+4,4 %). Від’ємне сальдо торговельного балансу дорівнювало 5,81 млрд дол. США [24].

Примітним є той факт, що в міру падіння товарообігу економіка України стає все більш залежною від зовнішньої торгівлі. Питома вага витрат на кінцеве споживання у ВВП неухильно знижується з 2013 р., у той час як внесок

зовнішньої торгівлі зростає [24]. Якщо у 2013 р. зовнішній товарообіг склав 95 % від ВВП України, то у 2015 р. — уже 105 % [217].

Таким чином, можна говорити про структурну кризу зовнішньої торгівлі України. Переважання у структурі виробництва України товарів первинного сектору економіки обумовлює відносно високу сезонну волатильність темпів економічного зростання. Сировинна спрямованість українського експорту пояснює нестійкість економіки України щодо коливань кон'юнктури на світових ринках. Як правило, сировинні ринки мають більш високий ступінь волатильності, ніж ринки товарів із високою доданою вартістю. При цьому вплив негативних тенденцій на них позначається набагато більше, ніж вплив позитивних [104]. Критична залежність України від циклічних коливань глобальної економічної системи проявилася у 2009 р., коли несприятлива кон'юнктура світових цін на метали й сировинні товари призвела до різкого скорочення обсягів виробництва в національній економіці на 14,8 % (один із найгірших показників у світі) [217].

Крім того, у динаміці платіжного балансу України важливу роль відіграють міжнародні грошові перекази, які зростають. Протягом 1992-2016 рр. їх обсяг збільшився із 0,01 % до 6,59 % від ВВП. Це пов'язують зі зростання масштабів міграції корінного населення за період, що досліджується.

Зазначені факти свідчать про необхідність реформування економіки України. Негативний вплив мають структурні й міжгалузеві диспропорції економічного розвитку. У свою чергу, волатильність економічного зростання посилюється розбалансованим кредитно-фінансовим ринком держави.

Ключовими проблемами економіки України, на наш погляд, є:

- 1) Інституційно відстала економічна модель. Згідно з даними Світового економічного форуму 2016-2017 рр., рівень розвиненості державних інститутів посідає 129-е місце серед 138 досліджуваних країн [141]. Головною причиною, що обумовлює інституційну відсталість національної економіки, є високий рівень корумпованості органів державної влади, а також відсутність науково обґрунтованої економічної політики держави. Неефективність

державної інституційної моделі посилюється олігархічним політичним режимом [11].

2) Сировинна спрямованість української економіки. Усупереч моделі нарощування виробництва товарів із високою доданою вартістю, яку наслідують розвинені країни світу, за 25 років незалежності Україні не вдалося позбутися статусу сировинної держави. Продукція сільського господарства й чорної металургії залишається ключовими статтями товарного експорту України. Такий характер функціонування української економіки без посилення суміжних галузей і стимулювання переробки призводить до формування високої залежності економіки України від погодних умов і кон'юнктури ринків біржових товарів. Переважання у структурі виробництва України товарів первинного сектору економіки обумовлює відносно високу сезонну волатильність темпів економічного зростання. При цьому технологічна відсталість таких галузей промисловості, як машинобудування й хімічна промисловість дає підстави говорити про низький рівень науково-технічного прогресу в Україні й переважання 2-го й 3-го технологічних укладів у структурі її економіки.

3) Низький рівень технологій, що використовуються у виробництві. За рівнем технологічності Україна посідає 85-е місце й відстає на третину від середніх показників країн Європейського Союзу [34, 141]. Енергоефективність економіки України більш ніж у 2 рази нижча за середньосвітові показники [217]. У той самий час питома ефективність (додана вартість одного працівника) сільськогосподарського сектору економіки України майже в 5 разів поступається аналогічним показникам у високорозвинених країнах і становить 6300 дол. у розрахунку на душу населення [217]. Частка високотехнологічного експорту в загальному експорті продуктів переробної промисловості в Україні становить лише 6 %, у той час як у розвинених країнах цей показник дорівнює 20-49 %: Велика Британія — 22 %, Швейцарія — 26 %, Франція — 25 %, Південна Корея — 26 %, Малайзія — 44 %, Сингапур — 45 %, Філіппіни — 49 % [34].

4) Високий рівень монополізації української економіки. Згідно з дослідженням Credit Suisse Global Wealth Databook 2015, рівень монополізації економіки України становить 91,6 % (де 100 % — це максимальний рівень нерівності, коли всі активи зосереджені в руках однієї людини) [142]. На сьогодні цілі сектори економіки контролюються великими холдингами й корпораціями. Вони мають можливість впливати на ринок і доступ до товарів і сервісу для кінцевих споживачів. Антимонопольний комітет України визнає високий ступінь монополізації української економіки, однак цим відомством за всю історію свого існування не було зупинено жодної угоди зі злиття або поглинання [3, 19, 105].

Перелічені вище проблеми України активно візуалізуються в динаміці структури національної економіки (див. додаток Р). Так, протягом останніх десяти років постійно збільшувалася частка сільського господарства в загальній структурі ВВП, у той час як частка фінансового сектору зменшувалася. Такий характер розвитку економіки України суперечить закономірностям розвитку високорозвинених країн і світовим тенденціям становлення інформаційного суспільства [91]. Скорочення питомої ваги таких галузей сфери послуг, як освіта, фінансова й страхова діяльність, а також охорона здоров'я вказує на факт загострення кризових явищ у структурі економіки України й деградацію людського потенціалу.

Можливими шляхами адаптації економіки України до циклічної природи розвитку глобальної економічної системи є прогресивне реструктурування промислового виробництва, зростання виробництва товарів для внутрішнього споживання, технологічна й організаційна модернізація основних засобів виробничих підприємств, а також переорієнтація промисловості України на виробництво товарів із вищим ступенем обробки нарівні зі збільшенням частки високотехнологічної продукції в сукупному експорті.

Ураховуючи наявність диспропорцій розвитку національної економіки й дисбаланс у структурі зовнішньоекономічної діяльності України, доцільно запропонувати комплекс заходів щодо мінімізації негативних наслідків

циклічності розвитку глобальної економічної системи для України в межах запропонованої раніше концепції (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Ключові положення антициклічної політики України

Напрямок	Положення
Формування диверсифікованої структури національної економіки	— Диференціація податкових відрахувань залежно від сфери операційної діяльності; — формування ефективного фінансового ринку зі збільшенням кількості фінансових інструментів і рівня їх доступності разом із посиленням норм видачі кредитів та підвищенням норм оцінювання фінансових ризиків; — стимулювання науково-дослідницької діяльності шляхом створення бізнес-інкубаторів, технопарків і технополісів; — створення державних науково-дослідних фондів за рахунок запровадження податку на НДДКР.
Оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів	— Підвищення експортних тарифів на продукцію з низьким ступенем переробки та малою доданою вартістю; — диверсифікація торговельних партнерів за ключовими товарними групами зовнішньої торгівлі шляхом введення географічних квот; — створення ефективної консолідованої фондової біржі; — збільшення кількості двосторонніх інвестиційних угод та вдосконалення вже укладених.
Оптимізація обсягів золотовалютних резервів країни	— Збільшення норми золотовалютних резервів у розмірі коротстрокової заборгованості з урахуванням рівня волатильності економіки.
Забезпечення проциклічної економічної політики держави	— Створення центру вивчення економічних циклів; — удосконалення статистичної бази та індикаторів економічних циклів; — прив'язка обсягу й структури податкових відрахувань до ключових показників економічної активності: темпи зростання ВВП, рівень безробіття й інфляція.

Таблиця складена автором.

Згідно з політикою мінімізації негативних наслідків циклічного розвитку глобальної економічної системи було виявлено чотири напрямки реформування економіки України.

Першим напрямком є диверсифікація національної економіки. Його головною метою є створення відносно стійкої національної структури економіки України до циклічних коливань глобальної економічної системи

поряд з оптимізацією темпів економічного зростання в довгостроковій перспективі. У межах визначеної мети й виявлених недоліків економіки України вважають за необхідне вжити таких заходів:

— Диференціація податку на прибуток залежно від операційної галузі підприємства, а також рівня виробленої доданої вартості. При цьому більш інноваційні галузі з більшою доданою вартістю мають обкладатися меншою ставкою податку, що стимулюватиме інноваційний процес у національній економіці.

— Створення окремого виду податку на НДДКР, що має стягуватися із циклічних галузей промисловості. У свою чергу, уся сума податку на НДДКР передбачена на створення й фінансування спеціальних державних науково-дослідних програм у предметній галузі, фінансувати які було б складно в межах окремих підприємств.

— Стимулювання створення бізнес-інкубаторів, технопарків і технополісів, які являють собою замкнений виробничий ланцюжок, що містить заклади освіти, дослідні центри, а також промислові підприємства. Таке стимулювання має здійснюватися за рахунок створення спеціальних економічних зон із різними формами фінансування й пільговим оподаткуванням.

— Стимулювання розвитку кредитно-фінансового ринку за рахунок створення незалежних аудиторських фірм і посилення норм фінансової звітності кредитно-фінансових установ. Реформування кредитно-фінансового ринку України має відбуватися з метою усунення асиметричності інформації між суб'єктами ринку. Одним із напрямків реформування кредитно-фінансового ринку України має стати створення незалежних джерел фінансової інформації, а також удосконалення форм і видів фінансової звітності кредитних підприємств.

Другим напрямком пропонованої політики має стати оптимізація каналів міжнародної синхронізації економічних процесів. У межах цього напрямку пропонується вжити таких заходів:

— Диференціація номенклатури зовнішньоторговельного обігу за рахунок упровадження товарних і географічних квот, норм стандартів, а також тарифних заходів регулювання.

— Створення ефективної та консолідованої державної фондової біржі, яка б об'єднала всі наявні (ПФТС, Українська фондова біржа тощо), підвищивши цим рівень капіталізації й фінансової ліквідності.

— Збільшення кількості й правового обсягу двосторонніх інвестиційних угод, що сприяють мінімізації рівня несистемних інвестиційних ризиків і збільшенню державних гарантій у разі політичних ризиків.

У межах оптимізації рівня золотовалютних резервів передбачається їх збільшення до рекомендованого рівня, що сприятиме збільшенню здатності держави мінімізувати спонтанні кон'юнктурні коливання глобальної економічної системи, а також зростанню суверенного кредитного рейтингу.

Останнім, проте важливим напрямком державної політики з мінімізації негативних явищ циклічності глобального економічного розвитку має стати створення проциклічної економічної політики, здатної самостійно й вчасно регулювати співвідношення агрегованого попиту та пропозиції та, як наслідок, національну економічну кон'юнктуру залежно від поточної фази економічного циклу. У межах цього напрямку слід вжити таких заходів:

— Створення національного інституту дослідження економічних циклів за аналогією з Національним бюро економічних досліджень у США (National Bureau of Economic Research), головною метою якого були б збір та аналіз економічної інформації для прогнозування фаз економічних циклів із подальшим оприлюдненням результатів дослідження широкому загалу: чиновникам, бізнесменам, академічним колам тощо.

— Удосконалення якості й кількості статистичних індикаторів економічних циклів, а також запровадження помісячного моніторингу показників економічної активності.

— Прив'язка ключових вбудованих стабілізаторів економічної активності (податкових надходжень і платежів) залежно від фази економічного циклу, що

визначається на основі набору економічних індикаторів: ВВП, безробіття й інфляція.

Таким чином, розроблена політика мінімізації негативних циклічних явищ розвитку глобальної економічної системи сприятиме становленню сталого розвитку України, підвищенню ефективності національної економіки, а також мінімізації системних економічних ризиків.

Висновки до розділу 3

1. Визначено головну економічну мету держави, що полягає в забезпеченні динамічної стійкості за допомогою дії вбудованих стабілізаторів, до яких належать автоматична зміна податкових надходжень і платежів залежно від фази економічного циклу.

Було встановлено, що для досягнення стабільності економічного розвитку державне регулювання економіки має базуватися на аналізі внутрішнього й міжнародного становища держави. Держава зобов'язана бути здатною до протистояння й послаблення зовнішніх економічних шоків. Принципами ефективності протистояння в цьому разі є формування розвиненої та добре диверсифікованої структури національної економіки, оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів, а також коректне формування золотовалютних резервів країни.

2. Виділено чотири основні напрямки державної політики по стабілізації економічного розвитку й мінімізації негативних явищ циклічного розвитку економічної системи:

- формування диверсифікованої структури національної економіки;
- оптимізація міжнародних каналів синхронізації економічних процесів;
- оптимізація обсягів золотовалютних резервів країни;
- забезпечення проциклічної економічної політики держави.

Було доведено, що державі не доцільно стимулювати одночасно всі галузі економіки у фазі зростання й піка. Економічна підтримка держави може проводитися тільки для тих галузей, які сприяють створенню нових сегментів довгострокового попиту. Державна політика має відповідати фазі економічного циклу. Загальне стимулювання економіки на етапі зростання й піка може призвести до виникнення економічних бульбашок та погіршення наслідків економічних спадів. У той самий час протікання економічних циклів відбувається відносно безболісно для добре диверсифікованих і розвинених економік.

3. Було зроблено висновок про технологічну відсталість структури національної економіки України. Належність України до країн із доходами нижче за середньосвітовий рівень обумовлюється переважанням галузей із низькою додатною вартістю кінцевих продуктів у структурі її промисловості. У свою чергу, моніторинг показників промислового виробництва свідчить про його малоефективність та актуальність процесів деіндустріалізації.

Переважання у структурі виробництва України товарів первинного сектору економіки обумовлює відносно високу сезонну волатильність темпів економічного зростання. При цьому технологічна відсталість таких галузей промисловості, як машинобудування й хімічна промисловість дозволяє говорити про низький рівень науково-технічного прогресу в Україні й переважання 2-го й 3-го технологічних укладів у структурі її економіки.

Протягом періоду незалежності України спостерігалися негативні зрушення у структурі зовнішньоторговельного обігу. Для України характерні вкрай низькі показники експорту високотехнологічних товарів і послуг. Головними чинниками розвитку поточних торговельних відносин виступають відносно низька ціна на природні ресурси, а також дешева кваліфікована робоча сила. Затримка із проведенням ринкових реформ і дуже повільна реструктуризація промисловості призвели до погіршення структури зовнішньої торгівлі України.

4. У межах політики мінімізації негативних наслідків циклічності глобальної економічної системи було розроблено комплекс заходів щодо реформування національної економіки України. Можливі шляхи й методи вирішення проблем у національній економіці України були відображені в чотирьох напрямках, що передбачають низку завдань: прогресивне реструктурування промислового виробництва, зростання виробництва товарів для внутрішнього споживання, технологічна модернізація основних засобів підприємств, а також переорієнтація промисловості України на виробництво товарів із більш високим ступенем обробки нарівні зі збільшенням частки високотехнологічної продукції в сукупному експорті.

Основні наукові результати розділу наведені в наступних публікаціях автора: [69, 70, 71, 73, 76, 77, 79, 82].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе науково-практичне завдання — поглиблення теоретико-методичних засад дослідження закономірностей циклічного розвитку глобальної економічної системи, а також розробки та обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо формування політики стабілізації економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності. Це дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Теоретичне узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел проблеми циклічного розвитку глобальної економічної системи дало підстави виділити дві основні групи економічних теорій, що описують причини циклічності економічного розвитку: ендогенні та екзогенні. Ендогенні теорії пояснюють причини існування економічних циклів з позиції наявності внутрішніх дисбалансів функціонування економічної системи, які полягають у суперечливому характері споживання економічних благ. Водночас екзогенні теорії пояснюють економічний цикл із позиції наявності зовнішніх чинників, що безпосередньо впливають на характер економічних відносин, до яких належать різноманітні економічні шоки: винайдення нових технологій, зміна грошово-кредитної політики держави або ж шоки в пропозиції праці. На основі синтезу обох груп теорій запропоновано авторське уточнення поняття економічного циклу як особливого типу періодичних коливань економічної активності навколо довгострокового тренду, які були викликані особливостями функціонування власне економічної системи та низкою зовнішніх чинників, які проявляються у волатильній природі більшості макроекономічних показників.

2. Глобальна економічна система, яка є новим якісним станом світової економіки, розуміється як багаторівнева система, що складається з національних виробників товарів і послуг, у межах якої відбуваються виробництво, розподіл, обмін і споживання економічних благ у глобальному масштабі. У процесі її становлення відбулося стирання меж між національними економіками різних

країн світу, світова економічна система із сукупності національних господарств перетворилася в сукупність світових товаровиробників, домінуюче положення в якій переходить від національних економік до ТНК. В цих умовах формування єдиного глобального економічного простору висуває до учасників економічних відносин більш жорсткі вимоги щодо підтримання конкурентоспроможності на глобальному рівні.

3. На основі систематизації методичних підходів обґрунтовано новий товарно-орієнтований підхід до розуміння природи й аналізу циклічності розвитку економічних систем, що базується на життєвому циклі товарів, які обертаються на ринку. У межах цього підходу стадії життєвого циклу товару ототожнюються з фазами економічного циклу. Таким чином, нині відомі економічні цикли з різним періодом коливання відповідають життєвому циклу товарів з аналогічним періодом їх обертання на ринку. У межах запропонованого теоретичного підходу до розуміння природи економічних циклів особливого значення набуває поняття економічної кризи як критичний рівень диспропорції між сукупними попитом і пропозицією, за умови досягнення якого спостерігається стрибкоподібне погіршення макроекономічних показників: зниження темпів зростання ВВП, збільшення рівня безробіття, дефляції тощо.

Виходячи з положень товарно-орієнтованого підходу до розуміння природи економічних циклів і загальних правил декомпозиції часових рядів, розроблено модель циклічної динаміки економічних систем, що має циклічну і трендову складові. У якості трендової складової виступає модель економічного зростання Р. Солоу; у свою чергу, циклічна складова об'єднує економічні цикли різної періодичності. Практичне застосування моделі передбачає використання фільтра Ходріка-Прескотта як методу детрендизації та швидкого перетворення Фур'є (FFT) для спектрального аналізу циклічної складової.

4. В умовах глобалізації поведінка й динаміка національних економік набуває все більш синхронного і взаємозалежного характеру. Процеси глобалізації проявляються в інтенсифікації зовнішньоекономічних зв'язків, розвитку міжнародних фінансових відносин, зростанні обсягів іноземних

інвестицій, трудової міграції тощо. Основними каналами міжнародної синхронізації економічних процесів у межах глобальної економічної системи є торговельний, інвестиційний, банківський і ремісійний. Унаслідок процесів глобалізації та завдяки цим міжнародним каналам синхронізації економічних процесів був утворений єдиний глобальний економічний простір, у якому економічна структура й географія розміщення продуктивних сил визначаються з урахуванням світової кон'юнктури, а економічні піднесення й спади набувають планетарних масштабів.

5. Аналіз динаміки світового ВВП у період 1960-2016 рр., а також прогноз до 2021 р., проведений за допомогою запропонованої моделі циклічної динаміки економічних систем, показав, що динаміка розвитку світової економіки протягом періоду дослідження мала циклічний характер із явно вираженим 16-річним циклом. Циклічність економічної активності простежується за такими макроекономічними показниками, як темпи зростання ВВП, темпи інфляції, рівень безробіття, а також обсяги ПІІ. При цьому, в динаміці ПІІ та динаміці угод зі злиття й поглинання виявлено 8-річні цикли, які активізуються в точках екстремуму економічного циклу.

6. Закономірностями протікання економічних циклів у межах глобальної економічної системи є те, що економічні цикли в розвинених країнах мають випереджальний характер стосовно країн, що розвиваються; амплітуда коливань навколо довгострокового тренду в країнах, що розвиваються, у 1,9 разу більша, ніж у розвинених країнах; темпи економічного зростання відповідають ступеню волатильності темпів економічного розвитку навколо довгострокового тренду й меншому ступеню кореляції із глобальним економічним циклом; головна роль міжнародної торгівлі у синхронізації економічних процесів у масштабі глобальної економічної системи; динаміка чистого експорту й поточного рахунка платіжного балансу в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, має зворотно пропорційний характер; динаміка прямих іноземних інвестицій тісно корелює з фазами економічних циклів тощо.

7. Для досягнення стабільності економічного розвитку, як головної мети економічної політики держави, регулювання економіки має базуватися на основі дії вбудованих стабілізаторів, а його інструментами виступають сукупність фіскальних і кредитно-грошових заходів, що впливають на економічну систему з метою врівноваження ринкової кон'юнктури. Політика мінімізації негативних наслідків циклічності глобального розвитку має бути спрямована на формування диверсифікованої структури національної економіки, оптимізацію міжнародних каналів синхронізації економічних процесів, оптимізацію обсягів золотовалютних резервів країни, а також забезпечення проциклічної економічної політики держави, тобто відповідати фазі економічного циклу.

8. Розробка економетричної моделі динаміки економічного зростання України на базі моделей класу ARIMA, що розкриває чинники та особливості протікання економічних циклів у економіці України на сучасному етапі, дозволила обґрунтувати напрямки реформування економіки України з метою мінімізації негативних явищ циклічного розвитку глобальної економічної системи та прискорення динаміки економічного зростання, серед яких прогресивне реструктурування промислового виробництва, зростання виробництва товарів для внутрішнього споживання, технологічна модернізація основних засобів підприємств, а також переорієнтація промисловості на виробництво товарів із більш високим ступенем обробки нарівні зі збільшенням частки високотехнологічної продукції в сукупному експорті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акаев А. А. Современный финансово-экономический кризис в свете теории инновационно-технологического развития экономики и управления инновационным процессом // Системный мониторинг. Глобальное и региональное развитие. 2009. С. 141–162.
2. Амелин А. Что Украина выиграет от снятия моратория на продажу сельскохозяйственной земли: расчеты и перспективы // Хвиля. 2017. URL: <http://hvylya.net/analytics/economics/chto-ukraina-vyiigraet-ot-snyatiya-moratoriya-na-prodazhu-selskohozyaystvennoy-zemli-raschetyi-i-perspektivyi.html> (дата звернення: 29.05.2017).
3. Антимонопольний комітет України URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index> (дата звернення: 05.03.2017).
4. Балацкий Е. В. Комментарии к кейнсианской концепции мультипликатора // Мировая экономика и международные отношения. 2000. № 11. С. 61–64.
5. Банковский рынок Украины // 2015. URL: <https://hub.kyivstar.ua/bankovskiy-rynok-ukrainy> (дата звернення: 02.04.2017).
6. Бекетов Н. В. Циклы мировой экономики и финансовые кризисы // Проблемы современной экономики. 2008. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1807> (дата звернення: 15.03.2017).
7. Белецкий Е. Н. Цикличность – фундаментальное свойство развития и функционирования природных систем // Вісник Харківського національного університету. Серія Біологія. 2007. №3 (12). С. 100–116.
8. Бойко Е. В., Башинская М. И., Редьква О. З. Факторный анализ индикаторов экономической безопасности машиностроительного комплекса страны // Экономика: реалии времени. 2016. №3 (25). С. 30–37.
9. Большаков В. І., Тубольцев В. І. Чорна металургія і національна безпека України // Вісник НАН України. 2014. № 9. С. 48–58.

10. Большой Российский энциклопедический словарь. Москва: БРЭ. 2003. 1437 с.
11. Булаев И. П. Экономика Украины на современном этапе: институциональный аспект // Вісник економічної науки України. 2015. № 1. С. 26–34.
12. Бурковский А. М., Якуцени С. П. Политическая экология. Москва-Берлин, 2015. 426 с.
13. Говдя Д. Сырьевая держава: что мешает Украине сделать экономический рывок // Лига Бизнес Информ. 2011. URL: <http://biz.liga.net/all/industriya/stati/2049532-syrevaya-derzhava-chto-meshaet-ukraine-sdelat-ekonomicheskij-ryvok.htm> (дата звернення: 20.03.2017).
14. Голиков А. П., Артёменко Г. П., Багров Н. В. та ін. Мировое хозяйство и международные экономические отношения. Симферополь, 2003. 432 с.
15. Голіков А. П., Довгаль О. А. Міжнародні економічні відносини: підручник. Харків, 2015. 464 с.
16. Голіков А. П., Довгаль О. А. Світова економіка: підручник. Харків, 2015. 268 с.
17. Гореликов К. А. Теория финансовых кризисов // Московский финансово-промышленный университет «Синергия». 2012. URL: http://www.e-biblio.ru/book/bib/05_finansy/teor_finance_krizis/teor_fin_krizisov.html#_Toc318381125 (дата звернення: 10.03.2017).
18. Горшенин В. Ф., Горшенина Д. А. Цикличность развития нелинейных экономических систем // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. 2014. №15 (344). С. 32–39.
19. Горюнов Д. Страна монополий: каков реальный уровень конкуренции на украинских рынках? // Дело. 2015. URL: <https://delo.ua/ukraine/strana-monopolij-kakov-realnyj-uroven-konkurencii-na-ukrainsk-302627> (дата звернення: 30.03.2017).

20. Государственные финансы // Минфин URL: <https://index.minfin.com.ua/finance> (дата звернення: 20.04.2017).
21. Гринин Л. Е., Малков С. Ю., Коротаев А. В. Математическая модель среднесрочного экономического цикла и современный глобальный кризис // История и Математика: Эволюционная историческая макродинамика. 2010. С. 233–284.
22. Гринин Л. Е., Коротаев А. В., Бондаренко В. М. Н. Д. Кондратьев: кризисы и прогнозы в свете теории длинных волн. Взгляд из современности. Москва, 2017. 384 с.
23. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=14177> (дата звернення: 07.03.2017).
24. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2017).
25. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Деглобалізаційні тенденції у сучасній світовій торгівлі в умовах нестабільності // ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2016. № 5. С. 19–26.
26. Довгаль О. А. Діалектична єдність національних і глобальних інтересів як передумова їх взаємної реалізації // Бізнес Інформ. 2016. №11. С. 48–61.
27. Довгаль О. А. Особливості, проблеми та перспективи глобального економічного розвитку // Вісник ХНУ ім. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2017. С. 38–43.
28. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки. (Питання теорії і методології). Харків, 2004. – 320 с.
29. Довгаль О. А. Світогосподарська взаємодія в інтегрованому глобальному світі: специфіка та динаміка // Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: колективна монографія. Харків, 2015. С. 48–61.

30. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Тенденції розвитку глобального економічного простору: альтернатива вибору // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер.: Економічні науки. 2012. XV(1). С. 80–88.
31. Довгаль О. А. Теоретико-методологічні підходи до визначення економічної ролі держави в сучасних умовах // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер.: Економічні науки. 2013. №16. С. 10–16.
32. Дохолян А. С. Проблемы устойчивого развития экономики региона // Современные проблемы науки и образования. 2011. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4975> (дата звернення: 19.03.2017).
33. Егоров А. В. Кризисы в истории Рима (события и проблемы) // История античного мира. Санкт-Петербург, 2013. – (Сборник статей к 80-летию со дня рождения проф. Э.Д. Фролова). – № 12. – С. 346–365.
34. Жмеренецький О. Чому українець бідний? Шість гіпотез // Економічна правда. 2016. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/03/16/585448> (дата звернення: 23.03.2017).
35. Зембицкий Е. В. Проблемы и перспективы корпоративного развития предприятий химической промышленности Украины // Экономика промышленности. 2007. № 3. С. 83–91.
36. Ивин А. А. Что такое диалектика. Очерки философской полемики. Москва, 2016. 218 с.
37. История экономических кризисов XIX–XX веков // КРД «Рабочий Путь». 2014. URL: <https://work-way.com/blog/2014/06/05/istoriya-ekonomicheskikh-krizisov-xix-xx-vekov> (дата звернення: 04.03.2017).
38. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва, 2000. 606 с.
39. Квасников И. А. Теория равновесных систем // Термодинамика и статистическая физика. Москва, 2002. Том 2. 432 с.

40. Кондратьев В. Долгосрочные тенденции развития мировой экономики // Перспективы. 2015. URL: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/dolgosrochnyje_tendencii_razvitiya_mirovoj_ekonomiki_2015-09-10.htm (дата звернения: 15.03.2017).
41. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Москва, 2002. 374 с.
42. Константиновская Л. В. Общий закон развития систем // Сознание и физическая реальность. 2001. С. 26–34.
43. Коротаев А. В., Цирель С. В. Кондратьевские волны в мировой экономической динамике // Системный мониторинг: глобальное и региональное развитие. 2010. С. 189–229.
44. Коротков Э. М. Антикризисное управление. Москва, 2003. 432 с.
45. Кризисы послевоенного времени в восходящем тренде мировой экономики // Статистика инвестиций. 2013. URL: <http://www.cotinvestor.ru/obuchajushhie-materialy/jekonomicheskie-krizisy/krizisy-poslevoennogo-vremeni-v-vosxodyashhem-trende-mirovoj-ekonomiki> (дата звернения: 19.03.2017).
46. Коган И. Ш. Формы энергии и виды энергии и энергообмена // Энергодинамическая система физических величин и понятий. 2008. URL: <http://www.physicalsystems.org/index03.1.09.html> (дата звернения: 24.03.2017).
47. Корилов А. М. Теория систем и системный анализ: учебное пособие. Томск, 2008. 264 с.
48. Котельников В. А. О пропускной способности эфира и проволоки в электросвязи // Материалы к I Всесоюзному съезду по вопросам технической реконструкции дела связи и развития слаботочной промышленности. Москва, 1933. С. 1–19.
49. Кундеева Г. А., Кишенько И. И. Актуальные проблемы развития пищевой промышленности Украины // Актуальные проблемы развития пищевой промышленности и инновационные технологии пищевых производств. 2012. № 2. С. 162–165.

50. Кундєєва Г. О. Вплив рівня диференціації доходів населення на вирішення продовольчої безпеки домогосподарств // Вісник ЗНУ. 2010. № 4. С. 98–103.
51. Лузгина Ю. В. Диверсификация экономики как составляющая инновационной политики // Вестник Самарского государственного университета. 2015. № 5 (127). С. 129–135.
52. Лукьянова В. В., Цвигун Т. В. Машиностроение в Украине: современное состояние, проблемы и перспективы развития // Проблемы экономики и менеджмента. 2013. №1 (17). С. 77–87.
53. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва, 2003. 972 с.
54. Михайлушкин А. П., Шимко П. Д. Экономика транснациональной компании. Москва, 2005. 335 с.
55. Национальная социологическая энциклопедия. URL: <http://voluntary.ru/termin/krizis-sistemy.html> (дата звернення: 01.03.2017).
56. Національний банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 20.02.2017).
57. Незалежна асоціація банків України. URL: <https://nabu.ua/ru.html>.
58. Новая программа развития машиностроения Украины // ЦентрИнформ. 2011. URL: <http://www.informdom.com/metalloobrabotka/2011/1/novaya-programma-razvitiya-mashinostroeniya-ukrainy.html>.
59. Обзор агросектора Украины // Kyivstar business hab. 2016. URL: <https://hub.kyivstar.ua/agrarniyiy-sektor-ukrainyi> (дата звернення: 20.03.2017).
60. Огляд банківського сектору // НБУ. 2017. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=48421100> (дата звернення: 20.03.2017).
61. Очерк экономики США // Государственный департамент США. 2003. URL: <http://www.infousa.ru/society/economy/contents.htm>.
62. Радхакришнан С. Индийская философия. Москва, 1993. 624 с.

63. Растрингин Л. А. Адаптация сложных систем: Методы и приложения. Рига, 1981. 375 с.
64. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Санкт-Петербург, 2003. 688 с.
65. Ревякин Г.В. Контроль финансовой устойчивости предприятий в условиях экономических кризисов // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали четвертої міжнар. наук.-практ. конф, 18 вересня 2015 р. Одеса: Атлант. 2015. С. 167–169.
66. Ревякин Г.В. Модель динамики экономического роста // Міжнародна науково-практична конференція «Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами (ММП-2017)», Коблево, 12-13 вересня 2017 р. Харків. 2017. С. 160–162.
67. Ревякин Г.В. Новый подход к природе экономических циклов // Актуальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт Х Міжнародної науково-практичної конференції (Київ-Санкт-Петербург-Відень), 31 липня 2017, ГО «Фінансово-економічна наукова рада». 2017. С. 13–18.
68. Ревякин Г.В. Особенности циклического развития мировой экономики // Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 8 вересня 2017 р.). Полтава. 2017. С. 17–20.
69. Ревякин Г.В. Правоприемство Украины в отношении двухсторонних инвестиционных соглашений и их влияние на инвестиционный климат страны // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали VIII науково-практичної конференції молодих вчених 5 квітня 2013 року. Харків. 2013. С. 274–278.
70. Ревякин Г.В. Развитие технополисов в Украине // Українсько-Російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва. Матеріали науково-практичної конференції 16 квітня 2011 року. Харків. 2011. С. 266–269.

71. Ревякин Г.В. Стратегия развития Украины в условиях экономического и геополитического кризиса / Г.В. Ревякин, В.И. Сидоров // Матеріали Х науково-практичної конференції молодих вчених 3 квітня 2015 року. Харків. 2015. С. 251–256.

72. Ревякин Г.В. Экономические кризисы: причины и закономерности функционирования // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали ІХ науково-практичної конференції молодих вчених 4 квітня 2014 року. Харків. 2014. С. 97–100.

73. Ревякин Г.В. Экономические «пузыри»: их характеристика и модель расчёта цены после преодоления точки бифуркации // Вісник ХНУ ім. Каразіна. Серія «Економічна». 2014. № 1096. С. 44–51.

74. Ревякин Г.В., Экономические циклы в динамике развития предприятий // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 вересня 2017 р. Одеса. 2017. С. 322–324.

75. Ревякін Г.В., Сідоров В. І. Вплив глобалізації на синхронність протікання економічних процесів у рамках світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 3. С. 16–20.

76. Ревякін Г.В., Довгаль О. А. Вплив циклічності розвитку глобальної економічної системи на структуру та динаміку зовнішньої торгівлі України // «Проблеми Економіки». 2017. № 3. С. 65–71.

77. Ревякін Г.В. Економічна політика держави в умовах циклічності розвитку світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 4. С. 40–48.

78. Ревякін Г.В. Закономірності циклічного розвитку світової економіки на сучасному етапі // Бізнес Інформ. 2017. № 9. С. 106–111.

79. Ревякін Г.В. Заходи підвищення економічної стійкості держави до економічних криз // Публічне управління: стратегія реформ 2020. Харків. С. 255–257.

80. Ревякін Г.В., Сідоров В. І. Механізми транскордонного розповсюдження криз та заходи мінімізації ризиків економічного «зараження»

// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2015. № 89. С. 22–28.

81. Ревякін Г.В., Сідоров В. І. Проблема виявлення економічних криз та закономірності їх функціонування // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2014. № 3. С. 133–136.

82. Ревякін Г.В. Характеристика економіки України і модель динаміки її розвитку // Бізнес Інформ. 2017. № 7. С. 50–57.

83. Резникова Н. В. Роль государства и рынка в дискурсе глобализации: вызовы взаимозависимости // Финансовые исследования. 2014. № 2 (43). С. 15–22.

84. Резнікова Н. В. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації. Київ, 2013. 456 с.

85. Резнікова Н. В., Відякіна М. М. Детермінанти кризових потрясінь: макроекономічні виміри // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. 2013. №33 (2). С. 96–101.

86. Резнікова Н. В. Досвід антикризових заходів країн світу та механізми протидії фінансовій кризі: висновки для України // Actual Problems of International Relations. 2014. №1 (93). С. 57–62.

87. Резнікова Н. В., Віядкіна М. М. Економічні бульбашки як сутнісна ознака нестабільності світового господарства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. №1. С. 43–46.

88. Резнікова Н. В., Іващенко Неозалежність української економіки як прояв викликів економічній безпеці: перспективи структурної трансформації та макроекономічної стабілізації // Економіка та держава. 2016. №2. С. 4–8.

89. Ротбард М. История денежного обращения и банковского дела в США: от колониального периода до Второй мировой войны. Челябинск, 2009. 548 с.

90. Сельское хозяйство Украины – чего ждать в будущем? // Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых

наций. 2016. URL: <http://www.fao.org/europe/news/detail-news/ru/c/447171> (дата звернення: 18.03.2017).

91. Скоблякова И. В. Критерии развития постиндустриального общества и роль человеческого капитала // Управление общественными и экономическими системами. 2006. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=9288699> (дата звернення: 25.03.2017).

92. Соловьёв В. О. Ритмы в развитии природы и общества. Научно-популярный очерк. Харьков, 2008. 139 с.

93. Сорока К. О., Худолєєв Г. Г., Уткін О. С. Стан і проблеми конкурентоспроможності чорної металургії України на світовому ринку // Economics, Management, Law: Challenges and Prospects. 2016. С. 184–188.

94. Сорос Д. Алхимия финансов. Киев, 2011. 347 с.

95. Степанова И. С. Экономика строительства: учебник. Москва, 2007. 620 с.

96. Стиглер Дж. Гражданин и государство. Эссе о регулировании. Москва, 2017. 336 с.

97. Ландау Л. Д., Лифшиц Е. М., Косевич А. М., Питаевский Л. П. Теоретическая физика. Харьков, 1987. 246 с.

98. Теории цикличности // Электронная библиотека Института философии РАН. URL: <http://iph.ras.ru/elib/3359.html> (дата звернення: 28.03.2017).

99. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран. Москва, 2016. 740 с.

100. Токарчук Т. Платежный баланс как зеркало украинской экономики // Дело. 2015. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/platezhnyj-balans-kak-zerkalo-ukrainskoj-ekonomiki-299568> (дата звернення: 12.03.2017).

101. Трифонова И. В. Роль транснациональных корпораций в глобализации мировой экономики // Молодой учёный. 2013. №9 (56). С. 246–248.

102. Трубникова Н. Химическая промышленность Украины: почему простаивают заводы и кто потребляет удобрения // Дело. – 2016. URL: <https://delo.ua/business/himicheskaja-promyshlennost-ukrainy-pochemu-prostaivajut-zavody-325582> (дата звернення: 10.03.2017).
103. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. Київ, 2004. 386 с.
104. Устенко О. Почему «аграрная страна» часто синоним «бедная» / О. Устенко // Бизнес Цензор. 2016. URL: https://biz.censor.net.ua/columns/3013948/pochemu_34agrarnaya_strana34_chasto_sinonim_34bednaya34 (дата звернення: 20.05.2017).
105. Федчишин А. Разделяй и властвуй. О монополизации экономики Украины и путях решения этой проблемы // Зеркало недели. 2015. URL: <https://zn.ua/macrolevel/razdelyay-i-vlastvuy-o-monopolizacii-ekonomiki-ukrainy-i-putyah-resheniya-etoj-problemy-.html> (дата звернення: 02.03.2017).
106. Филиппова И. А. Мировая экономика и международный бизнес/ Ульяновск, 2008. 168 с.
107. Фролов И. Т. Введение в философию. Москва, 2003. 623 с
108. Хаммлес Д. Транспортные издержки и международная торговля во вторую эру глобализации // Экономическая школа. Альманах. Санкт-Петербург. 2011. С. 141–160.
109. Хикс Дж. Р. Реабилитация потребительского излишка // Вехи экономической мысли. Том 1. Теория потребления и спроса. Санкт-Петербург, 2000. С. 176–189.
110. Хитрова О. А. Антикризова стратегія управління національною економікою в умовах глобального конкурентного середовища: дис. канд. ек. наук: 08.00.02. Київ, 2015. 229 с.
111. Хитрова О. А. Глобализация конкурентных отношений как фактор развития кризисных явлений // Уральский научный вестник. 2014. №14 (93). С. 9–14.

112. Хитрова О. А. Особливості конкуренції в епоху глобалізації економічних відносин // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 12. С. 78–83.
113. Хитрова О. А. Специфіка виникнення кризових явищ в економіці України в ХХІ столітті як результат посилення глобального квазікризового тиску // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту: Економічні науки. 2014. №1 (53). С. 81–89.
114. Хитрова О. А. Стратегічні аспекти управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2013. № 3. С. 179–185.
115. Череп А. В., Пуліна Т. В. Розроблення концепції корпоративної культури кластерного об'єднання підприємств харчової промисловості // Науковий збірник НТЛУ України. 2017. №21 (17). С. 360–367.
116. Черняков А. Экономическое развитие США в 1920-е гг. Эпоха процветания // История США: материалы к курсу. 2010. URL: <https://ushistory.ru/populjarnaja-literatura//468-ekonomicheskoe-razvitie-ssha-v-1920-e-gg-epoha-protsvetaniya.html> (дата звернення: 03.03.2017).
117. Щербаков В. П. Эволюция как сопротивление энтропии // Элементы. 2007. URL: http://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka/430413#b2 (дата звернення: 05.03.2017).
118. Ярош О. Б. Подходы к экономической оценке состояния природного капитала Украины // Инновационная наука. – 2016. – №2. – С. 162–166.
119. 1945–1952: The Early Cold War // Office of The Historian. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/foreword> (дата звернення: 06.03.2017).
120. 1957-58 Recession in World Trade // Federal Reserve Bulletin. 1958. URL: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/FRB/pages/1955-1959/14330_1955-1959.pdf (дата звернення: 15.03.2017).
121. Arias M., Wen Yi. Recovery from the Great Recession Has Varied around the World // Federal Reserve Bank of St. Louis. 2015. URL:

<https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/october-2015/recovery-from-the-great-recession-has-varied-around-the-world> (дата звернення: 20.03.2017).

122. Average annual OPEC crude oil price from 1960 to 2016 (in U.S. dollars per barrel) // Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960> (дата звернення: 15.03.2017).

123. Barro R. J. Macroeconomics. Cambridge, 1997. 895 с.

124. Batra R. Economics in Crisis: Severe and Logical Contradictions of Classical, Keynesian, and Popular Trade Models // Review of International Economics. 2002. №10 (4). С. 623–644.

125. Berman J., Pfleeger J. Which industries are sensitive to business cycles // Monthly Labor Review. 1997. №120 (2). С. 19–26.

126. Boulding K. E. General Systems Theory – The Skeleton of Science // University of Michigan. 1956. №2 (3). С. 197–208.

127. Box G. E., Jenkins G. M., Reinsel G. C. Time Series Analysis: Forecasting and Control. USA, 2015. 712 с.

128. Caplan B. What's Wrong With Austrian Business Cycle Theory // Library of Economics and Liberty. 2008. URL: http://econlog.econlib.org/archives/2008/01/whats_wrong_wit_6.html (дата звернення: 17.03.2017).

129. Caporale G., Girardi A. Business Cycles, International Trade and Capital Flows: Evidence from Latin America. Berlin, 2012. 37 с.

130. Economic Report of The President. 1959. URL: http://www.presidency.ucsb.edu/economic_reports/1959.pdf (дата звернення: 13.03.2017).

131. Eichengreen B. Hall of Mirrors. Oxford, 2014. 368 с.

132. Eire C. A Very Brief History of Eternity. USA, 2010. 288 с.

133. Fisher I. The Debt-Deflation Theory of Great Depressions // Econometrica. 1933. №1 (4). С. 337–357.

134. Forbes K. The "Big C": identifying contagion // National Bureau of Economic Research. 2012. URL: <http://www.nber.org/papers/w18465.pdf> (дата звернення: 11.03.2017).
135. Forrester J. W. New Perspectives on Economic Growth // Alternatives to Growth – A Search for Sustainable Futures. 1977. С. 107–121.
136. Frank R. H., Bernanke B., Johnston L. D. Principles of Macroeconomics. USA, 2009. 508 с.
137. Friedman M. Capitalism and Freedom. USA, 2009. 230 с.
138. Frigo M. Johnson S. The Design and Implementation of FFTW3 // Proceedings of the IEEE. 2005. №93 (2). С. 216–231.
139. Fruman C. Economic diversification: A priority for action, now more than ever // World Bank Blogs. 2017. URL: <https://blogs.worldbank.org/category/tags/economic-diversification> (дата звернення: 11.03.2017).
140. G20 Forum URL: <https://www.g20.org/en> (дата звернення: 15.03.2017).
141. Global Competitiveness Report 2016–2017 // World Economic Forum. 2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (дата звернення: 16.03.2017).
142. Global Wealth Report 2016 // Credit Suisse. 2016. URL: <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/research/research-institute/global-wealth-report.html> (дата звернення: 27.03.2017).
143. Haidar J. I. Impact of Business Regulatory Reforms on Economic Growth // Journal of the Japanese and International Economies. 2012. № 26 (3). С. 285–307.
144. Hammond G. State of the art of inflation targeting // Centre for Central Banking Studies. 2011. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/ccbs/resources/state-of-the-art-inflation->

targeting.pdf?la=en&hash=313130B91A7F12BD730BCA3D553E0FF9C440DB4A (дата звернення: 09.03.2017).

145. Hansen A. H. Business Cycles and National Income. London, 1964. 208 с.

146. Hansen A. H. Economic Policy and Full Employment. USA, 2015. 358 с.

147. Hao T., Mathews J. Cyclical industrial dynamics: The case of the global semiconductor industry // Technological Forecasting and Social Change. 2010. № 2 (77). С. 344–353.

148. Hayakawa K., Kimura F., Lee H. How Does Country Risk Matter for Foreign Direct Investment? // The Developing Economies. 2012. № 51. С. 60–78.

149. Hayek F. A. Friedrich August von Hayek – Prize Lecture // Nobelprize. 1974. URL: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/hayek-lecture.html (дата звернення: 21.03.2017).

150. Hayek F. A. The Constitution of Liberty. USA, 1976. 569 с.

151. Hazlet T. W. The Road from Serfdom: An Interview with F.A. Hayek // Reason Magazine. 1992. URL: <http://reason.com/archives/1992/07/01/the-road-from-serfdom> (дата звернення: 24.03.2017).

152. Henry George. Progress and Poverty; an Inquiry Into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth. USA, 2013. 166 с.

153. Hill C. International Business: Competing in the Global .USA, 2007. 740 с.

154. Hodrick R. J., Prescott E. C. Postwar U.S. business cycles: an empirical investigation // Journal of Money, Credit, and Banking. 1997. № 29 (1). С. 1–16.

155. Hoover K. D. New Classical Macroeconomics // Library of Economics and Liberty. 2008. URL: <http://www.econlib.org/library/Enc/NewClassicalMacroeconomics.html> (дата звернення: 20.03.2017).

156. Hyndman R. J. Forecasting: principles and practice // Texts. 2012. URL: <https://www.otexts.org/fpp> (дата звернення: 21.03.2017).
157. IMF Survey: Assessing the Need for Foreign Currency Reserves // International Monetary Fund. 2011. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2011/POL040711B.htm> (дата звернення: 20.05.2017).
158. International Labour Organisation. URL: <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (дата звернення: 13.02.2017).
159. Investing. URL: <http://www.investing.com> (дата звернення: 14.04.2017).
160. Jahan S. Inflation Targeting: Holding the Line // International Monetary Fund. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/target.htm> (дата звернення: 16.03.2017).
161. Jevons W. S. The Solar-Commercial Cycle // Nature. 1882. № 26. – C. 226–228.
162. Kalecki M. Political Aspects of Full Employment // The Political Quarterly. 1943. № 14. C. 322–330.
163. Key Indicators of Developing Asian and Pacific Countries 2001 // Asian Development Bank. 2001. URL: <https://www.adb.org/publications/key-indicators-developing-asian-and-pacific-countries-2001> (дата звернення: 30.03.2017).
164. Key Indicators of Developing Asian and Pacific Countries 2003 // Asian Development Bank. 2003. URL: <https://www.adb.org/publications/key-indicators-developing-asian-and-pacific-countries-2003> (дата звернення: 11.01.2017).
165. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. UK, 1936. 472 с.
166. Kindleberger C. P., Aliber R. Z. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. USA, 2005. 309 с.

167. Kiyotaki N., Moore J. Credit Cycles // Journal of Political Economy. 1997. № 105 (2). С. 211–248.
168. Korotayev A. V., Tsirel S. V. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis. Structure and V. Dynamics // eScholarship. 2010. № 4 (1). С. 3–57.
169. Krugman P. Fire-Sale FDI // Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies. USA, 2000. С. 43–58.
170. Krugman P. Increasing returns, monopolistic competition, and international trade // Journal of International Economics. 1979. № 9 (4). С. 469–479.
171. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. USA, 2015. 208 с.
172. Krugman P. The Hangover Theory // Slate. 1998. URL: http://www.slate.com/articles/business/the_dismal_science/1998/12/the_hangover_theory.html (дата звернення: 22.03.2017).
173. Kydland F. E., Prescott E. C. Time to Build and Aggregate Fluctuations // Econometrica. 1982. № 50 (6). С. 1345–1370.
174. Lander P., Rebelo S. Can News about the Future Drive the Business Cycle? // The American Economic Review. 2009. №99 (4). С. 1097–1118.
175. Leijonhufvud A. On Keynesian Economics and the Economics of Keynes: A Study in Monetary Theory. USA, 1968. 431 с.
176. Levitt T. Exploit the product life cycle // Harvard Business Review. 1965. № 43. С. 81–94.
177. Licklider R. The Power of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States // International Studies Quarterly. 1988. №32 (2). С. 205–226.
178. Mair V. H. How a misunderstanding about Chinese characters has led many astray // Pinyin.info. URL: <http://pinyin.info/chinese/crisis.html> (дата звернення: 23.03.2017).
179. Marx K. Capital: A Critique of Political Economy. UK, 2004. 1152 с.

180. M&A Statistics // Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances. URL: <https://imaa-institute.org/mergers-and-acquisitions-statistics> (дата звернення: 25.03.2017).
181. McClenahan W. M., Becker W. H. Eisenhower and the Cold War Economy. USA, 2011. – 328 с.
182. McCulley P. The Shadow Banking System and Hyman Minsky's Economic Journey // Pimco. 2009. URL: <https://www.pimco.com/en-us/insights/economic-and-market-commentary/global-central-bank-focus/the-shadow-banking-system-and-hyman-minskys-economic-journey> (дата звернення: 28.03.2017).
183. Minsky H. P. The Financial Instability Hypothesis // Levy Economics Institute of Bard College. 1992. № 74. С. 1–10.
184. Minsky H. P. The Modeling of Financial Instability: An Introduction // University of Pittsburgh. 1974. №5 (1). С. 267–272.
185. Mises L. A Treatise on Economics. USA, 1949. 752 с.
186. Moreno R. What Caused East Asia's Financial Crisis? // Federal Reserve Bank of San Francisco. 1998. URL: <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/economic-letter/1998/august/what-caused-east-asia-financial-crisis> (дата звернення: 17.03.2017).
187. O'Sullivan A., Sheffrin Economics: Principles in Action. USA, 2003. – 592 с.
188. Perez C. Technological Revolutions and Financial Capital. The Dynamics of Bubbles and Golden Ages. UK, 2003. 224 с.
189. Phillips A. W. The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom 1861-1957 // Economica. 1958. №25 (100). С. 283–299.
190. Polleit T. Manipulating the Interest Rate: a Recipe for Disaster // Ludwig von Mises Institute. 2007. URL: <https://mises.org/library/manipulating-interest-rate-recipe-disaster> (дата звернення: 29.03.2017).

191. President Bush's Speech to the Nation on the Economic Crisis // The New York Times. 2008. URL: http://www.nytimes.com/2008/09/24/business/economy/24text-bush.html?_r=2&pagewanted=1&oref=slogin (дата звернення: 29.03.2017).
192. Record N. Currency Overlay. UK, 2004. 316 с.
193. Remarks by Chairman Alan Greenspan // The Federal Reserve Board. – 1999. URL: <https://www.federalreserve.gov/BoardDocs/Speeches/1999/19990429.htm> (дата звернення: 27.03.2017).
194. Republic of Korea: 2009 Article IV Consultation – Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Korea // International Monetary Fund. 2009. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09262.pdf>.
195. Revyakin G. A New Approach to the Nature of Economic Cycles and Their Analysis in the Global Context // EUREKA: Social and Humanities. 2017. № 5. С. 27–37.
196. Robinson J. The Economics of Imperfect Competition. USA, 1969. 352 с.
197. Rocha L. M. Complex Systems Modeling: Using Metaphors From Nature in Simulation and Scientific Models // BITS: Computer and Communications News. 1999.
198. Rodrick D. The social cost of foreign exchange reserves // International Economic Journal. 2006. № 20 (3). С. 253–266.
199. Samuelson P. A. Interactions Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration // Review of Economic Statistics. 1939. № 21 (2). С. 75–78.
200. Say J.-B. A Treatise on Political Economy. USA, 1880. 492 с.
201. Sechrest L. J. Explaining Malinvestment and Overinvestment // Quarterly Journal of Austrian Economics. 2006. № 9 (4). С. 27–38.

202. Seeger M. W., Sellnow T. L., Ulmer R. R. Communication and Organizational Crises. USA, 2003. 297 с.
203. Shangquan G. Economic Globalization: Trends, Risks and Risk Prevention // United Nations Organization. 2000. URL: http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2000_1.pdf (дата звернення: 20.04.2017).
204. Simonde De Sismondi J. C. New Principles of Political. USA, 1991. 658 с.
205. Solow R. M. Technical change and the aggregate production function // Review of Economics and Statistics. 1957. № 39 (3). С. 312–320.
206. S&P 500 Sector Weightings 1979 – 2016 // Search Global Equity Index/Valuation Data. URL: <http://siblisresearch.com/data/sp-500-sector-weightings> (дата звернення: 10.05.2017).
207. Sraffa P. Production of Commodities by Means of Commodities. USA, 1975. 112 с.
208. Stadler G. W. Real Business Cycles // Journal of Economics Literature. 1994. XXXII. С. 1750–1783.
209. Statistics database // World Trade Organization URL: <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E> (дата звернення: 21.03.2017).
210. Summers L. H. Some Skeptical Observations on Real Business Cycle Theory // Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review. 1986. № 10 (4). С. 23–27.
211. King R. R., Smith V. L., Williams A. W., Boening A. W. The Robustness of Bubbles and Crashes in Experimental Stock Markets // Nonlinear Dynamics and Evolutionary Economics. UK, 1993. С. 183–200.
212. The weeds of destruction // The Economist. 2006. URL: <http://www.economist.com/node/6878597> (дата звернення: 24.03.2017).
213. Triennial Central Bank Survey // Bank for International Settlements. – 2016. URL: <https://www.bis.org/publ/rpfx16fx.pdf> (дата звернення: 23.03.2017).

214. Tullock G. Why the Austrians are wrong about depressions // The Review of Austrian Economics. 1988. № 2 (1). С. 73–78.
215. Ukrainian Chemist Union URL: <http://chemunion.org.ua/en> (дата звернення: 12.03.2017).
216. Vernon R. International Investment and International Trade in the Product Cycle // Quarterly Journal of Economics. 1966. № 5. С. 22–26.
217. World Bank URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 20.06.2017).
218. World Bank Group Global Economic Prospects, January 2016: Spillovers amid Weak Growth. Washington, 2016. 286 с.
219. World Fact Book // Central Intelligence Agency URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/up.html> (дата звернення: 12.01.2017).
220. World Steel Association URL: <https://www.worldsteel.org> (дата звернення: 20.01.2017).
221. World Trade Report 2015 // World Trade Organization. 2015. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report15_e.pdf (дата звернення: 21.02.2017).
222. Yahoo Finance. URL: <https://finance.yahoo.com> (дата звернення: 01.02.2017).

ДОДАТКИ

Розкладення динаміки світового ВВП за фільтром Ходріка-Прескота *

Рік	ВВП (млрд дол США)	Трендова складова (млрд дол США)	Циклічна складова (млрд дол США)	Циклічна складова / Трендова складова
1960	1366,68	1143,73	222,94	0,19
1961	1421,79	1276,15	145,64	0,11
1962	1526,96	1410,79	116,17	0,08
1963	1643,75	1551,34	92,41	0,06
1964	1800,80	1702,66	98,14	0,06
1965	1961,78	1870,51	91,27	0,05
1966	2128,45	2061,65	66,80	0,03
1967	2264,60	2283,75	-19,15	-0,01
1968	2443,22	2545,13	-101,90	-0,04
1969	2690,80	2853,94	-163,14	-0,06
1970	2957,80	3217,30	-259,50	-0,08
1971	3266,91	3640,71	-373,80	-0,10
1972	3767,67	4127,05	-359,38	-0,09
1973	4591,35	4675,50	-84,15	-0,02
1974	5296,03	5281,61	14,42	0,00
1975	5897,21	5940,11	-42,91	-0,01
1976	6416,47	6645,87	-229,39	-0,03
1977	7257,63	7393,32	-135,69	-0,02
1978	8542,92	8174,61	368,32	0,05
1979	9925,90	8980,53	945,37	0,11
1980	11172,20	9805,54	1366,66	0,14
1981	11464,35	10653,58	810,77	0,08
1982	11363,65	11542,23	-178,59	-0,02
1983	11623,71	12497,20	-873,49	-0,07
1984	12065,07	13542,39	-1477,32	-0,11
1985	12689,15	14692,99	-2003,83	-0,14
1986	15022,58	15949,40	-926,81	-0,06
1987	17091,69	17291,98	-200,29	-0,01
1988	19140,81	18691,84	448,97	0,02
1989	20092,83	20118,07	-25,25	0,00
1990	22595,01	21544,26	1050,75	0,05
1991	23927,63	22943,74	983,90	0,04
1992	25409,95	24300,34	1109,61	0,05
1993	25859,04	25607,76	251,29	0,01
1994	27767,51	26870,76	896,75	0,03
1995	30872,59	28096,63	2775,95	0,10
1996	31552,68	29301,64	2251,04	0,08
1997	31435,39	30529,78	905,60	0,03
1998	31338,78	31847,60	-508,82	-0,02

Продовження додатка А

Рік	ВВП (млрд дол США)	Трендова складова (млрд дол США)	Циклічна складова (млрд дол США)	Циклічна складова / Трендова складова
1999	32510,83	33330,67	-819,84	-0,02
2000	33566,57	35049,49	-1482,92	-0,04
2001	33354,55	37066,35	-3711,80	-0,10
2002	34635,96	39428,72	-4792,75	-0,12
2003	38894,06	42146,94	-3252,88	-0,08
2004	43804,82	45183,44	-1378,61	-0,03
2005	47428,89	48468,10	-1039,21	-0,02
2006	51363,24	51917,04	-553,80	-0,01
2007	57858,97	55435,97	2423,00	0,04
2008	63461,81	58925,06	4536,75	0,08
2009	60168,35	62308,72	-2140,37	-0,03
2010	65954,53	65556,72	397,81	0,01
2011	73279,86	68617,43	4662,43	0,07
2012	74889,95	71443,20	3446,75	0,05
2013	76990,86	74033,00	2957,86	0,04
2014	79049,23	76420,27	2628,96	0,03
2015	74757,75	78668,03	-3910,28	-0,05
2016	75845,11	80865,58	-5020,47	-0,06

* Таблиця розрахована автором за матеріалами: [217]

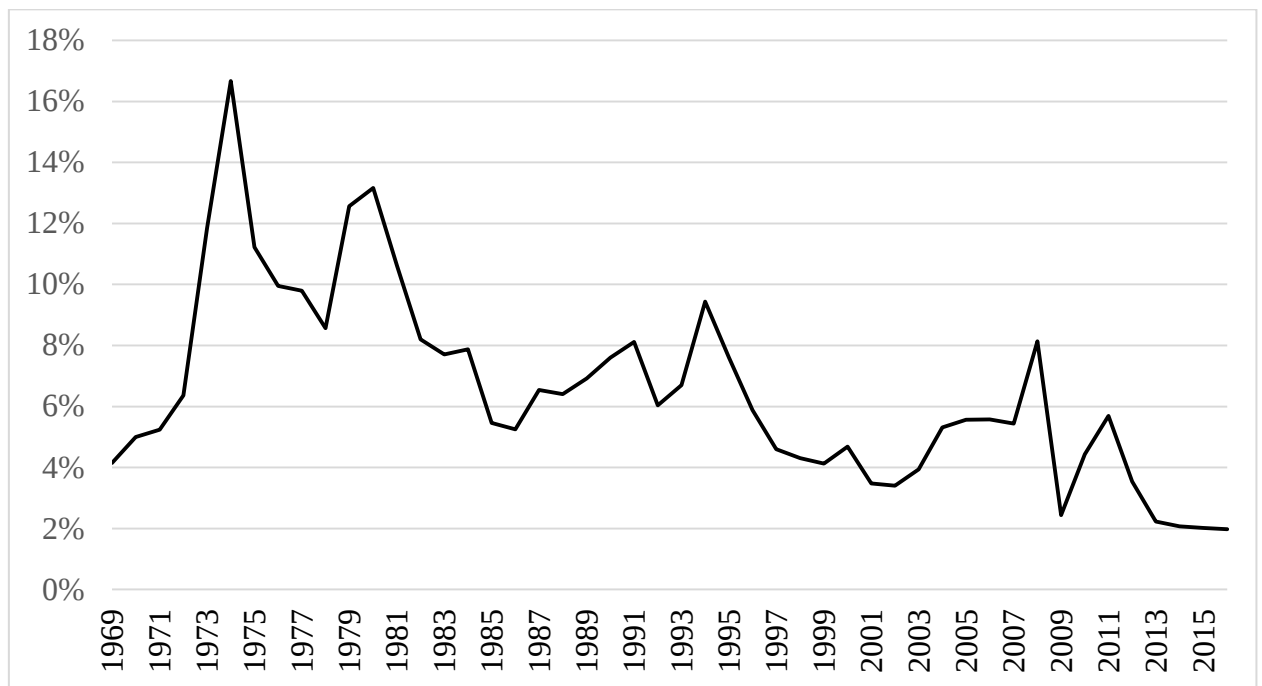

Рис. Б. Середньосвітові темпи інфляції, 1969-2016 рр., % *

* Побудовано автором за матеріалами: [217]

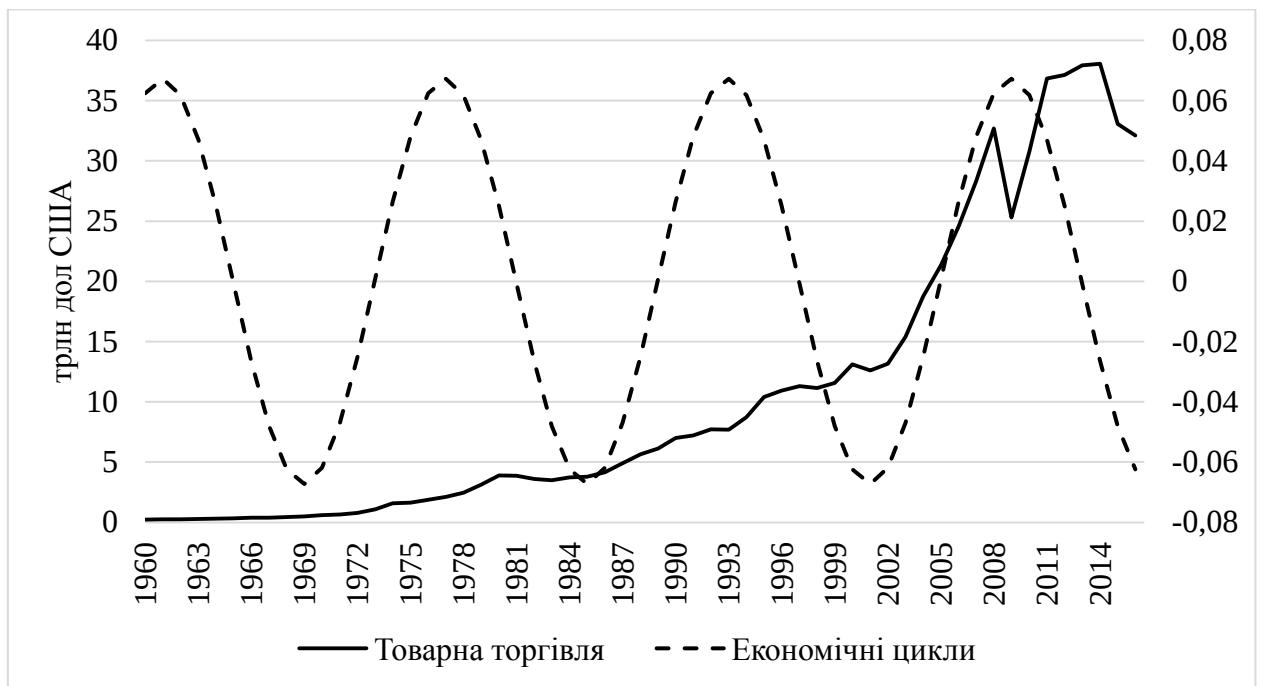

Рис. В. Економічні цикли в динаміці світової торгівлі товарами, 1960-2016 рр., трлн дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

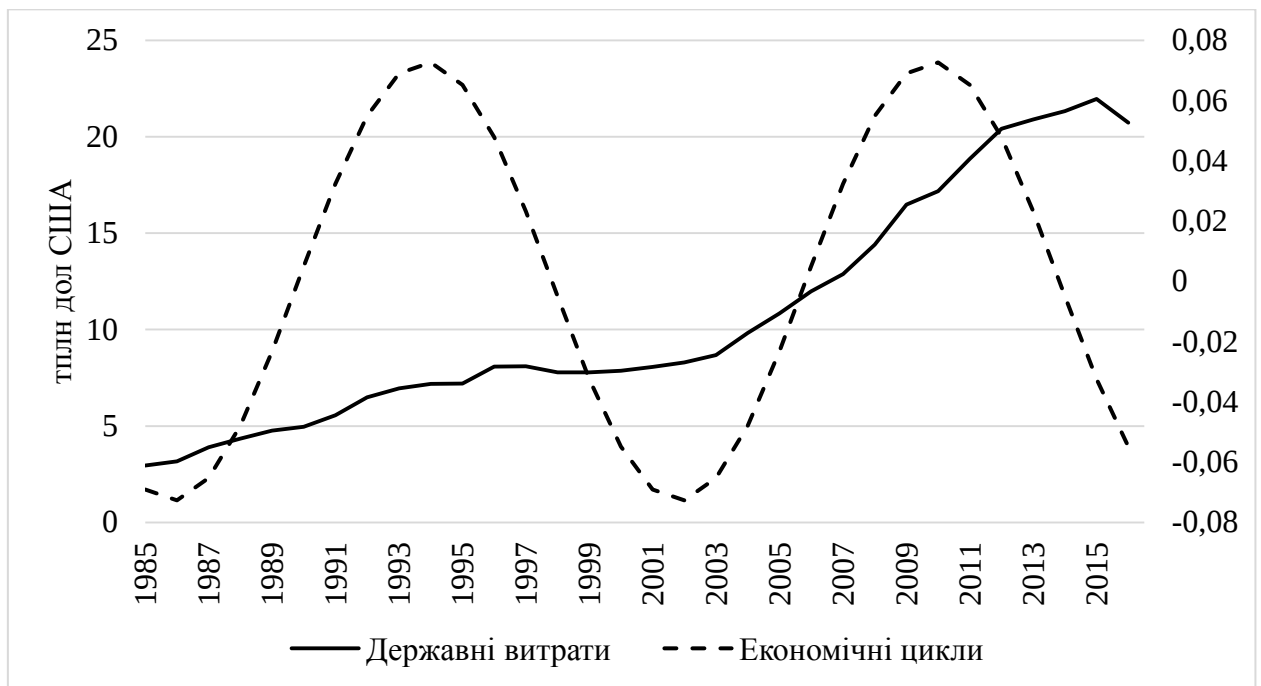

Рис. Д. Економічні цикли в динаміці світових державних витрат, 1985-2016 рр., трлн дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

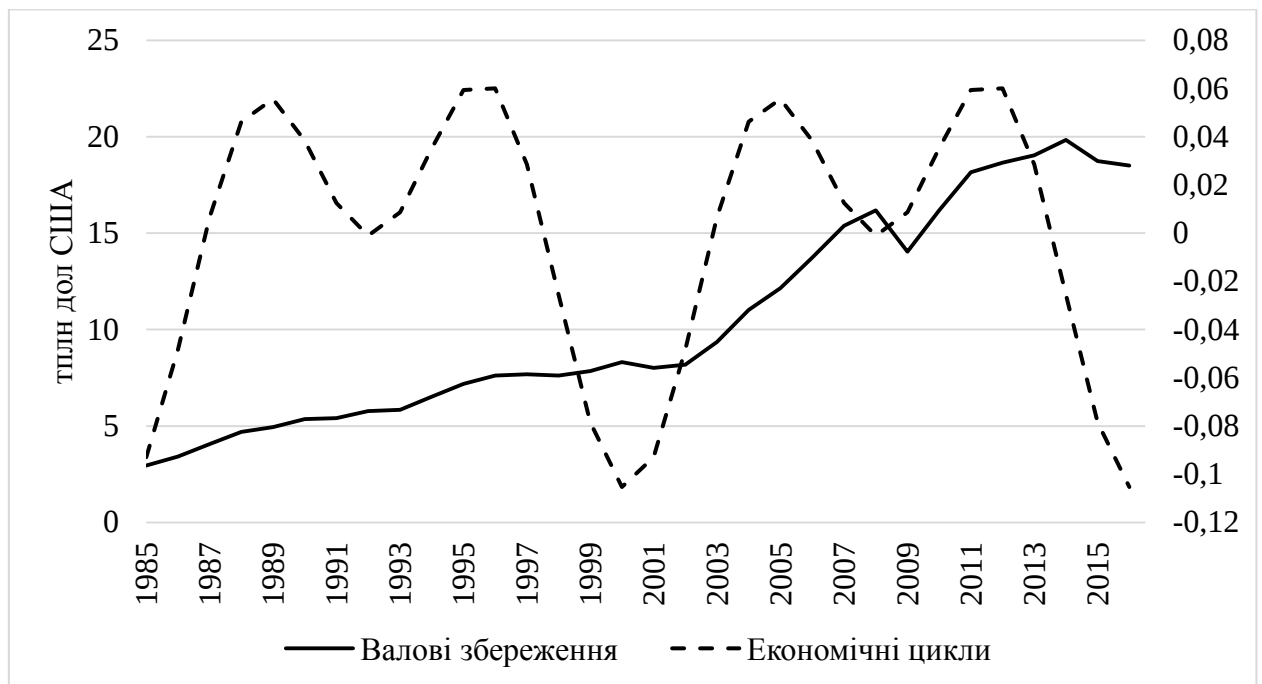

Рис. Ж. Економічні цикли в динаміці світових валових збережень, 1985-2016 рр., трлн дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

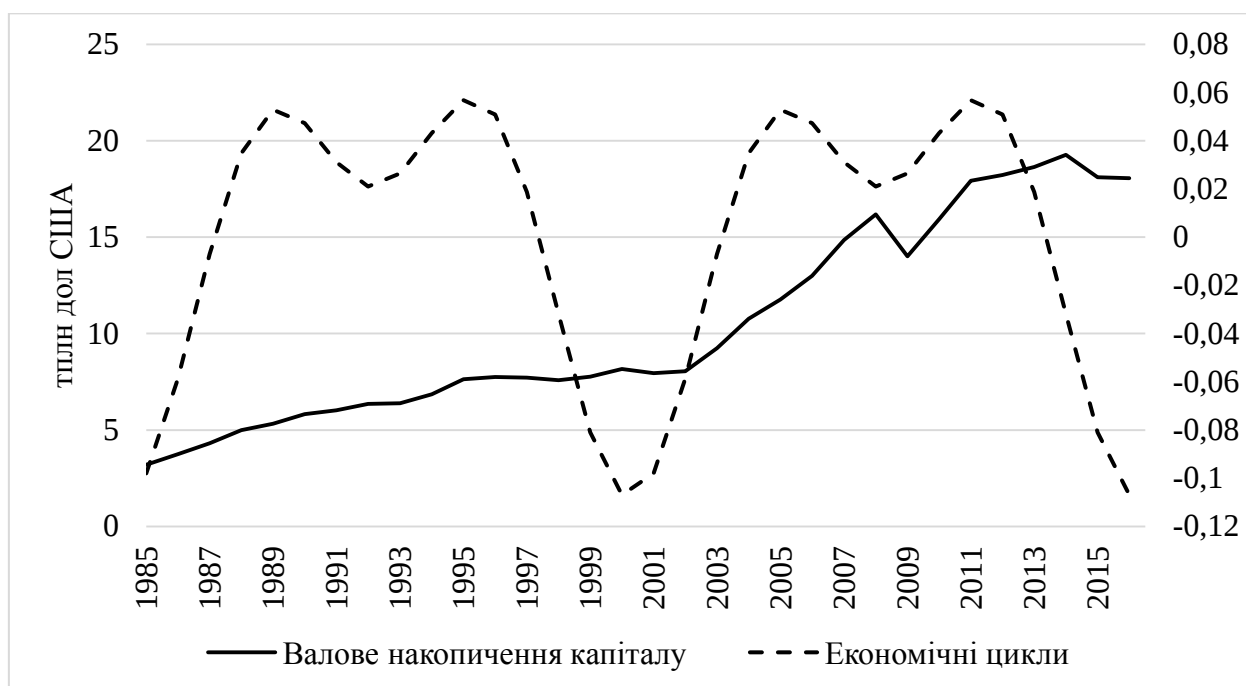

Рис. 3. Економічні цикли в динаміці світового валового накопичення капіталу, 1985-2016 рр., трлн дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

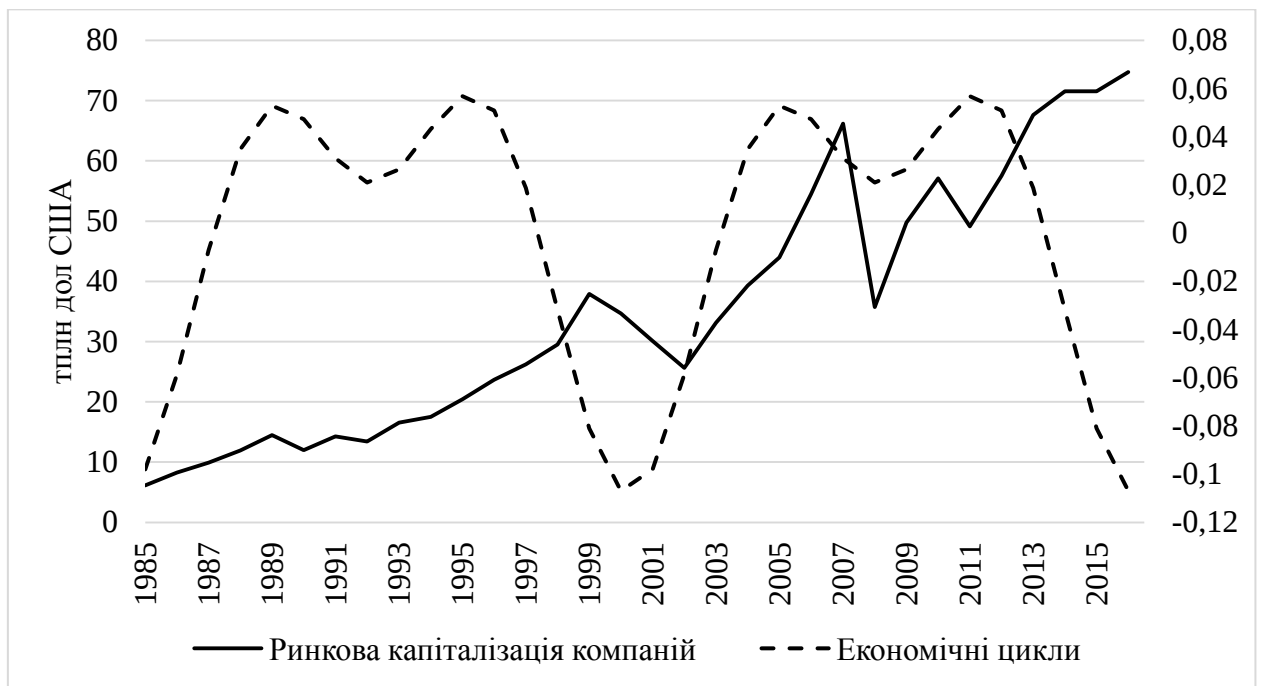

Рис. К. Економічні цикли в динаміці світової ринкової капіталізації, 1985-2016 рр., трлн дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

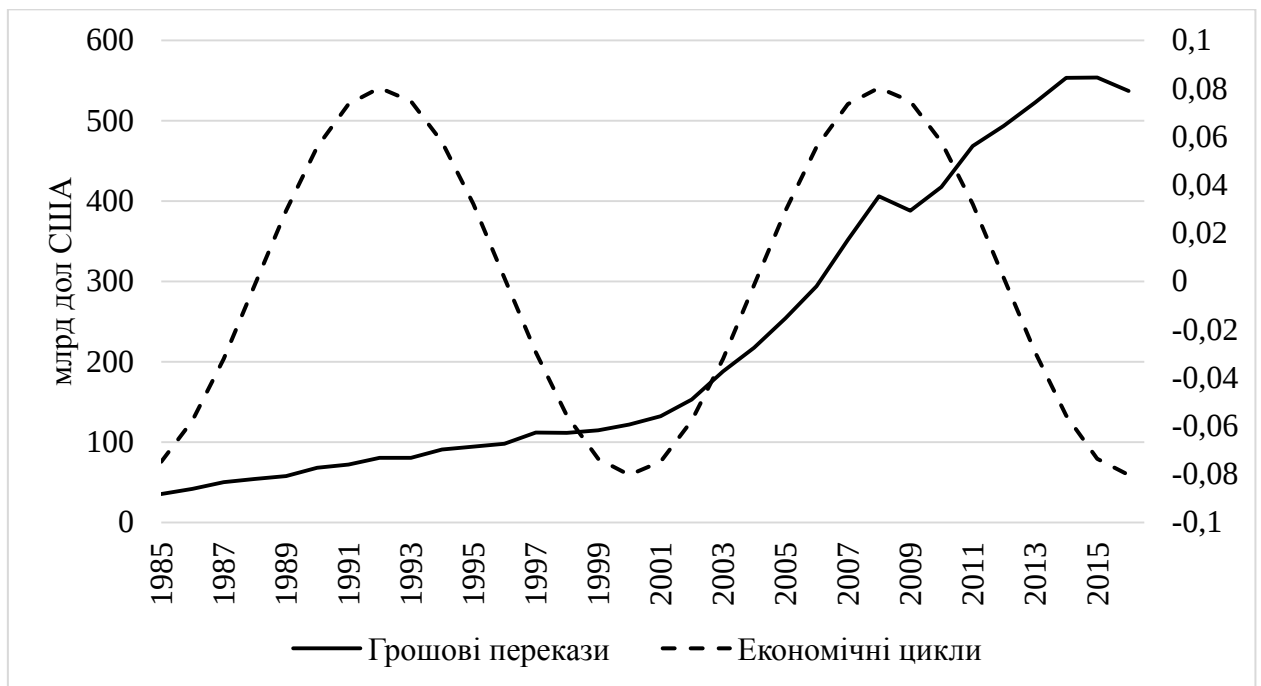

Рис. Л. Економічні цикли в динаміці світових грошових переказів, 1985-2016 рр., млрд. дол США *

* Розраховано автором за матеріалами: [217]

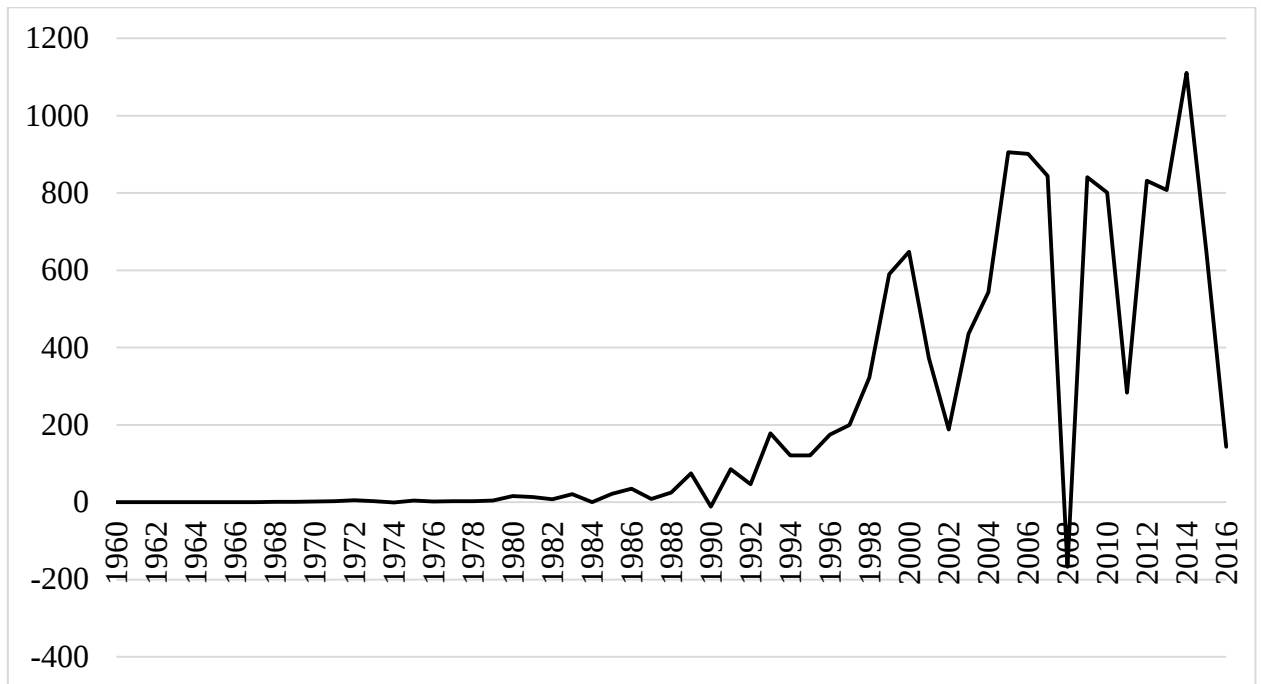

Рис. М. Динаміка світових портфельних інвестицій, 1960-2016 рр., млрд дол США *

* Побудовано автором за матеріалами: [217]

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності,
2010-2016 рр., млрд грн *

Вид економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	104,1	143,7	143,9	151,6	154,7	191,6	240,2
2. Переробна промисловість	703,3	852,5	871,1	817,7	903,7	1139,2	1312,7
2.1. Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	187,5	216,5	245,9	253,4	302,4	398,0	462,4
2.2. Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	8,3	9,7	9,8	9,6	11,5	17,4	20,3
2.3. Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	27,0	31,6	34,1	35,9	43,8	60,1	72,7
2.4. Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	75,1	77,9	63,1	48,9	47,1	60,0	69,9
2.5. Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	32,4	52,7	56,0	48,5	49,8	68,0	60,5
2.6. Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	7,4	8,9	10,5	12,2	14,6	20,3	26,1
2.7. Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	45,8	55,6	58,7	58,4	64,2	86,0	107,6
2.8. Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	200,0	241,9	223,3	207,3	237,4	278,5	318,2
2.9. Машинобудування:	97,1	130,8	140,5	113,9	101,9	115,3	131,4
- Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	6,7	11,5	7,9	7,5	8,1	8,8	12,4
- Виробництво електричного устаткування	15,8	16,7	22,1	21,8	21,0	24,0	26,6
- Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	30,6	37,6	37,6	34,8	33,5	42,0	50,1
- Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	44,0	65,0	73,0	49,8	39,3	40,5	42,3

Продовження додатка Н

Вид економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
2.10. Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	22,7	27,1	29,4	29,6	31,0	35,6	43,7
3. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	217,4	289,0	333,2	333,4	351,8	424,7	580,4
4. Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	18,3	20,0	19,6	19,7	18,6	21,1	24,8
ВСЬОГО	1043,1	1305,3	1367,9	1322,4	1428,8	1776,6	2158,0

* Таблиця складена автором за матеріалами: [24]

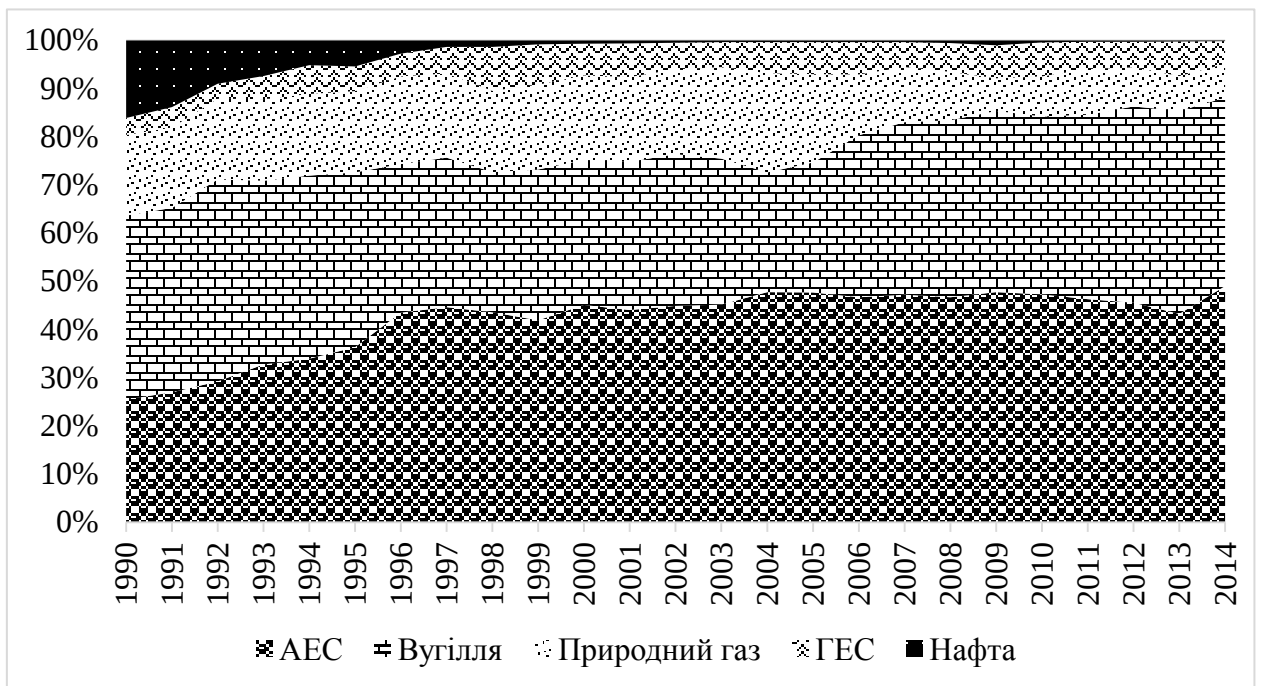

Рис. П. Виробництво електроенергії в Україні за видами енергоресурсів,
1990-2014 рр., % *

* Побудовано автором за матеріалами: [217]

Співвідношення галузей економіки у складі ВВП України, 2010-
2016 рр., % *

Сектор	Галузь	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	Сільське, лісове та рибне господарство	8,4	9,5	9,1	10,0	11,7	14,2	13,7
Промисловість	Переробна промисловість	15,0	13,8	14,3	12,9	14,0	14,0	14,2
	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6,6	7,6	6,7	6,3	5,7	5,6	6,4
	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,2	3,6	3,6	3,3	3,2	3,2	3,6
	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,8	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Послуги	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,2	17,2	16,6	16,5	16,9	16,2	16,4
	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8,7	9,2	8,1	8,1	7,3	8,0	7,7
	Операції з нерухомим майном	6,0	6,1	6,9	7,4	7,2	7,3	7,1
	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,2	4,8	4,9	5,3	5,7	5,6	6,0
	Освіта	5,6	5,3	5,9	6,1	5,5	4,9	4,6
	Інформація та телекомунікації	3,5	3,4	3,6	3,8	3,8	4,3	4,5
	Професійна, наукова та технічна діяльність	2,9	2,7	3,5	3,7	3,4	3,3	3,4
	Фінансова та страхова діяльність	6,4	5,2	5,0	5,2	5,1	4,0	3,0
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,0	3,7	4,1	3,8	3,3	3,0	2,8
	Будівництво	3,7	3,5	3,2	2,9	2,7	2,3	2,5
	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3

Продовження додатка Р

Сектор	Галузь	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Надання інших видів послуг	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0	0,8	0,9
	Тимчасове розміщення й організація харчування	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,8	1,0	0,9	0,7	0,7

Співвідношення номінального вкладу різних галузей економіки в національному ВВП було розраховано при допущенні про рівномірний розподіл податків і субсидій між усіма галузями.

* Таблиця складена автором за матеріалами: [24]

Список публікацій здобувача
Ревякін Георгій Володимирович

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ревякин Г.В. Экономические «пузыри»: их характеристика и модель расчёта цены после преодоления точки бифуркации // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2014. № 1096. С. 44–51.

2. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Вплив глобалізації на синхронність протікання економічних процесів у рамках світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 3. С. 16–20. (Index Copernicus)

Особистий внесок здобувача: виділено та теоретично обґрунтовано канали синхронізації економічних процесів, проведено аналіз динаміки макроекономічних показників

3. Ревякін Г.В. Економічна політика держави в умовах циклічності розвитку світової економіки // Бізнес Інформ. 2017. № 4. С. 40–48. (Index Copernicus)

4. Ревякін Г.В. Характеристика економіки України і модель динаміки її розвитку // Бізнес Інформ. 2017. № 7. С. 50–57. (Index Copernicus)

5. Ревякін Г.В. Закономірності циклічного розвитку світової економіки на сучасному етапі // Бізнес Інформ. 2017. № 9. С. 106–111. (Index Copernicus)

6. Ревякін Г.В., Довгаль О.А. Вплив циклічності розвитку глобальної економічної системи на структуру та динаміку зовнішньої торгівлі України // Проблеми Економіки. 2017. № 3. С. 65–71. (Index Copernicus)

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

7. Revyakin G. A New Approach to the Nature of Economic Cycles and Their Analysis in the Global Context // EUREKA: Social and Humanities. 2017. № 5. С. 27–37. (Index Copernicus)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Ревякин Г.В. Развитие технополисов в Украине // Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва. Матеріали наук.-практ. конференції (16 квітня 2011 р.). Харків. 2011. С. 266–269.

9. Ревякин Г.В. Правопреемство Украины в отношении двусторонних инвестиционных соглашений и их влияние на инвестиционный климат страны // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали VIII наук.-практ. конференції молодих вчених (5 квітня 2013 р.). Харків. 2013. С. 274–278.

10. Ревякин Г.В. Экономические кризисы: причины и закономерности функционирования // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. Матеріали IX наук.-практ. конференції молодих вчених (4 квітня 2014 р.). Харків. 2014. С. 97–100.

11. Ревякин Г.В., Сидоров В.И. Стратегия развития Украины в условиях экономического и геополитического кризиса // Матеріали X наук.-практ. конференції молодих вчених (3 квітня 2015 р.). Харків. 2015. С. 251–256.

Особистий внесок здобувача: розроблено напрями стратегії розвитку України та обґрунтовано її переваги.

12. Ревякин Г.В. Заходи підвищення економічної стійкості держави до економічних криз // Публічне управління: стратегія реформ 2020. Харків. 2015. С. 255–257.

13. Ревякин Г.В. Контроль финансовой устойчивости предприятий в условиях экономических кризисов // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики. Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (18 вересня 2015 р.). Одеса. 2015. С. 167–169.

14. Ревякин Г.В. Новый подход к природе экономических циклов // Актуальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт X Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ-Санкт-Петербург-Відень), (31 липня 2017 р.). 2017. С. 13–18.

15. Ревякин Г.В. Особенности циклического развития мировой экономики // Економіка, фінанси та управління: оцінка та перспективи розвитку: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції (8 вересня 2017 р.). Полтава. 2017. С. 17–20.

16. Ревякин Г.В. Модель динамики экономического роста // Міжнар. наук.-практ. конференція «Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами (ММП-2017)», Коблево, 12-13 вересня 2017 р. Харків. 2017. С. 160–162.

17. Ревякин Г.В. Экономические циклы в динамике развития предприятий // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 вересня 2017 р.). Одеса. 2017. С. 322–324.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

18. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Проблема виявлення економічних криз та закономірності їх функціонування // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2014. № 3. С. 133–136.

Особистий внесок здобувача: виявлено причини виникнення економічних криз, проведено аналіз динаміки світового ВВП.

19. Ревякін Г.В., Сідоров В.І. Механізми транскордонного розповсюдження криз та заходи мінімізації ризиків економічного «зараження» // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2015. № 89. С. 22–28.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано механізми міжнародного розповсюдження кризових явищ та сформовано рекомендації щодо їх мінімізації.